tarih ve toplum

İletişim Yayıncılık A.Ş. adına
Sahibi Vedat ÇAKMAK
Genel Yönetmen Murat BELGE

Yayın Yönetmeni
Mete TUNÇAY

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü
Bülent ÖZÜKAN

Grafik Düzenleme
Aylâ İŞLER

Danışma Kurulu
Fahri ARAL, Çağlar KEYDER
Uygur KOCABAŞOĞLU
Şevket PAMUK
İskender SAVAŞIR
Zafer TOPRAK, Aydın UĞUR

Düzelti
Şadi ARABACI, Abdullah ONAY

•

İLAN KOŞULLARI: Arka kapak renkli: 350.000 TL., kapak içleri renkli: 250.000 TL., iç sayfa renkli: 200.000 TL., iç sayfa siyah-beyaz: 100.000 TL.
YILLIK ABONE (12 sayı) 5.000 TL. Abone olmak isteyen okuyucularımızın, yıllık abone bedeli olan 5.000 TL'yi PERKA A.Ş.'nin Yapı ve Kredi Bankası Çemberlitaş Şubesi 2575 No'lu hesabına yatırarak, banka dekontu fotokopisini ve adreslerini bize göndermeleri yeterlidir.

•

İletişim Yayıncılık A.Ş.
Klodfarer Cad. İletişim Han
Cağaloğlu-İstanbul
Tel: 520 14 53-54-55
Konur Sk. No: 24/4 Yenişehir-Ankara
Tel: 25 36 00 - 25 20 71

•

Kıbrıs'ta Satış Fiyatı: 600 Lira
Yurtdışı abone: Uçakla 35 Amerikan Doları

•

Ofset Hazırlık
Perka A.Ş.

•

Renk Ayırımı
Üçel Ofset

•

Baskı
Ayhan Matbaacılık

•

Genel Dağıtım
GAMEDA

5 Osmanlı İmparatorluğu'nda Resmî Marşlar
Suha Umur

10 70. Yıldönümünde İttihat ve Terakki'nin 1916 Kongresi
Zafer Toprak

14 Karl Marx ve Johann Bangya, nam-ı diğer Miralay Mehmet Bey
Taner Timur

16 Solun Tarihinden: Türk Yoldaşların Mektubu

17 Koleksiyoncunun Dağarcığından

18 X. Türk Tarih Kongresi: İdeolojik Milliyetçilikten, Propaganda Güdümlülüğüne
Halil Berktay

20 "10. Türk Tarih Kongresi izlenimleri"

23 İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye Dosyası: Türk Dış Politikası
Selim Deringil

25 İkinci Dünya Savaşı Yıllarında İaşe Sorunu ve Köylülük
Şevket Pamuk

29 İkinci Dünya Savaşı ve Türk Basını
Cemil Koçak

34 İkinci Dünya Savaşı'nın Başlarında (1939-1941) Türk Ordusu
Mete Tunçay

42 Yüz Yıl Önce Osmanlı Basınında Bu Ay: Tarik'ten Seçmeler
Ayşe Şen

44 Garp Ocaklarında Anadolu Delikanlıları: Kahvehaneyi Esas Alan Bir Yaşam Türünün Oluşması
Orhan Koloğlu

48 Yalancı Tanıklıkla Borç Yüklendiğinin Anlaşılması

49 Atatürk Sayfası

50 Koyunoğlu'nun Anıları

57 **Kitabiyat:**
Gazi Abdülhamid Han ve "Reklamlar"...
Uygur Kocabaşoğlu/57
Ayvazovski'nin Osmanlı Tarihi
Kevork Pamukcıyan/60
Dış Azınlıklarda "Esir Türkler"den "İnsan Hakları"na
İnan Özyıldız/63

Okuyucu Mektupları

KÜÇÜK YANLIŞLAR

1- *Tarih ve Toplum*'un Ağustos 1986 tarihli 32. sayısında, sayfa 106/42 ve 107/43'te sayın Necdet Sakaoğlu, Ebüzziya Tevfik Bey'in tarihsiz bir mektubunu yayınladı. Bu mektupla ilgili olarak koyduğu notlarda (s.107-43) yazılış tarihi üzerine tahminler yürüterek, 2. notta bunun "12 Ekim 1912'deki kapatma ile ilgili olduğu ve herhalde aynı günlerde yazıldığı düşünülebilir" diyor. Bu tahminini yaparken Talât Paşa'nın Posta ve Telgraf Nâzırı olduğunu kabullenerek, onun nüfuzundan yararlanmak istenilebileceği şeklinde bir ifadede bulunuyor. Bize bu, en olmayacak bir tahmindir.

a) Dokuzuncu Sait Paşa kabinesine Talât Paşa gerçekten Posta ve Telgraf Nâzırı olarak girmişti, doğrudur. Ne var ki bu kabine "Halaskâr Zabitan" olayı ve diğer bazı baskılar yüzünden önce Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa'yı istifa ettirmiş, birkaç gün sonra da (16 Temmuz 1912) bizzat Sadrazam Sait Paşa'nın istifasıyla toptan iktidardan çekilmişti.

b) Yeni kabine İttihat ve Terakki karşıtları tarafından Gazi Ahmet Muhtar Paşa'ya kurdurulmuştur. Sayın Sakaoğlu'nun gönderdiği tarihte artık ne Talât Paşa'nın ne de partisinin nüfuzu olamaz. Talât Paşa'nın ve İttihat ve Terakki'nin iktidarlarına veya nüfuzuna dayanılarak tahmin yürütülmek isteniyorsa, 1910 yılı, 16 Temmuzu'ndan önce olmak üzere 1912 ve Babıâli baskınından sonraya gelmek üzere 1913 yılları kullanılabilir.

2- Derginizin Nisan 1986 tarihli 28. sayısında Sayın Dr. Hüsrev Hatemi ve Dr. Nil Sarı tarafından hazırlanan Zeoros Paşa Evrakı başlıklı yazı serisi üzerine;

Önce bu sayıda yayınlanan (s.199-7) I. ve II. mektupların tarihlerinin yer değiştirmesi gerektiğini hatırlatmalıyım. I. mektup 29 Eylül 1876, II. mektup ise 4 Mayıs 1877 olmalıdır. Metinlerinin incelenmesinden, özellikle ikinci mektupla konan ilgili notlardan da bu kolayca anlaşılmaktadır. Fakat, müteakip sayılarda bir düzeltme de yapılmadığından yazmayı uygun gördüm.

Bu duruma göre birkaç noktaya temas ile müteakip sayıda da düzeltilmesi gereken bazı yerleri belirteceğim:

a) Tevfik Salim (Sağlam) paşanın anılarından yapılan alıntı kısımdaki (s.198/6) Zeoros Paşa'nın 1876'da klinik hocası olduğu bilgisi geçersizdir. Çünkü II. mektupta Zeoros Paşa'nın 1877 Mayısında hâlâ Rumeli'de görevde olduğu anlaşılıyor. Klinik hocalığı 1879'da olabilir.

b) I. mektupta J. De Castro 17 Eylül 1876 âyân [senatör] üyesi oluşunu yazmaktadır. Bundan da Sultan V. Murat döneminde, Midhat Paşa tarafından hazırlanan ve Bab-ı fetvada aktedilen mecliste başlıca maddeleri çoğunlukla kabul edilen, bir kısmının da değiştirilip düzene konulması için yine Midhat Paşa'nın başkanlığında kurulan komisyonda geliştirilen Kanun-i esâsî layihasının, yeni padişahın II. Abdülhamid cülûsu akabinde, gayrı resmi olarak kendisine sunulduğu anlaşılıyor.

II. Abdülhamid, 31 Ağustos 1876'da tahta çıkmıştı. Bu lâyiha için "usûl ve istidad-ı memlekete muvâfık olmayan şeyler" vükela arasında müzakere ve tadil olunmak üzere, Midhat Paşa'ya talimatını 26 Kasım 1876'da vermekle beraber, âyân üyeleri üzerine olan hakkını daha önce (17 Eylül 1876) kullanabilmiştir. Bu lâyihanın kanunlaşıp ilân edilmesi ise 23 Aralık 1876 (7 Zilhicce 1293) tarihinde olmuştur.

J. De Castro'nun âyân üyeliğine atanmasından 6/7 ay sonra 20 Mart 1877'de Meclis-i Umumi açıldığında, 40 kadar olması gereken üye sayısının henüz 26'sının belirlenebildiğini görüyoruz. Sultan II. Abdülhamid üyelerin seçiminde kendi bakımından güvenilir olmaları kadar diğer yönlerden titiz ve dikkatli davranırken diğer taraftan da ileriki günler için elinde imkân bulunmasını da düşünerek seçimde ağır davranmış olmalıdır. Aynı yılın (1877) sonbahar döneminde âyân üyelerinin sayısı 38'e ulaşmıştır.

c) Aynı yazı serisinin (derginin, Mayıs 1986 tarih ve 29. sayısında) s.300/44'de Mauroyani'nin mektubunda Muzaffer Zırhlısından, Notlar ve Açıklamalar'da (s.304/48) Muzaffer korvetinden bahsedilmekte, hangi yazılışın doğru olduğu anlaşılmıyor. Eğer Muzaffer zırhlısı deniyorsa öyle bir zırhlı yoktur ama Muinizafer zırhlı korveti vardır. Yok yalnız Muzaffer korvetiyse, böyle bir Uskur korvet varsa da zırhlı değil ahşaptır.

d) Yine Notlar ve Açıklamalar'da (s.304/48) Antivari kasabasının Türkçe adı ya hatalı bir anımsamadan veya dalgınlıkla Ulkun olarak gösterilmiş, her ikisinin doğru karşılıkları: Antivari (İtalyanca) = Bar / (Türkçe) = Tivar, (Arnavutça) = Ulkun (Ülkün, Ülgün) = Dulcigno, Ulcini, Uljin şeklindedir.

Nail İNAL, İzmit

PETRO VE SAKAL

Derginiz kırk yılın başında güncel bir ilgi konusu yakalamaya kalktı, ama TRT 2'nin azizliğine uğradı, tutamadı anlaşılan. Çevirdiğiniz "Büyük Petro" yazısı, yine de ilginçti. İnşallah, sözünü ettiğiniz dizinin programa konulması daha çok gecikmez.

O yazıda değinildiği gibi, Petro sakal'ı bir gerilik simgesi olarak görmüş ve yasaklamaya kalkmıştı. Fakat *boyar*'ların direnişini kıramayınca, özel bir sakal vergisi koymuş ve bu vergiyi ödeyerek sakallarını muhafaza etmek isteyen kişilerin, boyunlarında -size resmini gönderdiğim -bir madalyon taşımalarını şart koşmuştu. Üzerinde, Rusça *Dengi Vzati* (parası [vergisi] alınmıştır) yazan bu madolyonda, bir ağızburun ve sakal-bıyık kabartması da var. Bu simge ve madenî olmasının dışında, otomobillerin ön camlarına yapıştırılan yuvarlak vergi belgeleri gibi değil mi?

Ersin SALMAN, İstanbul

Okuyuculara Mektup

Bu sayımız, "İkinci Dünya Savaşında Türkiye" dosyası üzerinde yoğunlaşmış durumda. Daha önceki kimi sayılarımızda da, Cemil Koçak'ın hazırladığı "Türkiye'de Karneli Yıllar" (Sayı 25, Ocak 1986, s.25-28) ve Alman generali Hans Rohde'nin albümünden resimlerle, "İkinci Dünya Savaşı Sırasında Alman Cephelerinde Gözlemci Türk Generalleri" (sayı 5, Mayıs 1984, s.26-27) gibi, aynı konuya değgin bir takım yazılar çıkmıştı. Bu kere sunduğumuz dosyada, biri dış politikayla, biri ekonomiyle, biri basınla, biri de savunmayla ilgili dört yazı var. Bunlarla konunun tümü kapsanmış olmuyor elbette. Ayrı düzlemlerden dört kesit veriyoruz sadece.

İkinci Dünya Savaşı çıkalı 47, biteli 41 yıl oldu. O zamandan bu yana, Türkiye'de çok şeyler değişti. Bugün 50 milyonun üstünde olan nüfusumuz, o tarihlerde 20 milyonun altındaydı. Yine de savaş boyunca bir buçuk milyona yakın erkeği silah altında tutmak zorunda kaldık. Kurtuluş Savaşımızdan sonra, iktisaden verimsiz bir yatırım alanı olan savunmaya kaynak ayırmak yerine, barışçıl diplomasi yollarıyla bağımsız yaşamaya çalışıyorduk. Bunu başarmıştık da. İki savaş arasında yapılan bağlaşmalar savaş yıllarında yürümemiş ve yeni dengeler aranmış olmakla birlikte, tarafsızlık politikamız işlemiştir; ama bu taçlandırıcı başarı, o politikanın sonu olmuş ve savaştan sonra yansızlık artık korunamamıştır. Düşünün ki, bugün jet uçağı yapmaya hazırlanan Türkiye, o zamanlar müttefiklerine nal ve mıh sipariş ediyordu. Gelişmemizin bedeli, galiba bir askerî bloka kapılanmak oldu. Her neyse, şimdi başka yazılara geçelim.

Suha Umur'un Osmanlı resmî (millî) marşları üstüne incelemesi, mutlaka dikkatinizi çekecektir. (Benim bu dergi için başından beri düşlediğim bir tasarım vardı: kaset pahalı olur diye, derginin sayfaları arasına konabilecek ince plastik plâklarla tarihsel ses malzemesi vermek istiyordum. Suha Beyle konuştum. İlk aklıma gelen, bu marşların çoğunun orkestrasyon notaları kayıp olduğu için yeniden partisyonlarını yaptırıp amatör bir orkestraya icra ettirmek, bunları kaydetmekti. Ne yazık ki, böyle bir girişime hiçbir zaman gücümüz yetmezdi. Sözümona folklorik ko-

devamı

BABAM KILIÇ ALİ

Derginizin Eylül 1986 tarihli 33. sayısında Bursa'dan Avukat Şebib Karamullaoğlu'nun merhum babam Kılıç Ali'ye sataşan mektubunu yeni okudum. Sayın Karamullaoğlu'nu tanımıyorum; yakın tarihimizin söz konusu olaylarını bizzat yaşamış mıdır veya bunları yakından bilebilecek bir yaşta mıdır, yoksa, tarihî belgeleri objektif bir tarihçi gözü ile incelemiş ve kesin hükümlerini bunlara göre mi vermektedir. Bana öyle geliyor ki kulaktan dolma bilgilerle uluorta yakıştırmalar yapmaktadır. Herhalde merhum hakkındaki suçlamaları peşin hükümlere yakıştırmalara dayanmaktadır, bunun için de bunlara ayrı ayrı cevap vermeye bile layık görmüyorum.

Merhum İsmet İnönü'nün Anadolu'ya geç iltihak ettiği ve hattâ ilk defasında Eskişehir'e kadar gelip, yeni evli olduğunu ileri sürerek geri döndüğü bir gerçektir. Çocukluğumdan beri bu konuda merhum Yenibahçeli Şükrü Beyden Anadolu'nun İstanbul'daki adamlarından Süvari Yüzbaşısı merhum Culusî Atilla'dan ilginç şeyler dinlemişimdir. Babam da ancak yakından bildiği bazı olayları nakletmekle iktifa etmiştir. Merhum Kılıç Ali'yi yakından tanıyanlar onun şahsi kırgınlıkları dolayısıyle gerçekleri çarpıtmayacak tiynette bir kişi olduğuna şehadet ederler. Nitekim babam İsmet Paşa ile kırgınlığına rağmen ona karşı daima saygı -hattâ gariptir- sevgi beslemiş, onun devlete, millete büyük hizmetler yaptığını teyid etmiş ve biz oğullarına da son nefesinde bile İsmet İnönü'ye saygıda kusur etmememizi vasiyet etmiştir.

Babamın, Çapanoğlu isyanındak olaylardan dolayı İsmet Paşa'ya mug ber olduğu yolundaki yakıştırmaya ge lince, Maraş ve Antep Havalisine Mus tafa Kemal tarafından Kılıç Ali adı ve rilerek gönderilen babam, oradaki ba şarılarından sonra -ki bu başarılar Nu tuk'ta Mustafa Kemal'in ifadeleriyl tescil edilmiştir- sadece 18 kişilik bi müfrezenin başında sayıca çok üstü Çapanoğlu kuvvetlerine karşı gönderil mis ve maalesef pusuya düşürülmüştür Sonra zannedersem Parti Pehlivar müfrezesinin yardımı ile bu pusudar kurtulmuştur. Ancak ne Mustafa Ke mal'in Nutuk'unda, ne diğer resmî ka yıtlarda babamın bu olaydan dolay 'Divan-ı Harplik' olabileceği yolund herhangi bir kayda rastlamak mümkü değildir. Sayın Karamullaoğlu'na d herhangi böyle bir belge varsa ortay koymasını rica ederim. Aksi takdird hayatı boyunca milletine ve Atatürk'e hizmet etmiş bir ölüye ağır bühtanda ve iftirada bulunmuş duruma düşecektir.

Sayın Karamullaoğlu'nun iftiraların en canlı cevabı Atatürk'ün Kılıç Ali'yi en itimat ettiği kişilerden biris olarak ölümüne kadar yanından ayır mamış olmasıdır. Ben babamın Kara-

nular peşinde koşan TRT programcıları, bilmem neden bu işe el atmazlar? Kilükale yol açar diye mi korkuyorlar acaba? Bir iki marş çalınmakla saltanat hortlamaz nasılsa.)

Belediye otobüslerinde "arka kapıya doğru ilerleyiniz" diye bir yazı var. Bunlardan besbelli, arkadan binip önden inilirken, "ön kapıya doğru ilerleyiniz" yazıyormuş. Biletçi kaldırılarak sistem tersine çevrilince, ön'ü silip arka'yı eklemişler. Yeni Türkiye'nin arkaya doğru ilerlediğinin anlamlı bir simgesi olmuş. Geçen Eylül ayının sonlarında toplanan Onuncu Türk Tarih Kongresi de, geriye yönelişimizin üzücü bir örneğini oluşturdu. Bu toplantı hakkında izlenimsel bir değerlendirmeyi elinizdeki sayıda sunuyoruz.

Bundan dört yıl önce 94 yaşında vefat eden mimar Arif Hikmet Koyunoğlu'nun anılarını, içlerinden bir seçme yapıp dergimizde yayımlamak üzere ailesinden aldık. Derleme işini, arkadaşımız Uygur Kocabaşoğlu üstlendi. Sayın Gülsüm Nalbantoğlu da, mimarlık açısından anıların değerlendirmesini yaptı. (Ayrıca bir biyografi ansiklopedisinden hayat hikâyesinin özetini sunuyoruz.) Bu sayı için seçtiğimiz bölümler, merhumun özyaşam öyküsünü Birinci Dünya Savaşı başlarına kadar getiriyor. Gelecek ay, savaş içinde askerlik yaptığı Erzurum'dan itibaren anıları yayımlamayı sürdüreceğiz.

Taner Timur arkadaşımızın K. Marx ve J. Bangya'ya dair yazısı, ucu bize de dokunan meraklı bir hafiye öyküsü olmasının yanısıra, günümüzde pek değişmeden sürüp giden siyasal sığınıklığın kimi sorunlarını da ortaya koymakta. Bu kere, Türkiye'de Sol Akımların Tarihi'nden aktardığımız "Türk Yoldaşların Mektubu" geçen ay çevirisini yayımladığımız çözümlemeyle eklemleniyor. İki yazı dizimizden Garp Ocaklarında Anadolu Delikanlıları'nın 4. bölümünü bu ay veriyoruz, gelecek ay 5. tefrikayla tamamlanacak. Öteki dizimiz, "İttihat ve Terakki'nin 1916 Kongresi" bu sayıda sona erecekti, ama uzun tuttuğu için ikiye böldük, o da Aralık'ta bitecek. Öteki sürekli bölümlerimiz, Yüz Yıl Önce Osmanlı Basınında Bu Ay, Osmanlı Mahkeme Kararları, Geçmiş Şölenlerden ve Koleksiyoncunun Dağarcığından köşelerimizde yine ilginç örnekler bulacaksınız. Atatürk Sayfamızda ise, ölümünün 48. yıldönümü dolayısıyla, Atatürk'ün vefatından sonra çizilmiş yegâne karikatürü ve bununla ilgili şirin bir anı var.

Kitabiyat bölümümüzde apayrı konularda, ama birbirinden ilginç üç yazı bulunuyor. Birincisi, neredeyse yüz yıl öncesine ait bir ticarî kataloga dayanan "Abdülhamid Han ve Reklâmlar"; ikincisi, ünlü ressam Ayvazovski'nin rahip ağabeyinin bundan 145 yıl evvel yayımladığı Ermenice bir Osmanlı tarihinin, üçüncüsüyse Batı Trakya Türklerinin yakın geçmişine ilişkin önemli bir yeni yapıtın tanıtımı.

Gelecek ay, altıncı cildimizin son sayısında buluşmak üzere hepinizi saygı ve sevgiyle selâmlarım.

METE TUNÇAY

...ullaoğlu'nun küçük düşürmek maksadıyla kullandığı 'Zevatı Mutadeden' biri olması ile her zaman iftihar etmişimdir. Çünkü babam da dahil bu "mutad zevat", Atatürk için canlarını göz kırpmadan feda etmeye hazır olduklarını birçok kereler ispat etmişlerdir. İstiklâl mücadelesinin ve inkılâpların gerçek kahramanları da onlardır.

Altemur KILIÇ

GERÇEKLER YOK EDİLEMEZ

Derginizin 33. sayısında Sayın Av. Şebib Karamullaoğlu'nun, "İsmet Paşa'ya Bühtan Edenler" başlıklı yazısı Kılıç Ali gibi yakın geçmişi çarpıtma çabasında olanlara yerinde bir çıkış oldu. Ne var ki, gerçeklere ipucu veren bu önemli yazının dördüncü maddesi biraz kapalıydı. Kılıç Ali'nin Çapanoğlu Ayaklanması'na karşı başarısızlığı vurgulanırken, parantez içinde Kilikya Kuvayi Milliye (Adana Ulusal Kuvvetler) komutanı Kozanoğlu Doğan Bey'le yardımcıları Aydınoğlu Tufan Bey, Tekelioğlu Sinan Bey'in de ayaklanmayı bastırmaya görevlendirildikleri anlamı çıkıyor. Ya da ben yanılıyorum.

Gücüm oranında bir araştırmacıyım. Kitaplarım da var. Belki bulunduğum yer oluşu nedeni ile en çok araştırmayı Adana yöresinde yaptım. Anılan üç komutanın Çapanoğlu Ayaklanması'nı bastırmasına yönelik bir belge bulamadım. Ancak, sözkonusu ayaklanmanın bölgelerine sıçratılmaması konusunda buyruk aldıkları sanılıyor, sıçratmadıkları da biliniyor. Doğal olarak, bu, başarılarıdır.

Çok saydığım, Sayın Karamullaoğlu'nda böyle bir belge varsa yayınlamaları, araştırmacılara büyük yardım olur, yakın tarihimize önemli bir ışık verir.

Mustafa ONAR

ÖZEL BİLGİ

Belki başka yazılar gelir diye konuyu uzatmadım. Yalnız, Kılıç Ali'nin Pazarcık'tan Ankara'ya katırlarla özel yük taşıttığı, bunlardan birinin Göksun'da Beyazıtoğlu Haydar Bey'ce geri, Pazarcık'a döndürüldüğünü duydum. Duyduğum kişi, geçenlerde Maraş'taki evinde yanarak ölen milletvekili Rifat Bayazıt'ın ağabevi Em. Alb. Mahmut Bayazıt'tır. Usküdar Kız Koleji'nde öğrenci torununun velisi olarak İstanbul'da bulunuyor. Gerektiğinde görüşebilirsiniz.

□ 1975-80 döneminde CHP Bursa Senatörü olan Sayın Avukat Şebib Karamuallaoğlu, Eylül 1986 sayımızda yayımlanan mektubunda, Üstteğmen Asaf'ın Kuvayı Milliye'de Kılıç Ali takma adını kullanması gibi, Yzb. Osman'ın "Aydınlıoğlu Tufan", Yzb. Ratıp'ın "Tekelioğlu Sinan", "Bnb. Kemal'in de "Kozanoğlu Doğan" adlarını aldıklarını belirtirken, bu üç milis komutanının Çapanoğlu Ayaklanmasını bastırmakla görevlendirildiklerini söylememektedir; böyle bir şey yoktur.

Bizim fikrimizce, asıl üstünde durulması gereken, Kılıç Ali'nin Kurtuluş Savaşı sırasındaki askerî yararlıkları ya da başarısızlıkları değil, İstiklâl Mahkemesi üyesi olarak tutumu ve daha sonra yaptıklarıdır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda Resmî Marşlar

(Padişah Marşları)

SUHA UMUR

Osmanlı İmparatorluğu'nda devletin resmî marşı olarak kabul edilen marşların çalınmağa başlaması, Muzıka-yı Hümayun'un, yani Avrupa usulü bandoların kurulması iledir.

Muzıka-yı Hümayun, Yeniçeriliğin kaldırılmasından sonra Mehterhane'nin yerini almıştır. Selçuklu Hükümdarı II. Gıyaseddin Mes'ud'un Osman Gazi'ye Söğüt ve çevresinin uç beyliğini verirken, göndermiş olduğu tuğ, alem, tabl ve nakkare, Osmanlı Devleti'nde Mehterhane'nin kuruluşuna başlangıç olmuştu. 2. Mahmud tarafından Yeniçeri Ocakları lağvedildiği zaman, ocağın bir parçası olan Mehterhane de, yeni tarz ordunun ihtiyacını karşılayamayacağı düşüncesi ile kaldırıldı. Batı usulü bir bando takımı kurmak için bu işlerde usta bir musıkici arandı. Birkaç teşebbüsten sonra Sardunya Elçiliği vasıtası ile İtalya'dan Giuseppe Donizetti adında bir müzik eğitimcisi ve bando şefi getirtildi.

Meşhur opera bestecisi Gaetano Donizetti'nin 11 yaş büyük ağabeyi olan Giuseppe Donizetti, Fransız ve İtalyan ordularında vazife görmüştü. 1828 yılında İstanbul'a geldiği zaman 40 yaşında idi.

Kendisine "Osmanlı İmparator-

II. Mahmud.

Abdülmecid.

Abdülaziz.

PADİŞAH MARŞLARI

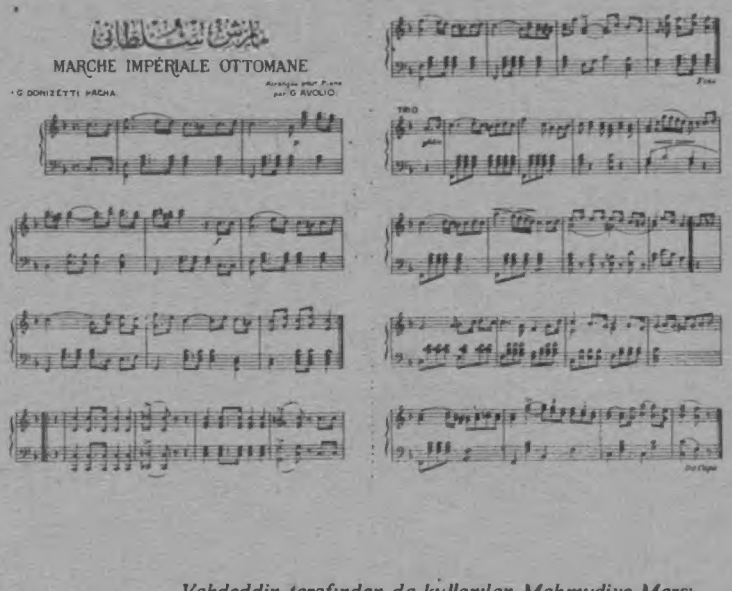

Vahdeddin tarafından da kullanılan Mahmudiye Marşı

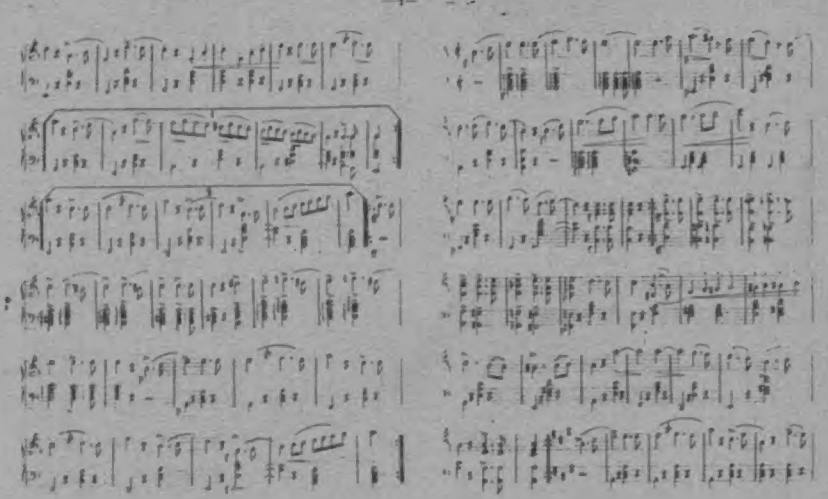

V. Murad tarafından da kullanılan Mecidiye Marşı

luğu muzıkalarının genel eğitmeni'' unvanı verilen Donizetti işe en başından, yani talebelerine nota öğretmekle başladı. Gerçi talebeleri Enderun ağalarından seçilmiş, Türk müziğine aşina ve kabiliyetli kimselerdi, ancak batı müziğini bilmedikleri gibi, bandoda kullanılan musıki âletlerini de tanımıyorlardı. İtalya'dan başka hocalar ve gerekli musıki âletleri getirtildi ve çalışmalara başlandı.

Donizetti bütün zorlukları kısa zamanda yenmeği başararak Muzıka-yı Hümayun adını alan saray bandosunu kurdu. İstanbul'da aralıksız 28 yıl çalışan Donizetti'nin rütbesi Mirlivalığa kadar yükseltildi. 68 yaşında iken İstanbul'da öldü (12 Şubat 1856).

Muzıka-yı Humayun'un kurulması ile imparatorlukta resmî marşlar çalınmağa başladı. Tahta çıkan her padişah kendisi için bir marş yaptırıyor, imparatorluğun resmî marşı bu oluyordu.

2. MAHMUD'UN MARŞI

Yeni bando bazı eserleri çalabilecek seviyeye gelince, Donizetti,

PADİŞAH MARŞLARI

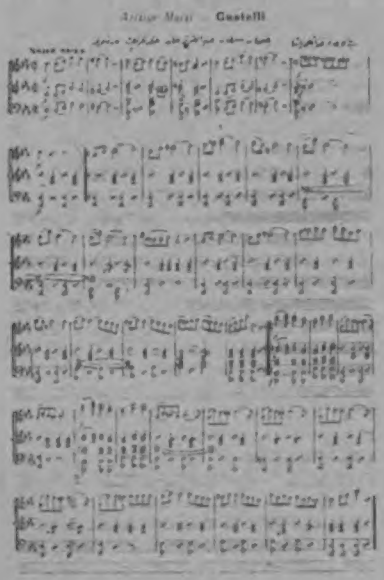

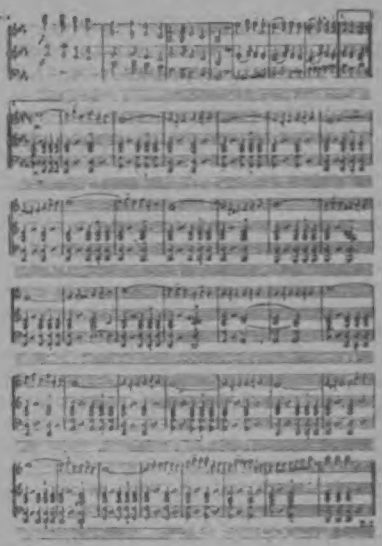

Aziziye Marşı

Guatelli Paşa.

Sultan Mahmud için bir marş besteledi. İlk resmî marş unvanını alacak olan "Mahmudiye" marşı padişahın huzurunda 1831 senesi ilkbaharında, bandonun hazırlamış olduğu başka eserlerle birlikte Beylerbeyi Sarayı'nda çalındı. Yeni bandoyu ve marşı beğenen Sultan Mahmud, Donizetti'yi "nişan-ı iftihar" ile taltif etti.

ABDÜLMECİD'İN MARŞI

1839'da Sultan Mahmud'un ölümü ile tahta çıkan Abdülmecid için Donizetti "Mecidiye" marşını besteledi ve merasimlerde bu marşın çalınması, yani Mecidiye marşının resmî marş olması kararlaştırıldı.

1847'de İstanbul'a gelen Franz Liszt, aynı gün, (8 Haziran) huzura kabul edilir ve kendisinden hemen ertesi gün sarayda bir konser vermesi istenir. Liszt, ertesi gün, evinde ziyaretine gittiği Donizetti'den Mahmudiye ve Mecidiye marşlarının notalarını alır. Maksadı padişahın huzurunda çalarken bu marşlar üzerine varyasyonlar yapmaktır. Saraydaki konserinde Liszt'in ne çaldığı bilinmiyor, ancak, birkaç gün sonra Liszt, Mecidiye marşı üzerine yaptığı bir piyano eserini padişaha takdim eder: "Grande Paraphrase de la Marche de Donizetti - Grande Marche d'Abdul Médjid han" (Op. 87). Bunun üzerine Liszt'e "dördüncü numaradan bir kıt'a nişan" verilir.

ABDÜLÂZİZ'İN MARŞI

1861'de Abdülâziz tahta çıktığı zaman, Donizetti ölmüş, yerini Guatelli almıştı. Guatelli, Beyoğlu'ndaki Naum (İtalyan) Tiyatrosu'nda orkestra şefi iken. Donizetti. paşanın ölümü üzerine kaymakam rütbesi ile Muzıka-yı Hümayun'un başına getirilmişti. Yeni padişah için "Aziziye" marşını Guatelli besteledi ve Abdülâziz devrinin resmî marşı bu oldu.

QUATRIEME ANNEE. No 11

Dimanche 28 Juillet 1918

LA MARCHE OTTOMANE

L'*Officiel* annonce que S. M. I. le Sultan a ordonné d'adopter comme marche ottomane celle qui était en usage à l'époque du Sultan Mahmoud II. Cette marche est l'œuvre du célèbre compositeur Donizetti et avait été adoptée par Mahmoud II lors de l'institution par lui du nouveau système militaire.

Yeni Padişahın II. Mahmud'a ait marşı benimsediğini bildiren, 28 Temmuz 1918 tarihli Hilâl gazetesinden bir haber.

PADİŞAH MARŞLARI

5. MURAD'IN MARŞI

Batı musıkisine çok düşkün olan 5. Murad, babası Abdülmecid için Donizetti'nin bestelemiş olduğu "Mecidiye" marşını resmî marş olarak kabul etti.

ABDÜLHAMİD'İN MARŞI

Abdülhamid için "Hamidiye" marşı, Necip Paşa tarafından bestelenmiştir.* Hamidiye, sözleri olan ilk resmî marştır. Necip Paşa 12 yaşında iken (1824) Enderun'a girdi, 1831'de Muzıka-yı Hümayun kurulunca kabiliyeti sebebiyle oraya alındı. Donizetti'nin talebesi idi. Abdülâziz devrinde saraydan uzaklaştırıldı. Abdülhamid taraftarı olduğundan 1876'da Abdülhamid'in cülûsundan sonra Muzıka-yı Hümayun'a kumandan tayin edildi.

Resmî marş "Hamidiye", 1908 ihtilâli sebebiyle değiştirildi. Sözleri, "Bir fedaî milletiz, mert oğlu mert Osmanlıyız" diye başlayan ve Lübnanlı besteci Vadya Sabra'nın bestelediği marş, Abdülhamid'in halline kadar (27.4.1909) kısa bir müddet resmî marş olarak çalındı.

SULTAN REŞAD'IN MARŞI

Sultan Reşad'ın cülûsundan son-

Türkiye'deki Müzik ve Osmanlı İmparatorluk Marşı Üzerine Toplu Bir Bakış

Yazan: G. DONİZETTİ

Guido d'Arezzo'nun notaları[1] ve bizde kullanılmakta olan muntazam müzik çok zaman değil, aşağı yukarı doksan senedir ki[2] Türkiye'ye girmiştir. Filhakika, 1828'de Sultan 2. Mahmud (şimdiki 6. Mehmed'in dedesi), her zaman ve her türlü reforma karşı olduklarını gösteren Yeniçerileri dağıttıktan sonra, Avrupa ordularını örnek alarak ordusunu yeniden düzenlemeyi düşündü. Bunun üzerine, askerî sınıflar için Fransa'dan, İtalya'dan ve İngiltere'den çeşitli eğitimci subaylar getirtti. Böylece Sardunya ordusu subaylarından, Napoleon'a da hizmet etmiş olan Piyemonte'li Calosso, Suvarî sınıfına eğitimci tayin edildi; gene Piyemonte'li olan Richini ve Grasso piyade sınıfına eğitimci oldular; Fransızlardan Gaillard, Thévenin ve Monier, Serasker dairesine ve İngiliz Kelly de donanmaya tayin edildiler.

Orduda askerlere, Fransız askerlerinin üniforması şeklinde elbise giydirecek kadar değişiklikler yapılırken, yüksek bir zekâya sahib olan 2. Mahmud, müziğin de köklü bir değişiklik geçirmesine ve Avrupa usulü modern bir musikinin, bugüne kadar İmparatorluk'ta kullanılan ilkel ve eskimiş Yeniçeri musikisinin yerini almasına karar verdi.

Sultan tarafından görevlendirilen, Bâbıâli nezdindeki Sardunya elçiliğinden Sgr. Gropallo, kolay olmayan bu göreve, titizlik derecesinde usta bir musiki eğitimcisinin gönderilmesini Torino'daki hükûmetinden taleb etti.

Dedem Giuseppe Donizetti (operaları ile meşhur Gaetano Donizetti'nin büyük kardeşi), 1. Napoleon emrinde savaşa katılmış (1808-1815), o sıralarda (1827), Piyemonte ordusu "Casal-Monferrato" piyade alayında hoca ve bando şefi olarak bulunuyordu ve usta bir musıkici, orkestra idaresinde ehil bir kimse olarak tanınıyordu.

İstanbul'dan yapılan taleb üzerine Torino hükûmeti, değerini takdir ettiği Giuseppe Donizetti'yi seçti ve şahsî dostu olan Dışişleri Bakanı Signor Grosson, kendisine bir mektup yazarak, sonradan Sultan tarafından da kendisine verilen "Osmanlı İmparatorluğu muzıkalarının genel eğitmeni ve müdürü" unvanı ile Türkiye'ye gitmeye davet etti.

Doğu'ya bir sefer yapmakta olan "Aurora" adlı bir harp gemisine Genova'dan binen Donizetti, 17 Eylül 1828'de İstanbul'a geldi ve aynı gün, öğleden sonra Saray'da kendisini büyük iltifatlarla kabul eden Sultan'a takdim edildi.

Donizetti hiç vakit geçirmeden işine başladı; bahis konusu olan işin, zannettiği gibi mevcut bir sistemi geliştirmek veya mevcut bir mektebi daha iyi bir hale getirmek değil de bütün musıki nazariyatına en başından *(ab ovo)* başlamak ve musıki âletleri çalmasını öğretmek olduğunu görünce büyük bir şaşkınlığa uğradı. Filhakika, o zamana kadar Türkler sadece beş müzik âleti kullanı-

ra saraya takdim edilen yüz kadar marş içerisinden Türkiye'de yerleşmiş bir İtalyan olan Italo Silvelli'nin yazdığı marş, resmî marş olarak kabul ve ilân edildi:

"Marş-ı Osmanî.- Cenab-ı şevketmeab-ı padişahîye mahsus şimdiye kadar sanatkâran-ı musikî tarafından tertib ve takdim olunan ve miktarı takriben yüze baliğ olan marşlar meyanında mösyö Italo Silvelli'nin eseri olan marşın resmî marş olmak üzere kabulü hususuna irade-i seniyye sâdır olmuştur" (*Tasvir-i Efkâr*, no.14, 13 Haziran 1909 ve 31 Mayıs 1325, fi Cumadelûla 1327).

VAHİDEDDİN'İN MARŞI

Vahideddin tahta çıkınca birçok besteci yazdıkları marşları padişaha takdim ettiler. Fakat Vahideddin, dedesi 2. Mahmud için Donizetti'nin yazmış olduğu "Mahmudiye" marşını resmî marş olarak kabul ve ilân etti.

* Bu marş, *Tarih ve Toplum*'un Ağustos 1986 (32.) sayısında yayımlanmıştır.

(Donizetti Paşa'nın İstanbul'da yerleşmiş olan torunu G.Donizetti'nin bu konudaki bir manüskri'si Topkapı Sarayı arşivlerindedir. 19 Ekim 1919 tarihli ve İtalyanca olan bu yazının çevirisini aşağıda sunuyoruz.)

yorlardı: "Davul", "Sardar-Nagara" dedikleri birbirine bağlanmış iki küçük yarım küre şeklinde tamburel (timpano olacak),[3] bükülmüş bir tromba "Bori", "Zurna" dedikleri bir çeşit klârino ve "Zil" dedikleri semballer.

Mızıka kime aitse onun rütbesine göre bu âletler ikileşiyor, üçleşiyor, dörtleşiyor ve böylece katlanarak gidiyor, öyle ki büyük Paşa'ya, Vezir'e yahut kime aitse ona göre aynı bandoda iki, üç, dört ... dokuz davul, aynı adette sembal, klârino, tromba ve timpano bulunuyordu.

Bundan başka o zamana kadar Türkler bizim kullandığımız notaları hiç bilmiyorlardı; kendi musıkilerini yazmak ve okumak için bizim eski "neum"lerimize çok benzeyen bazı hiyeroglifler kullanıyorlardı.[4] Nota okumaya pek azı ihtiyaç duyuyordu çünkü, tek tonda okunan kendi ilâhî ve şarkılarının dışında, askerî musıkileri, adımlarının kadansını belirtmek ve gürültü-patırtı etmekle sınırlanmıştı... Pek çok gürültü-patırtı.[5]

Talebelerine Guido d'Arezzo'nun notalarını öğretmek ve o zamana kadar öğrenmiş oldukları hiyerogliflerin yerine bunları koymakla çalışmaya başlayan Donizetti'nin işi çok zordu. Hakikatte çok zeki ve iyi niyetli talebeler, özenle görevlerine bağlılıkları ve bıkmaz usanmaz çalışmaları ile maestronun işini kolaylaştırıyorlardı. Öyle ki, Donizetti kısa zamanda bizim müziğimizi okuyup çalabilecek bir bando meydana getirebildi. Böylece ilk defa olarak Boğaziçi'nin sihirli kıyıları, daha az sihirli olmayan bizim güzel İtalya'mızın kıyılarından gelen melodik şarkılarla çınlamaya başladı.

* * *

Kısa zamanda talebeleri beraberliğe alıştılar; orkestra kendisine verilen parçaları çalabilecek seviyeye erişince Donizetti bir marş besteledi ve Sultan'a ithaf etti. Marşı beğenen Sultan bunu İmparatorluk marşı olarak kabul etti. Bu, ilk Osmanlı İmparatorluk marşı oldu.

1839'da Sultan Mahmud'un ölümü üzerine tahta oğlu Abdülmecid çıktı. Sultan'ın arzusu üzerine Donizetti başka bir marş besteledi. Mahmud'un marşı yerine bu marş imparatorluk marşı olarak ilân edildi. Böylece her yeni sultanın kendisi için bir İmparatorluk marşı olması geleneği doğdu.

Son Türk ihtilâli Sultan Abdülhamid'i tahttan indirdi, yerine kardeşi Reşad, 5. Mehmed adı ile tahta çıktı. Sultan Reşad, babasının (Sultan Abdülmecid) hatırasına, Abdülmecid'in marşını, yani Donizetti'nin 1839'da bestelediği marşı, kendi marşı olarak kabul etmek istedi. Anak birkaç ay sonra, her şeye bi unlarını sokmak isteyen Genç Türk'ler, yeni bir haya yükselen Türkiye'de eskiyi hatırlatan hiçbir şey mul aza edilmemeli, diye düşündüler ve bunun için yeni bir aratorluk marşını burada yerleşmiş olan müzikçiler asında müsabakaya koydular. Birçok bestenin arası an, bir İtalyan olan Italo Silvelli'ninki resmen İmparat rluk marşı ilan edildi.

Sultan 5. Mehmed'in ölümü ile kardeşi, bugünkü Sultan 6. Mehmed tahta çıkınca birçok besteci, kendi bestelerini müstakbel İmparatorluk marşı olarak sunmak üzere çalışmaya koyuldular. Hattâ Berlin'den buraya gelmiş olan hocalar (ki hükûmetlerinin himayesinde Türkiye'de kanunlar dikte ettirebiliyorlardı) kendi bestelerini kabul ettirebileceklerini umuyorlardı, böylece memleketi bütün bütün Almanlaştırmayı tamamlamış olacaklardı.

Fakat bir gün, daha hiç kimse bir şey hissetmeden, aşağıdaki bildiri 28 Temmuz 1918'de mahalli gazetelerde yayınlandı:

"Sultan'ın Osmanlı Marşı olarak, 2. Mahmud zamanındaki marşın kabul edilmesini emrettiği bildirilmektedir. Bu marş Donizetti'nin eseridir. Yeni askerî sistemin kuruluşundan hemen sonra 2. Mahmud tarafından kabul edilmiş idi."

Bir İtalyan müellifinin eserinin tercih edilmesi, büyük bir sürpriz ve beklenmedik bir muvaffakiyyet oldu, çünkü İtilâf devletleri safında harbe girmiş oldukları için Türkiye'de İtalyanlara ve İtalyan kaynaklı her şeye kötü gözle bakılıyordu. Bu tercihten İtalyanlara duyulan antipatinin azalacağı anlaşılıyordu. Türk gazeteleri meşhur bestekâr Gaetano Donizetti'ye olduğu kadar, uzun seneler aralarında yaşamış, terbiyeli, iyi ve dürüst bir adam olarak tanıdıkları kardeşi Giuseppe için de medihlerle dolu idi.

İstanbul, 19 Ekim 1919

[1] Batı musıkisinde kullanılan nota sistemi. Guido d'Arezzo (990-1050) notalara bugünkü isimlerini vermiş olan Benediktin papazı.

[2] Yazı 1919'da yazılmıştır.

[3] Nakkare.

[4] Hamparsum notası.

[5] Velvele (?).

70. Yıldönümünde İttihat ve Terakki'nin 1916 Kongresi III

ZAFER TOPRAK

Tarih ve Toplum 1916 İttihat ve Terakki Kongresi'nin 70. yıldönümü nedeniyle Eylül ve Ekim sayılarında Kongre ile ilgili belgelere yer vermişti. Bu sayımızda da, geçen sayımızdan arda kalan, İttihat ve Terakki'nin yarı resmi yayın organı *Tanin*'in Kongre üzerine son dört başyazısından ikisine (5. ve 6. yazılara) yer veriyoruz. Bu ay hepsini sığdıramadığımız için, diğer ikisini (7. ve 8. yazıları) ise Aralık'ta yayımlayacağız.

Beşinci yazı istanbul'un savaş yıllarında iaşesini ve Hey'et-i Mahsusa-i Ticariyye'nin faaliyetlerini içerir[1]. Diğer bir deyişle İttihat ve Terakki'nin ünlü İstanbul murahhası Kara Kemal'in icraatının bir dökümüdür.

Altıncı yazı İslâm ve çağdaşlık sorununa değinerek tanzimatçıları eleştirir[2]. Yedinci yazı bir öncekinin devamıdır[3]. "Taaddüd-i kaza"nın sakıncalarını, "yargı birliği"nin yararını vurgular. Meşihat-ı Islâmiyye'nin diyanetle uğraşmasını önererek yargı işlevinin Adliye Nezareti'nce yerine getirilmesi gerektiğini kaydeder. Sekizinci yazı Meşihat-ı İslâmiyye'nin görevlerini ayrıntılandırır[4].

Üçüncü, altıncı, yedinci ve sekizinci yazılar İttihat ve Terakki'nin 1916 Kongresi'nde lâikliğin ne denli ağır bastığının kanıtlarıdır. Cumhuriyet Türkiyesi lâikliğine yol açan gelişmeler bu kongrede geniş ölçüde tartışılır.

Kongre'nin son günü yapılan seçimler sonucu Sadrazam Sait Halim Paşa "reis-i umumî", Midhat Şükrü "kâtib-i umumî" olurlar. İttihat ve Terakki'nin parlamento grubunu yönetecek olan "hey'et-i teşrîiyye"ye Hacı Adil, Câvit ve Âtıf Beylerle eski Şeyhülislâmlardan Hayri Efendi seçilirler.

"Teşkilât-ı hariciyye" ya da ülkenin dört bir yanındaki kulüpleri yöneten "merkez-i umumî" üyeliklerinde ise, vefat eden Emrullah Efendi dışında değişiklik olmaz. Bahaeddin Şakir, Doktor Nâzım, Eyüb Sabri, Doktor Resûhî, Kemal, Tal'at, Ziya ve Rıza Beyler yeniden seçilirler. Emrullah Efendi'den boşalan yere Erzurum Murahhası Hilmi Bey seçilir[5].

Kongre 5 Ekim günü sona erer. Ertesi gün "İttihat ve Terakki kongresinin hitâmı" nedeniyle Reis-i Umumî Sadrazam Sait Halim Paşa tarafından Yeniköy'deki yalısına, ya da o günkü deyişle "sahilhânelerinde" Kongre'de hazır bulanan üyeler şerefine bir çay ziyafeti verilir[6].

1. *Tanin*, 11 Teşrin-i evvel 1916.
2. *Tanin*, 12 Teşrin-i evvel 1916.
3. *Tanin*, 13 Teşrin-i evvel 1916.
4. *Tanin*, 14 Teşrin-i evvel 1916.
5. "İttihat ve Terakki Kongresi" *Tanin*, Teşrin-i evvel 1916.
6. "Çay ziyafeti", *Tanin*, 6 Teşrin-i evvel 1916.

V

Kongrenin meşgul olduğu meselelerden biri de İstanbul'un iâşesi dolayısıyla İstanbul heyet-i merkeziyyesinin vesâtet ettiği bir heyet-i mahsusa-i ticariyyeye ait hesabat idi. Kârilerimiz pek iyi hatırlarlar ki bu iş, hemen iki seneden beri pek çok dedikodulara sebep olmuş bir meseledir; vâkıa dedikodular ahval-i tabiyyeden olduğu gibi matbuaat sütunlarına kadar intikal etmiş değildiyse de ağızdan ağıza devr edile edile iş o hali almıştı ki bir aralık heman herkes bundan bahs ediyordu demek mübalâ olmaz. Kimbilir bu dedikodular arasında ne kadar insanın ne kadar kıymetli vakitleri berhevâ olup gitmiştir!

Heyet-i mahsusa-i ticariyyenin teşeb-

büsatını birer birer ta'dât-ı tafsil edecek değiliz, bu cihet meclis-i umumî raporunda muhtasaran ve gazetemizde iki nüshadan beri mâbâdli olarak neşr edilen raporda mufassalan teşrih edilmiştir. Binâenaleyh bu makalede gayretimiz, esası daha vâzıh bir surette tenvire çalıştıktan sonra netice hakkında celb-i dikkat etmeye münhasır kalacaktır.

Birdenbire umumî seferberlik ilânı, Boğazların kapanması, hudutlarda vâsi-i tahşidat, memleketi birdenbire fevkalâde bir hal karşısında bulundurmuştu. Esasen seferberlik ve harp hiçbir yerde hal-i tabiî olmadığı halde bizim memleketimiz için pek fevkalâde bir şey oluyordu; bunun sebebi de zâhirdir: Evvelâ memleket yeni bir harpten çıkmış ve kendisi için uzun bir devre-i sulh tasavvur ederek ona göre çalışmaya karar vermişti; binaenaleyh Avrupa buhranı karşısına pek nâgehânî bir hadise olarak çıkıyordu; Saniyen ve en mühimmi memleketimizin bu gibi buhranlara karşı vücuda getirilmiş tesisat ve teşkilâttan külliyen mahrumiyeti keyfiyeti ki bunun ne derecede mühim olduğunu iki buçuk seneye yaklaşan bir harp devrinde pek fazla tecrübe ettik. Başka memleketlerde seferberlik sade ordulara münhasır kalmıyor; memleketin maddî ve manevi bütün kuvvetleri seferber hale vaz edildiği bir sırada faaliyet-i milliyyeyi terkîb eden uzuvlardan herhangi birisi harp münasebetiyle muattal kalacak olursa derhal onun yerine başka bir müessese, başka bir teşkilât ikâme ediliveriyor. Binaenaleyh seferberlik ve harp bizden fevkalâde bir gayret, bilhassa müsbet ve ameli bir faaliyet istiyordu. Kemal-i memnuniyetle görüyoruz ki hükümetin de ilk anladığı hakikat bu olmuştur.

Seferberlik üzerine hükümetin en çok meşgul olacağı meselelerden biri de İstanbul'un iâşesi meselesi idi. Eğer elimizde bol varidatlı, muntazam teşkilâtlı bir şehremâneti bulunmuş olsa idi bu, o kadar büyük bir gâile değildi; fakat İstanbul gibi koskoca bir şehre ifâsıyla mükellef olduğu en basit ve ibtidaî vazifelerini bile hakkıyla ifâ edebilecek bir halde bulunmayan emanetten bir türlü müşkilât içinde bulunan şehrin iâşesini beklemek elbet insafsızlıktı. Bunun için sade tanzifât *[onarım]* işleri, fırın muâyeneleri, sokak plânları ile o da nâtamam bir surette uğraşan bir şehremaneti değil, ticaret ve iktisadiyat sahasında uzun tecrübelere, ciddi vukûfa ve bilhassa mükemmel teşkilâta mâlik bir emanet lâzımdı ve maateessüf bu da bizde yoktu, çünkü henüz olamazdı. Binaenaleyh kârilerinizin pek iyi hatırlayacakları vechile bir taraftan hükûmet, diğer taraftan emanet müsta'cel pek çok tedbirlere tevessül ettirilse de o zaman kâmilen gayr-i milli eller elinde bulunan piyasayı buhrandan, halkı dünyanın gayr-i tabiî müzayakasından kurtaramadılar. Bütün müzayakalar şöyle dursun, hatta İstanbul'un başlıca gıdasını teşkil eden ekmek bile bulunamaz oluyordu. Kısa bir tetebbu ile sabit oldu ki, en mühim ihtiyacatı hükûmetin veya emanetin veyahut herhangi muavin bir teşkilatın eli altında toplamak zarurî idi ve bu zaruret diğer bütün Avrupa memleketlerinde cereyan eden ahvâl ile büsbütün tezahür ediyordu. İşte bundan dolayı emanet İstanbul heyet-i merkeziyyesinin gerek şehir dahilindeki teşkilâtından, gerek hariçte bulacağı muâvenetten istifade etmek istemiştir. Bu suretle teşkilât-ı hususiyyesi pek nâ-tamam olan emanet hemen hemen yegâne olarak bulabildiği ve kendince en emin vasıta addettiği bu teşkilâttan istifadeye karar verdi.

İşte, heyet-i mahsusa-i ticariyyenin faaliyeti böyle bir zaruretin neticesidir. Bu hey'et derhal faaliyete başladı. Ve önce ekmek işi ile uğraştı. İstanbul'un bu mes'ele nokta-i nazarından bulunduğu hal göz önüne getirilirse ekmek hususunda iki seneden beri devam eden faaliyetin ne derecelerde şayan-ı şükran olduğu derhal tezahür eder. Sonra bu heyetin vesâteti ile en mühimmi şeker olmak üzere daha bir takım işler görüldü. Bugün hariçte otuz kuruşa satılırken velev ki nüfus başına ayda yüz dirhem olsun, dokuz kuruşa şeker almak haylice büyük bir iştir. Sırf bu heyetin faaliyeti sayesinde birtakım havayic pek iyi denecek bir surette temin edilmiş olduktan başka meydana tamamen millî bir sermaye ve millî bir idare ve gaye ile birkaç büyük ve kuvvetli şirketler çıktığı gibi iki seneden beri memleketin bütün faaliyet-i iktisadiyyesi gayr-i millî ellerden millî ellere intikal eylemiştir. Bunun ne büyük bir netice olduğunu anlatmaya çalışmak elbet lüzumsuzdur.

Kongre, bütün bu faaliyeti takdir ve tasvib eylediği sırada, netice itibarıyla bir mes'ele karşısında bulunmuştu: Hey'et-i mahsusa-i ticariyyenin muhtelif ve vâsi muâmelât ve teşebbüsat neticesinde temin ettiği birkaç yüzbin liralık kârın ne olacağı mes'elesi. Filhakika, hey'et-i mahsusa-i ticariyyenin maksadı gerek şahsî, gerek gayr-i şahsi herhangi suretle bir kâr temin etmek değil, memlekete karşı bir vazife ifâ eylemekti. Vazife ifâ edildikten sonra ele geçen kâr için bir mahall-i tahsis bulmak lâzım geliyordu. İşte burasını da heyet-i mahsusa-i ticariyye halletmiş ve resmen kendisinin hakkı olan bu temettu milli bir gâye-i hayra vakf etmek münasip olacağı mütalâasında bulunmuştur. Kongre bu fikri musîb buldu ve bir müddet müzakere ve münakaşadan sonra mühim bir yekûna bâliğ olan temettu mütevellileri Evkaf Nâzırları olmak ve millî teşebbüsatta bulunacak bir bankaya sermaye teşkil eylemek üzere vakf etmeye karar vermiş ve kararın suret-i icrâsını takrir ve tayin için de bir hey'et intihab etmiştir. Bu hey'et gelecek kongreye kadar bu muameleyi ifâ ettikten sonra vazifesini ikmal eylemiş olacak ve temettuda der-meyân edilen şart-ı hayır dairesinde tamamen vakfa geçmiş bulunacaktır.

İşte, her suretle milletin hayır ve menfaati için sarf edilen bir faaliyet-i meşkûrenin neticesi de bundan ibarettir. Bahis üzerinde daha ziyade söyleyecek değiliz, yalnız bitirirken şunu ilâve edelim ki, iki seneden beri bir hey'et-i mahsusanın faaliyeti hakkında günlerce çenelerini yormuş olan dedikoducular bile bu netice karşısında şaşırmış kalmış olsalar gerektir; çünkü insanın böyle bir iş hakkında aylarca çenesini yormuş olması kadar acınacak bir hal daha tasavvur edilemez. Bittabi millet umumen ve hepimiz de münferiden şu teşebbüsattan maddî ve manevî pek büyük istifadeler temin ettik; fakat fikrimizce en büyük istifademiz bundan alacağımız dersten ibaret olmalıdır: dedikodu yaparken çok teennî etmek lâzımdır ki neticede boş bir vehem uğrunda çenelerimiz yorulmuş, âsâbımız gerilmiş olmasın!

VI

Bu seneki İttihad ve Terakki Kongresi, icra ettiği ilmî münakaşa neticesinde, fırkanın hususî rengini teşhis ettiren samimî bir kanaat izhar etti. Bu kanaatın ruhu, İslâmiyetle medeniyet-i asriyyenin tamamiyle kâbil-i itilâf olduğuna itimaddır.

Memleketimizde öteden beri bu kanaata mâlik zevat eksik değildi. Bunların başında Namık Kemal ile Cevdet Paşa'yı zikr edebiliriz. Fakat bu fikirlerin aksine inanan bir zümre de mevcut idi. Bu zümrenin zumuna [batıl zan-

nına] göre, İslâmiyet hiçbir zaman medeniyet-i asriyye ile itilâf ve imtizâc edemeyecekti. Garibi şurasıdır ki, bu zümre, biribirinin tamamiyle zıddı olan iki mübâyin hizbi muhtevidir.

Nazariyatta aynı mukaddime ile başlayan bu iki hizb, ameliyatta büsbütün mütezadd neticelere vâsıl oluyordu. Bu hizblerden birine (Avrupa mutaassıbları), diğerine (medrese mutaassıbları) diyebiliriz.

Mutaassıb Avrupacılara göre, mademki esâsât-ı İslâmiyye medeniyeti hâzıra ile itilâf edemeyecek, o halde bu esâsâtı tamamiyle terk ederek maddî ve manevî bütün varlığımızı Avrupa medeniyetine intibak ettirmemiz lâzım gelir.

Mutaassıb medreseciler ise bunun aksini düşünüyordu: Madem ki medeniyet-i asriyyenin İslâmi esaslarla itilâfı mümkün değildir, o halde bu medeniyetin bütün anâsırından teberrî ederek *[yüz çevirerek]* an'anât-ı mevcûdemizle iktifâ etmemiz iktizâ eder. Görülüyor ki bu hizblerin ikisi de ictimâi şe'niyyetten *[sosyal gerçeklerden]* uzak, pek uzak bulunuyorlar. Milletimiz ne mukaddes dininden vaz geçebilir, ne de hayat-ı asriyyenin icâbât-ı zaruriyyesinden tecerrüd edebilir. Muktezâyı hikmet bu ikı nimetten birini diğerine feda etmek değil, belki onları birbiriyle telife çalışmaktır. İşte, İttihad ve Terakki kongresi, bu hakîmâne mesleği kabul ederek bu seneki programı ile tatbikata başlamıştır.

Siyasî bir fırkanın vazifesi muntazam ve kuvvetli bir devlet teşkilâtı meydana getirmektir. İttihat ve Terakki Fırkası bu umdeyi şiâr ittihaz edince devlet hakkındaki telakkisi de vaz'-ı kasb etmiş oldu. Artık, bu fırkanın gayesi aynı zamanda hem İslâm, hem de asrî bir devlet teşkiline çalışmaktan ibaret olabilir. Çünkü medeniyet-i asriyyenin İslâmiyetle kâbil-i telif olduğunu kabul eden bir heyet, İslâmî bir devletin aynı zamanda asrî âhir bir devlet mahiyetini alabileceğini, yahut tâbir-i âhirle asrî bir devletin aynı zamanda İslâmî bir devlet esasatına istinad edebileceğini kabul etmek mecburiyetinde kalır. Lâkin, maat-teessüf, teceddüd yolunda ilk adımları atan Tanzimatçılar bu suretle düşünmemişler, bu yolda hareket etmemişlerdi. Onlar, Osmanlılığı asrî bir devlet [olarak ortaya] koymaya çalışmışlar, fakat yanlış ictihadlarıyla devleti daha çok gayrı uzvî bir hale getirdikleri gibi İslâmî bir devlet şeklinden de büsbütün çıkarmışlardı. Binaenaleyh İttihat ve Terakki, teceddüd yolunda selefi olan Tanzimat cereyanının körükörüne bir muakkabi *[takipçisi]* olmak değil, belki onun hatalarını arayıp bulmakla doğru yolun nerede olduğunu meydana çıkarmak vazifesiyle mükellefti. Tanzimatçıların birinci hatası Hilâfet-i İslâmiyye ile Devlet-i İslâmiyyenin ayrı ayn şeyler olduğuna zâhib olmalarıdır. Halbuki İslâmiyette, halife, devletin riyaset-i siyasiyyesini hâiz olan zât olup hilâfet teşkilâtı devlet teşkilâtından ibarettir. Saltanat, imam-ı Mâverdinin (Ahkâm-ı sultaniyyesi)nden anlaşıldığı vechile hilâfetin sıfat-ı hükümrânisi *(Souveraineté)* olup katiyyen ondan ayrı bir şey değildir. (Sultan-Souverain) mânâsına olup halife bizzat sultandır. Binaenaleyh Tanzimatcıların zannettiği gibi Hilâfet ile Saltanat aynı zâtta ictimâ' etmiş birilerinden ayrı sıfatlar değildir. Sadrazam, hilâfet makamından müstakil bir mahiyeti hâiz zannolunan Saltanat makamının vekil-i mutlakı değil, bizzat Halifenin vekil-i mutlakıdır ve hâmil bulunduğu mührü hümâyun hulefâ-yı Abbasîyye zamanında da vezirlere mevdû *[emanet edilmiş]* bulunan hâtem-i Hilâfettir *[Hilâfet mührüdür]*. Hilâfeti Katoliklerin Papalık makamı gibi rûhânî bir riyasete teşbih ederek Şeyhülislâmı bu makamın vekil-i mutlakı zannetmek şer'-i şerif *[İslâm şerîatı]* nokta-i nazarından gayet fâhiş bir hatadır.

Tanzimatcıların ikinci hatası da iki nev' hakk-ı kazanın mevcudiyetini züm etmeleridir. Onlara göre Hilâfet ile Saltanat bir zâtta müctemi, fakat biribirinden ayrı iki müstakil kuvvet olduğu gibi, Hilâfetin başka hakk-ı kazası olup birincisi Hilâfetin vekili olan meşihata, ikincisi de Saltanatın vekili olan Sadarete mevdû' olmak lâzım gelir. Bu nazariyeye istinâdendir ki, 1252 tarihinde kazaskerleri ve İstanbul kadısını bâb-ı meşîhata nakl ettiler. Kuzât-ı şer'iyye kazaskerlere merbût bulunduğu için bunların oraya intikaliyle bâb-ı meşîhat kadıların mercî-i resmisi hükmüne geçti. Halbuki bu tarihe kadar kazaskerler ve alelumun kadılar Sadrazama merbut idi. Çünkü İslâmiyette iki nev' hakk-ı kaza mevcut olmadığı gibi iftâ [fetva] ve kaza sıfatları da aynı zâtta ictima edemezdi. Hakk-ı kaza münhasıran halifeye ait olup halifenin vekil-i mutlakı da münhasıran sadrazam idi. Kadılar halifenin vekilleri olup onun namına icrâ-yı kaza eyledikleri için vekil-i mutlakı tarafından intihab ve inhâ olunarak kendisi cânibinden tayin edilirdi. Müftülere gelince, bunlar kadılar gibi halifenin memurları olmayıp evâmir-i ilâhiyyenin meblâğları idiler. Binaenaleyh mevkileri gayet âli olup dünyevî hiçbir âmirin memuru olamazlardı. Bir zatta aynı zamanda iftâ ile kaza ictimâ etmediği gibi İmam-ı âzâm hazretleriyle Zenbilli Ali Efendi müftülük makamından kadi'l-kuzatlık ve kazaskerlik makamına geçmeyi kabul etmemişlerdi. Bu misaller makam-ı iftânın nazar-ı İslâmda ne kadar âli ve mukaddes olduğu irâye kâfidir.

Müftü ile kadı'nın ikisi de ahkâm-ı fıkhıyyeyi rehber ittihaz ettikleri halde aralarındaki bu tefâvüt-ü kıymetin *[değer farkının]* sebebi nedir? Bunun sebebi ahkâm-ı fıkhıyyenin diyânî ve kazâî namlarıyla iki kısmı hâvî olması ve müftüler ahkâm-ı diyâniyyenin hasbeten-lillah meblâğları olduğu halde kadılar ahkâm-ı kazaiyyenin icrâsına hasb el-vekâleten memur bulunmalarıdır.

Ahkâm-ı diyaniyye kuvvei müeyyidesi münhasıran uhrevi olan tekâlif-i diniyyedir, ahkâm-ı kazaiyye ise dünyevî bir kuvve-i müeyyideye mâlik olan tekâlif-i diniyyedir. Binaenaleyh ahkâm-ı kazaiyye, (dini ahkâm) cinsinin dahilinde ise de (diyânî ahkâm) nev'inin haricinde müstakil bir nev'dir. Ahkâm-ı kazaiyye bugünkü ıstılaha göre hukuk nâmını verdiğimiz kaidelerdir. O halde İslâmiyette, hukuk, ahkâm-ı diniyyeden ma'dûd ise de ahkâm-ı diyâniyyeden ma'dûd değildir. Ahkâm-ı diniyye esasen birdir, fakat, kuvve-i müeyyidelerin dünyevî ve uhrevî nâmlarıyla iki nev'i bulunması bu ahkâmı zaruri olarak iki nev'e ayırmıştır.

Kadı dünyevî bir nizam ve intizamın tesisi ve alelumum ictimaî ihtiyaçların temini vazifesiyle mükellef olduğu iki hayatın her türlü icâbâtını nazarî dikkate almaya mecburdur. Bundan dolayıdır ki, diyaneten câiz olmayan birçok işleri kadı bizzat icraya veyahut başkaları tarafından icrâsını kalemle muztarr [zorunlu] kalmıştır. Meselâ faiz almak diyaneten hiçbir suretle caiz olmayan bir fiildir. Çünkü nazar-ı diyanette bütün Müslümanlar kardeş olup kardeşin kardeşten faiz alması her milletin ahlâkına göre ma'yûbtur. Zaten katiyyen câiz olmayan bu fiili kadı zarûrât-ı ictimaiyyenin icbârıyla bilfiil icrâ etmeye mecbur kalmış, yani eytamın nükûdunu r'ibh-i mülzem usulüyle faize vermeye muztarr olmuştur. Bunun gibi (lâ vasiyet ül-varis) mantığınca vârise vasiyet etmek câiz değil iken kadı buna da nefy-i mülk tarikiyle bir nev' müsaade-i

zımniyye göstermektedir. Bugünkü icâbat-ı kazaiyye müskiratın mal-i menkur olduğunu kabule sevk ediyor. Fakat, kazâ-yı İslâmın bunu kabule mecbur olması, diyanet-i İslâmiyyenin de kabulü ıztırârında bulunmasını iktizâ ettirmez.

İftâ ile kazayı aynı makamda birleştirmek ve mehâkim-i şer'iyye i'lâmâtını fetvâ emanetine tasdik ettirmek kazâen tecvîz edilen şeylerin diyaneten de câiz olduğu zehâbını tevlîd ediyor. Bu zehâbın diyanet ve ahlâk nokta-i nazarından ne kadar muzırr olduğu izahten vârestedir. İslâmiyet bütün maâlî-i ahlâkiyyesini ahkâm-ı diyâniyyesinde göstermiştir. Ahkâm-ı kazâiyye her devrin icab ettirdiği birtakım müsamahat-ı dîniyyedir. (ba'set bi'l-hanifiyyet issemihâ) buyuran Hazret-i Peygamber hanîflikle ahkâm-ı diyaniyyeyi semîhlikle de masâmahat-ı kazâiyyeyi murâd buyurmuşlardır.

Hânifler, müftünün beyan ettiği ahkâm-ı diyâniyye dairesinde hareket edenler, müsâmahacılar ise kadının müsâadât-ı zımniyyesinden istifade edenlerdir. Mustasavvıfa birincilere ehl-i azîmet, ikincilere ehl-i ruhsat namlarını verir. Meselâ mürür-u zamanla hakk-ı dava sâkıt olur, fakat hak sâkıt olmaz.

Ehl-i ruhsat bu müsaade-i kazâiyyeden istifade ederek mürûr-u zamana uğramış borçlarını vermekten imtinâ eder. Halbuki ehl-i azîmet müftünün mâbihet-takvâyı emreden fetvâsına imtisal ederek böyle bir borcu i'tâya şitâbân olur. Bir millet ahlâkın hukuktan ibaret addolunması nasıl bir tereddî-i manevî *[manevî soysuzlaşma]* ise diyanetle kazanın aynı mahiyette telâkki edilmesi de aynı tedennî-yî ahlâkîyi irâe eder.

İşte mehâkim-i şer'iyyenin meşîhata rabtı diyanet nokta-i nazarından bu inüellim neticeyi husüle getirmiştir. Amme-i nâs kadılar gibi meşîhat-ı İslâmîyyenin de efrâdı dünyevî bir kuvve-i müeyyide ile terhîb ettiğini görünce uhrevî kuvve-i müeyyideyi yavaş yavaş unutmaya başlamıştır. Çünkü iftâ makamı da kaza işleriyle iştigal ve i'lâmât-ı kazâiyyenin tasdiki mes'uliyetini deruhde edince şeriatın yalnız ahkâm-ı kazaiyyeden ibaret olduğu zannı hâsıl olması tabiîdir. Taaddüd-ü kaza, ahkâm-ı diyanetin selâmetini ihlâl ettiği gibi hilâfet ile saltanatı birbirinden ayrı iki kuvvet gibi gösterdiğinden adeta memleketimizde iki nev hükümet-i İslâmiyyenin mevcut olduğu zannını hâsıl etmiştir. Bu zannın tevsîiyle bunlardan birini hükümet-i cismaniyye, diğerini hükûmet rûhaniyye gibi telâkki edenler, İslâmiyeti de Katoliklik gibi iki hükümetli bir din zanneyleyenler az değildir.

İşte Tanzimatçıların yukarıda beyan ettiğimiz hatalı ictihadları bu gibi bâtıl telâkkileri doğurarak devletimizi yavaş yavaş İslâmî bir devlet halinden çıkarmıştır. Gelecek makalede de Tanzimatçıların Osmanlılığı asrî bir devlet vaziyetinden ne suretle daha çok uzaklaştırdıklarını izah edeceğiz.

İletişim Yayınları
TÜYAP
Kitap Fuarı'nda

1. YABAN / Y.K.Karaosmanoğlu
2. NÜRBABA / Y.K.Karaosmanoğlu
3. HÜKÜM GECESİ / Y.K.Karaosmanoğlu
4. KİRALIK KONAK / Y.K.Karaosmanoğlu
5. BİR SÜRGÜN / Y.K.Karaosmanoğlu
6. VATAN YOLUNDA / Y.K.Karaosmanoğlu
7. ANAMIN KİTABI / Y.K.Karaosmanoğlu
8. ATATÜRK / Y.K.Karaosmanoğlu
9. HEP O ŞARKI / Y.K.Karaosmanoğlu
10. ANKARA / Y.K.Karaosmanoğlu
11. SODOM VE GOMORE / Y.K.Karaosmanoğlu
12. MİLLİ SAVAŞ HİKÂYELERİ / Y.K.Karaosmanoğlu
13. JÖN TÜRKLERİN SİYASİ FİKİRLERİ / Ş.Mardin
14. DİN VE İDEOLOJİ / Ş.Mardin
15. BİR SERENCAM / Y.K.Karaosmanoğlu
16. TİYATRO ESERLERİ / Y.K.Karaosmanoğlu
17. ALTERNATİF BÜYÜME STRATEJİSİ / A.S.Akat
18. WASHİNGTON MEYDANI / H.James
19. TÜRK ROMANINA ELEŞTİREL BİR BAKIŞ / B.Moran
20. AMERİKAN HİKÂYELERİ ANTOLOJİSİ
21. LATİN AMERİKAN HİKÂYELERİ ANTOLOJİSİ
22. DİKENLİ TEL / M.Scorsa
23. TUTUNAMAYANLAR / O.Atay
24. EREĞLİ/AĞIR SANAYİDEN ÖNCE BİR SAHİL KASABASI
25. ZORAKİ DİPLOMAT / Y.K.Karaosmanoğlu
26. "G" / J.Berger
27. TEHLİKELİ OYUNLAR / O.Atay
28. DİN, ÜRETİM BİÇİMLERİ VE TARİHSEL UZLAŞMA / Y.Öner
29. İNKILAP DERSLERİ / R.Peker
30. POLİTİKADA 45 YIL / Y.K.Karaosmanoğlu
31. FEMİNİZM, SOSYALİZM VE EYLEMDE BİRLİK / S.Rowbotham, L.Segal, H.Wainwright
32. JÖNLER / B.Fahri
33. KAPİTALİZMİN DÜNÜ BUGÜNÜ / M.Dobb
34. SOSYALİZM VE PARLAMENTER DEMOKRASİ / G.Hodgson
35. İSTANBUL NASIL EĞLENİYORDU / R.A.Sevengil
36. GECE / B.Karasu
37. ELEŞTİRİ VE İDEOLOJİ / T.Eagleton
38. THE SELAMİN ALEYKÜM / L.Demirci
39. TEN VE GÖLGE / H.Aktunç
40. TÜRKÇE'DE ROMAN / M.N.Özön
41. EFENDİLİK, ŞARKİYATÇILIK, KÖLELİK / J.Parla
42. DİL VE MADDECİLİK / R.Coward, J.Ellis
43. AYLAK ADAM / Y.Atılgan
44. HİKÂYELER / Y.K.Karaosmanoğlu
45. OYUNLARLA YAŞAYANLAR / O.Atay
46. GECEYİ TANIDIM / N.Eray
47. TÜRK OLMAK KOLAY DEĞİL / H.Şahin
48. BU ÜLKE / C.Meriç
49. VAROLMANIN DAYANILMAZ HAFİFLİĞİ / M.Kundera
50. İSLAM FELSEFESİ TARİHİ / H.Corbin
51. MÜHENDİSLER VE İDEOLOJİ / N.Göle
52. OSMANLI İTTİHAT VE TERAKKİ CEMİYETİ VE JÖNTÜRKLÜK / Ş.Hanioğlu

Karl Marx ve Johann Bangya, nam-ı diğer Miralay Mehmet Bey

TANER TİMUR

19. yüzyılda modern kapitalizmin doğuşunun en önemli yan ürünlerinden biri de, siyasal sığınma (iltica) hareketlerinin başlamasıdır. Gerçekten, bu döneme damgasını vuran devrimci atılımlar tutucu iktidarlar tarafından bastırılınca, özgürlük ortamını azçok koruyabilmiş ülkeler siyasî mültecilerle dolup taşmıştır. Bütün Avrupa'ya yayılmış olan 1848 devrimci atılımları, bu konuda bir başlangıç sayılabilir. Bu hareketler kısa bir süre sonra ezildiğinde, işçi sınıfına ve demokratlara büyük umutlar bağlayan tüm siyasetçilere de gurbet yolları görünmüştü. Bunların çoğu, İngiltere'ye ve İsviçre'ye yerleştiler. Ne var ki, Osmanlı İmparatorluğu da, özellikle Macar ve Polonyalılardan oluşan sığınaklar dalgasının dışında kalmadı. Osmanlı devletine siyasal mültecilerin gelişi, bu ülkede daha çok özgürlüğün bulunmasından kaynaklanmıyordu; bu ülkenin farklı bir kültürden olması ve Avrupa'daki fikir akımlarının tamamen dışında bulunması ile açıklanabilirdi. Nitekim, siyasal iltica konusu, Osmanlı devletinde sadece dış politika sorunu olarak kalmış ve Rusya ile Bâbıâli arasında gerginliklere neden olmuştur. Bununla birlikte, siyasal mülteciler Osmanlı devletine dolaylı yollardan iç sorunlar yaratmaktan da geri kalmamışlardır. Bunlar, Müslümanlığı kabul ederek Osmanlı hizmetine giren bazı mültecilerin oynadıkları olumsuz roller dışında, aşağıda anlatacağımız öykünün gösterdiği gibi, ajanlık şeklinde beliren rollerle de ortaya çıkmışlardır.

Yükselen kapitalizmin yarattığı ilerici güçler, Avrupa'nın tutucu iktidarlarına karşı 1848 atılımlarında iki cephede birden kavga veriyorlardı. Bunlardan proleter devrimcilerin özlemlerini Marx ve Engels temsil ediyordu; *Manifesto*'yu bu amaçla kaleme almışlardı. Buna karşılık, küçük burjuva devrimcileri, *Manifesto*'da ileri sürülen tezleri aşırı ve kışkırtıcı buluyorlar ve kıyasıya eleştiriyorlardı. 1849'da karşı-devrim galebe çalınca, her iki kampın önderleri de ilticanın yolunu tuttular.

Marx, 1848 devrimleri ertesinde, kısa bir süre Paris'te kaldıktan sonra Londra'ya yerleşmişti. O sıralarda, İngiltere'de iktidarı Whig'lerle (liberaller) Tory'ler (muhafazakârlar) paylaşıyor, işçiler ve Chartist hareket çerçevesinde bunlara muhalefet ediyordu. Özgürlükler bir hayli sınırlıydı; özellikle siyasî mülteciler aleyhine büyük bir kampanya vardı. *The Times* gazetesi bu kampanyada önemli bir rol oynuyor ve hükûmeti "her memleketten gelmiş bu acayip cüretkârlara karşı" önlemler almaya çağırıyordu. Aslında, her hareketleri denetim altında olan mülteciler psikolojik olarak da bunalıyorlardı. O sıralarda, Marx *The Times*'ın tutumunu acı acı eleştiren yazılar yazmıştır[1].

Proleter devrimcileri yalnızca İngiliz tutucu çevrelerinin baskısı altında bulunmuyorlardı. Bern'e yer-

leşmiş ya da Almanya'da kalmış küçük burjuva çevrelerinden gelen saldırılara da hedef oluyorlardı. Bunlardan Dr. Karl Vogt'un hücumları Marx'ı çok meşgul etmiş, onu Vogt'a karşı bir iftira davası açmaya bütün olayları da *Herr Vogt* başlıklı bir eserde yayımlamaya sevketmiştir.

Dr. Vogt 1847 yılında profesör olmuş materyalist bir bilim adamıydı. Ancak tıp ve zooloji alanındaki çalışmaları kadar, siyasal eylemleriyle de tanınmaktaydı. 1844'te Paris'e giderek aşırı sol çevrelere girmiş ve bu arada Bakunin'le de tanışmıştı. Daha sonra Almanya'ya dönmüş ve 1848 devrimi ertesinde Frankfurt milletvekili olmuştu. Fakat karşı-devrimin zaferinden sonra, o da iltica dalgasına katılmış ve Bern'e yerleşmiştir.

O dönemde, Bern'deki proleter devrimcileri, Marx ile Engels'in dostu W. Liebknecht'in çevresinde toplanmışlardı. Dr. Vogt bütün saldırıları, "kokuşmuş çete" (*Schwefelbande*) diye adlandırdığı bu Marxist çevreye yöneltmiştir. Onları, kışkırttıkları işçiler polis tarafından ezilirken, işçi fonları ile rahat rahat yaşamakla suçluyordu. Hatta daha da ileri giderek, provokatörlükle ve polisle dirsek teması halinde bulunmakla itham ediyordu. İşte bu sıralarda, Marx'ın düştüğü bir tuzak, Dr. Vogt ve arkadaşlarının ekmeğine yağ sürdü.

İLTİCANIN BÜYÜK ADAMLARI

Marx Bern'de kümelenmiş küçük burjuva çevrelerinden gelen saldırıları karşılamaya çalışırken, bir Macar ihtilâlcisiyle (!) tanıştı. Johann Bangya ismindeki bu mülteci, polisle bir sürü ilişkisi dolayısıyla Marx'a hiç de güven vermemişti. Ancak Bangya, Macar devrimcilerinin önderi Kossuth'tan bir tanıtma mektubu getirmiş ve kendisinin eski bir polis olduğunu da gizlememişti. Dediğine bakılırsa, devrime katılmıştı ve ihtilâlin haberalma işlerinde sorumluydu. Marx, Kossuth'u da beğenmemekle birlikte[2], Bangya ile sonradan başına dert açacak bir konuda işbirliği yapmak ihtiyatsızlığını gösterdi.

Bangya, Marx'tan mülteciler hakkında genel bir eser yazmasını istyor ve bunu hemen yayımlatacağını söylüyordu. Bu fikir, daha önce sözünü ettiğimiz saldırılardan bunalan Marx'a da uygun göründü. Bir iki ay içinde, Engels'le birlikte "İlticanın Büyük Adamları" başlıklı bir kitapçık[3] kaleme aldılar. Ne var ki, broşürü yayımlatmak üzere teslim ettiği Bangya sıra kadem basmıştı. Marx ile Engels durumu azçok tahmin etmekle birlikte, Bangya'dan hiçbir haber çıkmamasının rahatsızlığını uzun süre çektiler.

Johann Bangya'nın 1853'te Prusya polisi olarak tekrar ortaya çıkışı, Alman küçük burjuva devrimcilerini çok sevindirdi. Bunlar, New York'ta yayımlanan bir organlarında, olayı daha önceki suçlamalarının bir kanıtı olarak ileri sürdüler. Marx da aynı gazetede, Bangya'nın oyunlarını sergilemekten geri kalmadı[4]. Bu olaydan sonra, Marx ile Engels'in mektuplarından, Bangya'nın peşini bırakmadıklarını anlıyoruz.

BANGYA MEHMET BEY OLUYOR!

Marx'la Engels, Bangya'yı 1856 Paris Barış Antlaşması'ndan sonra Müslüman olmuş, miralay rütbesi ve Mehmet Bey adıyla Osmanlı ordusuna katılmış olarak buldular. Bu şaşırtıcı durumun izahı da, çok geçmeden, Bangya Polonyalılar tarafından yakalanıp casus olarak yargılanınca ortaya çıktı. Muhakeme sırasında, sanığın kendisi de casus olduğunu itiraf etmiş ve sonunda idama mahkûm olmuştur. Marx, bütün bu olayların gelişimini *Herr Vogt*'ta anlatmaktadır[5].

Bangya hangi konuda ve kimin hesabına casusluk yapıyordu? Askerî mahkemenin açıklamalarına göre, görünüşteki görevi Polonyalı mültecilerle birlikte Çerkezleri Rus egemenliğinden kurtarmaktı ve bu amaçla Sefer Paşa'nın (W. Kosciel-ski) yardımcısı olmuştu. Ancak asıl görevi, Tam tersine, Çerkezlerin Ruslarla savaşmasını önlemek olup, bu amaçla, kendisi de bir dönme olan Ferhat Paşa (General Stein) ve Rus generali Philipson ile işbirliği halindeydi. Bu görevi, ona Kossuth vermişti.

Bangya'nın itirafları Batı basınında büyük yankılar uyandırdı. Osmanlı hükûmeti de zor bir duruma düşmüştü. Polonya askerî mahkemesi, sanık Osmanlı topraklarında olduğu için, verdiği idam cezasını uygulayamadı ve Bangya'yı Osmanlıların takdirine bıraktı. Bangya da, Osmanlı makamlarının hareketsizliği karşısında, İstanbul'a gelid ve yüzsüz bir şekilde, kendisini bir "komplo kurbanı" olarak gösterdi. Osmanlıların hareketsizliğinde en önemli rolü, Bangya'yı himayesine alan Rus Elçiliği oynamıştı. Bununla beraber, durumun yeni araştırmalarla Osmanlılar açısından daha fazla açıklığa kavuşturulması gerekmektedir. Marx, *Herr Vogt*'u yazarken, Bangya'nın hâlâ "sakin sakin yaşaması"na karşı duyduğu öfkeyi dile getirmiştir. Bangya daha sonra Türkiye'yi de terketmiş ve yaşamını Avrupa'da sürdürmüştür. Paris Antlaşmasıyla bütünlüğü Avrupa devletlerinin kolektif güvencesi ve vesayeti altına alınan Osmanlı devleti, ise bu küçük (!) polisiye vak'ayı kısa zamanda unutmuştur...

---

[1] Bu konuda bakınız: Marx-Engels, *Ouevres politiques* (Paris, 1929), cilt II, s.229, 271.

[2] Marx, Kossuth'un ikiyüzlü politikasını eleştiriyor ve inancından şüphe ediyordu. Onun belirttiği gibi, Kossuth bir yandan Mustafa Reşit Paşa'ya ve Urquhart'a Türk dostu yazıları yazarken, bir yandan da Mazzini ile birlikte, Türkler'in Avrupa'dan kovulmasını öneren bildiriler yayımlamaktaydı. Bakınız; K.Marx, *Herr Vogt* (Paris, 1927), cilt II, s.152.

[3] Bu yapıt, Marx'ın Almanca yayımlanan Bütün Eserleri'nde yer almıştır: "Die grossen Maenner des Exils," *Werke* (Berlin, 1960), cilt VIII, s.235-335.

[4] Marx'ın açıklaması için bakınız, *Werke*, cilt IX, s.39-42.

[5] Marx, *Herr Vogt*, cilt II, s.153-54.

Geçen sayımızda, A.K.P. Sol Muhalefetinin yayın organı *Die Fahne des Kommunismus*'un (Komünizmin Bayrağı) 19 Temmuz 1929 tarihli 26. sayısında çıkan "Türkiye'deki Durum" başlıklı bir makalenin çevirisini sunmuştuk. Bu kere, iki ay sonra, aynı dergide çıkan "Brief Türkischer Genossen"in çevirisini veriyoruz.

Türk Yoldaşların Mektubu

İstanbul, 9 Eylül 1929

Sekreter Hugo Urbans eliyle,
Komünist Partisi
Lenin Grubuna (*Leninbund*) Berlin

Değerli yoldaşlar!

Biz Türk muhalif yoldaşlar, sizlere en yürekten selâmlarımızı gönderir ve ortak idealimize sadıkane ve ısrarla hizmet edeceğimize sizi temin ederiz. Muazzam mücadelemizi sarsılmaksızın devam ettireceğimize ve hedefimiz olan proleter dünya devrimine ulaşmak için olabilecek ve olabilir görünmeyen her şeyi yapacağımıza inanıyoruz.

Değerli yoldaşlar! Karanlık ağır geçmişimizin boş inançları bu yoldaki adımlarımızın yanısıra gelmeyecek; tersine, açılmış gözlerimiz ve tutuşmuş yüreklerimizle, gelecek dünya devriminin ateşi ve her dakikanın bizi hedefe biraz daha yaklaştırdığına sarsılmaz inancımızla bu kayalık yolda hızlı adımlarla ilerleyeceğiz.

Aziz öğretmenler! Bizim durumumuz, Türk proletaryasının durumu, sizin yazınızda anlatılandan daha kötüdür. Güçlerini feodalizmden kurtulma savaşımına katmış olan Türk proletaryası, Kemalistler tarafından burjuva cumhuriyetini kurmak için istismar edildi; şimdi de bu proletarya, durumunu gittikçe sağlamlaştıran Kemalist devletçe eziliyor ve ağır zincirlerle çarmıha geriliyor. Proletaryayı bu kölelikten kurtarmak istemiş ve bu yolda savaşım yürütmüş olanlar kısmen memleketten sürülüp çıkarılmışlar ya da zindanlara atılmışlardır; geriye kalan çoğunluk ise, Komünist Partisi gibi, mücadelenin güçlüklerinden yılarak, proletaryayı burjuvazinin pençesine yapayalnız terketmiş, esasen derinliğine duymadıkları proleter savaşım duygusunu kaybetmiş ve fareler gibi saklanacak bir delik aramışlardır. Burjuvazi savaş alanını boş görüyor, kendisini ülkenin itirazsız efendisi olarak hissediyor ve yenik düşmüş, talihsiz proletaryanın karşısında sevinçten göbek atıyor. Burjuvazi, gücünü kıracak ve zincire vurulmuş proletaryayı kurtaracak daha kuvvetli ve şiddetli bir darbenin dışarıdan geleceğini bilmiyor ya da bilmek istemiyor; oysa proletarya, bu yardımından ötürü, burjuvaziye hak ettiği yanıtı verecektir.

Büyük savaşımın değerli öncüleri! Burjuvazinin sırtına inecek bu darbe, sizlerin önderliğiniz, sizlerin yöneltmeniz, sizlerin maddî ve manevî yardımlarınızdır! Sizlerden alacağımız böyle bir silâh, böyle bir savaşım aracı olan biz Türk muhalefeti, bu araçtan, burada proletaryayı kurtarmak ve ayakları üstünde durur hale getirmek, yaralarını iyileştirmek ve bu biçare proletaryadan dünya proletaryasının demirden bir parçasını yaratmak için azamî şekilde yararlanmayı kendimiz için görev sayıyoruz. Bizim görevimizdir bu! Ve bu savaşımda, sizin yönergelerinize uyarak, hiçbir engelden yılmayarak, gözlerimiz ileriye çevrili, hedefe doğru hızla, başlarımız dik olarak yol alacağız. Mektubunuzda anlattığınız tehlikeler bizleri gölgelerimiz gibi adım adım izleyecek; fakat biz bu tehlikelerden ürkmeyeceğiz, bunlara önem vermiyoruz; çünkü biz burjuvazi için, onun bizim için olduğundan daha büyük bir tehlike oluşturuyoruz.

Şimdi çok dikkatli olmamız, işe kurnazca başlamamız, şeytana pabucunu ters giydirmemiz gerektiği konusunda sizinle aynı fikirdeyiz; özellikle, daha önceki muhalefetleri yeni, genç, sağlıklı bir Leninist muhalefet halinde birleştirmek istediğimiz şu sırada, parolamız; tam ve kesin gizlilik ve sımsıkı beraberliktir. En küçük bir yanlışın bize önüne geçemeyeceğimiz kadar büyük zararlar verebileceğini ve bu zararın hareketimizi, kısa bir süre için de olsa, felce uğratacağını biliyoruz. Bu, geri kalmış bir ülkede hızlı, canlı ve başarılı olarak çalışmak zorunda bulunan bizler için çok kötü ve tehlikeli olacaktır. Her büyük tehlikenin en büyük zaferi ve en güzel ödülü içinde gizlediğini ve onlara ulaşmak için bütün bu tehlikelere göğüslerimizi siper edeceğimize emin olmanızı bir kere daha belirtmek isteriz.

Sözlerimize son verirken, bizi kendi muhalefet saflarınıza kabul etmenizden duyduğumuz sevinci ifade eder, sizlere komünistçe ateşli selâmlarımızı gönderir ve bizleri unutmamanızı dileriz.

Sayı 35, 20 Eylül 1929.
Türkiye muhalefeti adına.

Edebiyat dışında, yalnızca bir "merak" değeri taşıyan bu mektup, gerçekten İstanbul'dan gönderilmiş midir? Bu doğruysa, mektup, gizli TKP içindeki "Sol muhalefet"in varlığının somut bir kanıtıdır. O takdirde, kimlerce yazılmış olabilir?

1929'a gelindiğinde, parti Vedat Nedim Tör'ün genel sekreterliğinde geçen (1925-27) "Menşevik" dönemi atlatmış; Sadrettin Celâl Antel, Şevket Süreyya Aydemir gibi aydınlar Kemalist yönetimle uzlaşmışlar; Salih Hacıoğlu da

partiden tasfiye edilerek Sovyetler Birliği'ne gidip yerleşmişti.

Ben, eski Vakit *gazetelerinden derlenen* 1927 Komünist Tevkifatı *(İstanbul: Birikim Yay., 1978) adlı kitaba yazdığım Sunuş'un sonlarında Nâzım Hikmet için şunları söylemiştim: "Çok geçmeden parti içinde Şefik Hüsnücü Merkez Komitesi'ne karşı muhalefete geçecek, 1929 yılında Pavli Adası'ndaki (İstanbul/Pendik) Muhalefet Kongresi'ne katılacak, Komintern'in 'Troçkist-Polis Muhalefeti' diye nitelediği bu hareket-te direnmesi yüzünden -ancak yıllar sonra dönebilmek üzere- TKP'den çıkarılacaktır." (s.27)*

(Şimdi Pendik Tersanesi içinde kalarak karaya bağlandığı için ada olmaktan çıkan) Pavli'deki Kongrede Nâzım Hikmet'ten başka acaba kimler vardı? Söylendiğine göre, bu toplantıya katılanlardan biri, (Lâz İsmail-İ.Bilen tarafından ayağı kaydırılana kadar Yakup Demir takma adıyla yurt dışında TKP'yi yöneten) Zeki Baştımar'dı; ama, o sonradan Komintern'in arbitrasyon kararı üzerine, muhalefette kalmayarak Merkez Komitesi'ne boyun eğmişti.

Mete TUNÇAY

KOLEKSİYONCUNUN DAĞARCIĞINDAN...

İlân-ı Hürriyet'in Arifesinde Vidin'de Bir Grup Jön Türk

Emine Yersel Koleksiyonu

(Sağdan sola) Mithat Şükrü Bey [Bleda: 1874-1956], Âkil Bey [Muhtar Özden: 1877-1949], Nuri Ahmet Efendi, Kaymakam Şefik Bey, Ömer Lütfi Efendi, Mehmet Emin Bey, Seraceddin Efendi, Halil Muvaffak Efendi.

Resmin arkasındaki ithaf:
"Vidin eşrafından Şükrü Efendi hazretlerine değersiz bir yadigâr. 11 Haziran 314 (24 Haziran 1908)
Mithat Şükrü, Vidin."

Geçtiğimiz Eylül ayının son haftasında Ankara'da toplanan 10. Türk Tarih Kongresi'ni, Tarih ve Toplum *sayfalarında değerlendirmek amacıyla, sekiz-on tarihçi arkadaş seksiyonları paylaşarak izledik. Aramızda Kongre'ye bildiri sunanlar da vardı. O hafta birkaç akşam buluşup tartıştık. Sonra, bu sayfaları oluşturmak üzere notlar hazırladık. Notları, ben toplayıp birleştirdim. Yalnız Halil Berktay'ın genel eleştirisini kendi adıyla yayımlıyorum. Çerçeve içinde, anonim olarak sunduğum perakende eleştiriler ise, grubumuzdan bir veya daha çok arkadaşın gözlem ve değerlendirmesidir. Ayrıca hep "kör kadı" demeniş ve övülmeye lâyık olanların da hakkını yememiş olmak için, örnek diye, beğendiğimiz bildirilerden ikisinin özetini aktarıyorum.*

METE TUNÇAY

İdeolojik Milliyetçilikten, Propaganda Güdümlülüğüne

HALİL BERKTAY

10. Türk Tarih Kongresi, 22-26 Eylül tarihleri arasında, Ankara'da yapıldı. Pazartesi sabahı Hacettepe Üniversitesi "M" Salonu'nda düzenlenen açılış töreninin ardından, Kongre, çalışmalarını beş ayrı seksiyon halinde sürdürdü. Bunlardan Eskiçağ Türkiye Tarihi'nin (iki grup) toplantı yeri, T.T.K. binası; Orta Asya Türk Tarihi, Ortaçağ Türk ve Türkiye Tarihi, Osmanlı Tarihi (dört grup) ve Cumhuriyet Tarihi seksiyonlarının toplantı yerleri ise, D.T.C.F.'nin çeşitli derslikleriydi. Kongreye 525 yerli ve yabancı bilim adamının katılıp tebliğ vereceği duyurulmuştu. Ancak sonuçta, bunlardan toplam 375 kadarının katılımı gerçekleşti.

TRT televizyonu, 10. Tarih Kongresi çalışmalarına -aşağıda ayrıca anlatacağımız gibi, belli bir tebliğ türünü seçerek- bir hafta boyunca geniş yer verdi. Kongre basında da yankı buldu. İletişim araçlarının bu ilgisi ve yukarıda sözü edilen katılım rakamlarının habire tekrarlanması, kamuoyunda, bunun ciddî bir bilimsel toplantı, bir başarı olduğu yolunda izlenimler uyandırabildi. Oysa gerçek farklıydı. Yakından gözlendiğinde, 10. Türk Tarih Kongresi, genel olarak Türk milliyetçi tarihçiliğinin, özel olarak -12 Eylül'den bu yana statüsünde yapılan değişikliklerden sonra- Türk Tarih Kurumu'nun içine yuvarlandığı büyük bunalım, çöküntü ve çürümeyi yansıtıyordu.

Türk tarihçiliğinin ve Tarih Kongreleri'nin buhranı, bir bakıma yeni değildir. Bu buhran, uzun zamandır derinleşiyor. 19. yüzyılın sonlarında ve 20. yüzyılın başlarında, hatta 1930'ların ilk yıllarına kadar, Türklerin gecikmiş uluslaşma sürecinin ideolojik yansıması olarak Türk milliyetçiliği, görece bilimsel, burjuva-materyalist bir tarihçiliğin inşasının itici gücü rolünü oynadı ve belli bir pozitif nedensellik anlayışı, sosyo-ekonomik yapıların analizine belli bir yöneliş, genişleyen bir evrensellik nosyonu içinde, Türklerin tarihinin aşamalandırılmasına ilişkin temel hipotez ve saptamaları ortaya çıkardı. 1930'ların ortalarından itibaren ise, (bir yönüyle, büyük bir pre-kapitalist imparatorluğun bağrından, o imparatorluğun yönetici etnik zümresi içinden çıkagelen) Türk milliyetçiliğinin olumsuzlukları öne çıktı; gerek ırkçı-Orta Asyacı, gerekse dinci-Osmanlıcı varyantlarında, artık tutuculaşan bu milliyetçilik, zıddına dönüşüp tarih biliminin gelişmesinin önündeki başlıca engel haline geldi. Bu tarihçilik, *Türk devletinin ideolojik payandalarının oluşturulmasını* kendisine misyon edindi; bu amacı, metotta, sözümona bir teorisizlik, bir amprisizm söylemi ardına gizledi; güya sırf belgelere dayalı olarak, aslında tepeden tırnağa sübjektif ve sübjektivisit bir yorumu; Türklerin tarihinin orijinalliği, üstünlüğü, benzersizliği, gayri-feodalliği, vb. tezlerini, yıllar yılı tekrarlamaya indirgendi. Böylece Türk Tarih Kongreleri de *genel* olarak Türk milliyetçiliğinin *ideolojik* kürsüsü niteliğine büründü; fikirler basmakalıplaştı; yabancı bilim adamlarının katkıları, devletler-arası politik ilişkilerin nezaket ölçüleri içinde, "yaşa ve bırak yaşasın" mantığının sınırlarına hapsedildi; oturumlar, herkesin birbirinin ne söyleyeceğini önceden bildiği bir cansıkıcılığa gömüldü. Bunun belirgin istisnasının Klâsik Arkeoloji olması, başlıbaşına anlamlıdır: Resmî doktrinde Atatürk'ün "Tarih Tezi"nin yerini "Türk-İslâm sentezi"nin alması,

Türkler-öncesi Anadolu araştırmalarını hâkim sınıf ihtiyaçları açısından önemsizleştirdiği için, bilimsel bakımdan özerkleştirdi: hattâ Hititoloji'ye karşı, o "Türklük"ten en uzak kesimle, Eski Yunan ile uğraşanlar, finansman ve yeni kazı izinleri düzleminde karşılaştıkları "ihmal"in zihnî serbestlik düzleminde en fazla yararını gördüler ve nitekim 10. Türk Tarih Kongresi'nde, sadece I-A seksiyonu, bir "pırıltılı gençler" kümelenmesine tanık oldu.

Madalyonun diğer yüzünde ise, egemen ideolojinin "Türk-İslâm sentezi" yönündeki aynı kaymasıdır ki, Türklerin tarihinin özellikle Osmanlı ve Cumhuriyet aşamalarına ilişkin herhangi bir düşünce özgürlüğünü tahammül edilmez kıldı; bu basıncın uzantısında, ilk fırsatta Tarih Kurumunun (T.D.K. ile birlikte) konumu değiştirildi ve bu adım, Türk tarihçiliğinin *son, başlıbaşına büyük felâketi* oldu. 10. Kongreyi açış konuşmasında, Atatürk Yüksek Kurulu başkanı Suat İlhan'ın (Anayasa'da belirtilerek ve kanun çıkartılarak yapıldı, öyleyse hukukîdir mantığıyla) savunmaya çalıştığı bu müdahale sonucu, T.T.K.'ya, -"Tarih Tezi"nin yanlışlığına rağmen, bilimsel kurumları örgütsel bağımsızlık içinde inşa etmeyi öngörmüş bulunan Atatürk'ün zamanında maruz kalmadığı- ağır ve dolaysız bir bağımlılık empoze edildi. Gerçeği aramanın hiyerarşi, fetiş, amaç ve sınır tanımazlığından ruhen uzak "siyasî komiser" kadroları, T.T.K. ile onun üstündeki sansür ve disiplin merciine doluşturuldu. Milliyetçi tarihçiliğin, tüm ideolojik deformasyonlarına rağmen, o âna kadar kendi içinde sürdüregeldiği akademik kurallılık dahi ayaklar altına alındı. Bir tek örnek yeter: Yüksek Kurul başkanı (emekli korgeneral) Suat İlhan'ın, 22 Eylül sabahı açılış töreninde yaptığı konuşmanın sadece "Sayın Cumhurbaşkanım" diye başlamasının, yani bilimsel bir kongrede, konuklar bir yana, yerli ve yabancı bilim adamlarını yok saymasının ardında, *askerî* yönetmeliklerin hazır bulunanlardan sadece en yüksek *rütbe*lisine hitap edileceği yolundaki kuralını uygulama arzusu yatıyordu.

Daha dolaylı bir ideolojik merbutiyetin önüne geçen böyle bir dolaysız, konjonktürel emir-kumanda ilişkisi, T.T.K.'yı ve 10. Kongresi'ni, *şimdiki Türk devleti ve hükûmetinin güncel politikalarının kürsüsü* haline getirdi. Kongre boyunca, Bulgar ve Ermeni meselelerine hasredilmiş tebliğlerin anlamı, işte buydu. Kongreye, (a) zaten Bulgarların baştan beri bir Türk kolu olduğu, (b) Osmanlı fütuhatının tüm Balkanlar için bir kurtuluşu âdil bir idareye kavuşma-

Orta Doğu Teknik Üniversitesi (Ankara), Tarih Doçenti Dr. SURAIYA FAROQHI: **16. ve 17. Yüzyıllarda Osmanlı Devlet Anlayışı ve Hac Olgusu**

Daha çok "teorik" yazılardan bildiğimiz Osmanlı devlet anlayışının, günlük olarak alınan kararlara nasıl yansıtıldığı henüz iyice araştırılan bir konu değildir. Bu nedenle Osmanlı devlet anlayışının nasıl uygulandığını anlamak için, ilk aşamada somut bir örnekten hareket etmek yararlı olmaktadır. 'Hac' konusunun ise bu açıdan özellikle öğretici olduğu şüphesizdir. Mühimme defterlerinde, sadece 16. ve 17. yüzyıllar için, hac konusuyla ilgili 700'ü aşkın ferman bulunmaktadır.

Ayrıca somut sorun ve çözümlerin yanısıra belirli kararların ne gibi ilkelere dayanarak alınmış olduğu, fermanlarda zaman zaman açık olarak belirtilmiştir. Bu bildirimizde daha çok bu 'ilke kararları' ele alınacaktır. Bu konuda bazı ilginç gözlemler dikkati çekmektedir. Örneğin konu 'hac' olmakla birlikte sözkonusu fermanlarda dar anlamdaki 'din' olgusuna oldukça az değinilmiştir. Öte yandan, 'Sultanlık' kurumuyla ilgili sözlerin çokluğu göze çarpmaktadır. Ayrıca dönemin diğer Müslüman hükümdarıyla olan rekabetten kaynaklanan kaygılar, mühimme defterlerindeki fermanlara zaman zaman yansıtılmıştır. Bu durumda 'hac' olgusunun politik yanlarıyla ele alınması, bize Osmanlı idaresindeki yüksek görevlilerin dünyayı nasıl algıladıklarını göstermesi bakımından yararlıdır.

9 Eylül Üniversitesi (İzmir), Tarih profesörü Dr. SALİH ÖZBARAN: **Onaltıncı Yüzyılda Asya'da ve Afrika'daki Ateşli Silahların ve Askerî Teknolojinin Yayılmasında Osmanlıların Rolü**

V.J. Parry ve M.E. Yapp'ın yayına hazırladıkları War, *Technology and Society in the Middle East* (Oxford U.P., 1975)'in içinde yer alan Profesör Halil İnalcık'ın "The Socio-Political Effects of the Diffusion of Fire-arms in the Middle East" başlıklı makalesinin bir bölümü 16. yüzyılda Orta Asya, İran, Hindistan, Arabistan, Mısır ve Habeşistan gibi ülkelerde ateşli silahların yayılmasında Osmanlıların etkisini ve politikasını dile getirmişti. Gerçekten, değişik araştırma ve kaynaklardan derlenmiş bu inceleme, Osmanlıların yayılmaları sırasında götürdükleri harb teknolojisi bakımından bir hayli aydınlatıcı olmuştu.

İnalcık'ın ortaya koyduğu olayların rehberliğinde ve harb tarihçisi V.J. Parry ile Osmanlıların güney siyasetinde bizlere çok önemli bir çalışma bırakmış olan C. Orhonlu'dan faydalanarak, Osmanlı ve Portekiz İmparatorluklarından kalan belge ve kroniklerden yararlanarak, Osmanlıların etkisini daha geniş bir coğrafî alan içinde ele almak mümkündür.

Bildiri sahibinin kendisinin TTK'na verdiği bu özet, yararlandığı tarihçilere borçlarını nasıl bir alçakgönüllülükle ödediğini gösteriyor. Özbaran, bundan sonra teknolojik yeniliklerin 16. yüzyıldaki yayılımını gerçekten yetkin bir biçimde sergiledi.

Övgüye değer katkılar, bu iki bildiriden ibaret değil elbette. Pekçok kötünün yanında, izleyebildiklerimiz arasında, bizden Mine Mengi'nin, Tevfik Güran'ın, Rıfat Önsoy'un, Rıfat Özdemir'in, Hollanda'dan A. de Groot'un, ABD'nden Cornell Fleischer'in, Avigdor Levy'nin, William Blair'in tebliğleri çölde açan çiçekler gibi kalıyordu.

yı ifade ettiği, (c) buna karşılık her fırsatta Türklere zulmetmenin nankör Bulgarların yüzyıllardır âdeti haline geldiği, (ç) keza, Ermenilerin Osmanlı devletini arkadan hançerledikleri için her şeye müstahak duruma düştükleri... yolundaki resmî tezlere "bilimsel" bir saygınlık kazandırma görevi verilmiş gibiydi. Devlet açısından 10. Tarih Kongresi'nin ağırlık merkezini böyle "katkı"ların oluşturmasının tasarlandığı, TRT'nin tutumundan da belliydi. Kongre yönetimi, Anadolu Ajansı ve TRT arasındaki, önceden hazırlanmış bir koordinasyon sonucu, televizyon yayınlarında başköşeye yerleşen bildirilerden birinde, örneğin, Prof. Mehlika Aktok-Kaşgarlı, Ermenilerin anavatanının Misak-ı Millî sınırları dışında, Kafkasya'da kaldığını sözümona ispatlamaktaydı. Peki ama, Misak-ı Millî sınırları içinde kalan, sanki Türklerin anavatanı mıydı? Gelgelelim Kongre programı içinde, Yunan milliyetçi tarihçilerinin ellerinde çok rahatsız edici bir hal alabilecek olan böyle bir soru ihtimaline de "cevap" vardı: Vakıflar Kültür Şubesi müdürü Sadi Bayram, Mukaddes Kitaplara ve bilhassa Kuran'a dayanarak, hiç olmazsa "proto-Türk"lerin önce Güneydoğu Anadolu'da yaşadıklarını öne sürüyordu. Başka bir deyişle, "biz" bu topraklarda "onlar"dan önce mevcuttuk ve dolayısıyla -imâ ediliyordu ki- Tehcir, Anadolu'nun orijinal demografisini restore etmek bakımından derin bir tarihsel haklılık taşımaktaydı!

Bu yaklaşımların hemen göze çarpan bir sonucu herhangi bir kalite kontrolü ve eleme olanağının ortadan kalkmasıydı. İster Halife Memun'un ana tarafından "Türk"lüğü ölçeğinde, ister şu veya bu Osmanlı kurumunun, giderek Ortaçağ düzeninin bütününün yüceltilmesi ölçeğinde, ister Bulgar ve Ermenilere atıp tutmak ölçeğinde olsun... saptanmış propagandaya sadakati bilinen herkese, akademik kariyer, ciddiyet, profesyonellik, vb. zerrece aranmaksızın, kapılar ardına kadar açılmıştı. Aynı nedenle, Kongrenin biçimsel bir vekarı dahi zaman zaman kalmıyordu. Özellikle Gazi Eğitim'den gelen "Türk-İslâm sentezcisi" gençler ortalıkta dolaşmakta; kendi "hoca"larının lise ödevi düzeyine zor ulaşacak bildirilerini banda alıp bir sonraki konuşmacının önünden mikrofonu görgüsüz tavırlarla kaldırmakta; bazı seksiyonlarda inanılmaz sorularıyla herkesi utandırmaktaydılar. Bu kalabalığın yarattığı düzey düşüklüğü, maalesef, Kongrenin genel havasına damgasını vuruyordu. Galiba "Gresham Kanunu"nun özel bir varyantıyla yüzyüzeydik: Kötü "bilim", iyisini kovmakta; ortamın absürdite'si, gerçek araştırmacılarımızı da belki boşverdimciliğe sevketmekte; kimsenin kıymetini bilmeyeceği titiz çalışmalar sunmayı anlamsız kılmaktaydı.

"10. Türk Tarih Kongresi izlenimleri"

Milyonlarca lira harcanarak gerçekleştirilen bu kongre, son derece "tüy kabası"ydı. Okunan tebliğlerin ancak küçük bir oranı (belki sekizde biri) sahiden tarihe katkı niteliğindeydi. Geri kalanları, sunulmasa da olurdu; hiç sunulmasalar daha iyi olurdu.

Önemli Türk ve yabancı tarihçiler bu kongreye rağbet etmediler. (Bernard Lewis geldi, ama bildiri vermek şöyle dursun, dinlediği ender konuşmalarda dahi, ağzını bile açmadı.) Ondan önceki haftalarda, Avrupa'nın çeşitli şehirlerinde yapılan çok daha küçük Türk Tarihi seminerleri, nitelikçe çok daha değerli katkılar topladı. Bu durumun başlıca nedenlerinden biri, beş yıl önceki 9. Türk Tarih Kongresi'ne sunulan bildirilerin hâlâ yayınlanmamasıdır (Hazırlanan birçok ciltten ancak ilki, bu Kongreye ucu ucuna yetiştirilebildi). Önemli bir çalışma yapan bir araştırıcı, bunu, tutanakları beş yıl boyunca basılmaycak bir toplantıya bildiri olarak hiç verir mi?

* Dağıtılmış metinler veya simultane çeviri düzenekleri olmaksızın, bir Çinli bilginin feci İngilizcesini ya da bir Yugoslav tarihçisinin kötü Almancasını anlamaya çalışmak, beyhude bir çabaydı. Bu türden yönetim ve örgütleme bozukluklarına, bir de (ilki dışında bütün seksiyonların dersliklerinde toplandığı) Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi binasının gürültülü tamirat koşulları eklenince bir curcunadır gitti.

* Kongredeki bilimsel düzey, genel olarak çok düşüktü. Bu durum, YÖK'ün egemenliği altında Türkiye'de akademik tarihçiliğin geldiği noktayı yansıtıyordu. Bildirilerin birçoğu, öğrenci ödevi olarak geçer not almayacak basitlikte kalmaktan başka, (yerlilerin) hemen hemen hiçbiri doğru dürüst kuramsal bir görüş açısına sahip değildi.

* 10. Türk Tarih Kongresi'ne Sovyetler Birliği'nden ve ABD'nden gelen bilginler, ülkelerindeki Türkiye tarihçiliğinin hiç de en parlak temsilcileri değiller. Gelen Sovyet âlimleri suya-sabuna dokunmayan şeyler söylemekle yetindiler. Evet, Bartold, Gordlevski gibi büyük Rus Türkologları'nın nesli tükendi; yaşlı Noviçev de çoktan emekli oldu, Leningrad'da evinde oturuyor. Ama Türk tarihi hakkında değerli araştırmaları olan Petrosyan, Jeltyakov, Gasratyan, Kornienko hâlâ çalışmalarını sürdürüyorlar. Onların bu kongreye gelmeleri niçin sağlanmadı, acaba?

ABD Kongresi'ne karşı bir Türkofil Lobi oluşturmak için çalışan Washington'daki *Institute of Türkish Studies*'e bağlı araştırıcıların katkıları ise, bir başka konu. Heath Lowry, Justin McCarthy, hatta Stanford Shaw gibi "adamlarımız"ı davet edip, resmî tarih görüşlerimizi pohpohlatmaktan ne fayda umduğumuz pek belli değil.

* 23 Eylül Salı günü IV-B seksiyonunun öğleden sonra oturumunda konuşan iktisat profesörü Osman Okyar, "19. yüzyılın sanayileşmesi konusundaki politika tartışması" başlıklı tebliğinde, 1838'de İngiltere'yle imzalanan ticaret sözleşmesinin kaçınılmazlığını vurgulayarak, içinde yaşadığımız Turgut Özal devrine pek uygun bir "serbest ticaret" övgüsü yaptı. Bu anlaşmayla, 19. yüzyılda Osmanlı devletinin dışa bağımlı hale geldiğini ileri süren görüşlere şiddetle çattı. Bunların "aşırı sol

ideoloji"nin, aşırı sağca da benimsenen ürünleri olduğunu ileri sürdü. Kendisini iyi tanımayan, sol-düşmanı propaganda yapmayı iş edindiğini bilmeyenler, onun şu sıralar pek moda olan bir revizyonizm önerdiğini, "gelin şu eski kuramlarımızı yeniden düşünelim" diyeceğini sandılar. Fakat baktılar ki, Okyar, durmadan çattığı rahmetli Doğan Avcıoğlu'nun 1960'larda sadece popülerleştirdiği, aslında milliyetçi ve Kemalist bir yaklaşımı "aşırı uçlar"a mal ediyor. Adını anarak, aynı havaya kapılmış olmakla itham ettiği, profesör Zvi Herschlag söz aldı ve "Hiçbir standard görüşü ideoloji diye suçlayamazsınız" kabilinden, oldukça sert bir eleştiri yaptı. Okyar, İngilizce konuşan Herschlag'ın sözlerini çok eksik ve yumuşak bir tarzda Türkçeye aktardı ve yanıtladı, lâübalice "canım, neden böyle söyleyemeyecek mişim?" havasına girdi.

* 24 Eylül 1986 Çarşamba günü IV-C seksiyonunun öğleden sonra oturumunda konuşan ülkeler Akkutay'ın "Enderun ve Elit Eğitimi" konulu tebliği, gericilik ideolojsi doğrultusu ve ortaokul ödevi düzeyindeki Osmanlıcılık gösterilerinin tipik bir örneğiydi. Bırakalım İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın Osmanlı devlet teşkilâtı üzerine kitaplarını; Emin Oktay'ın lise ders kitaplarında dahi, Enderun üzerine bu kadarcık bilgi mevcuttur. Geri kalanı, "Türkün dehası" üzerine safsatalardı. Gazi Eğitim öğrencileri tarafından sadakatle izlendi ve banda alındı; bu kadar vülgerliğe tahammül edemeyen bir kısım profesyonel tarihçilerin imâlı sorularının ise, Ülker Akkutay'ın kafasında hiçbir zihnî kıpırdanış veya tedirginlik yaratamadığı gözlendi.

* 24 Eylül 1986 Çarşamba günü IV-C seksiyonunun öğleden sonraki ikinci oturumunda Seçil Akgün "Kurtuluş Savaşı Öncesi Amerikalı Misyonerlerin Osmanlı yaşamına etkisi" üstüne bildirisini okudu. Amerikalıların Müslüman kesim üzerindeki uygarlaştırıcı etkisi, muhtemelen abartılmıştı. Müslümanlar 1908'e kadar misyoner okullarına gitmeye başlamamışlar, Cumhuriyet öncesinde anlamlı bir sayı oluşturmamışlardı. Ermeniler aracılığıyla aldıkları dolaylı etkiler de sınırlıydı. Bildirinin belki bu gibi kusurları eleştiriye açıktı. Fakat ondan sonra, "Türk-İslâm sentezcisi" olduğu anlaşılan bir izleyici, kaba bir saldırıya geçti. Oturum başkanı, 1402'yle üniversiteden atılmasının yanlışlığını yöneticilere kabul ettiren, profesör Abdülkadir Kârahan'dı.

Karahan, uyuklamadığı zamanlar, başkanlık haklarını kullanmakta arslan kesiliyordu. Eleştiriciye cevap vermeyi kendisi üstlendi. Seçil Akgün'ü de, Enver Ziya'nın kızına bu tebliği yakıştıramadığını söyleyerek, "Sus, otur yerine" diye payladı.

* Bazen iyi sayılacak bildiriler, kötü "eleştiri"lerle köşeye sıkıştırılmaya çalışılıyordu: Arnavut tarihçi Shaban Çollaku, "XIX. yüzyıl sonu ve XX. yüzyıl başında Türkiye Demokratik Hareketi'nde Arnavutlar" başlıklı bildirisini sunar sunmaz (Seksiyon IV-D, 25 Eylül, 14.30) söz alan ve bir sonraki tebliğin sahibi olduğu anlaşılan, Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Doçentlerinden İhsan Süreyya Sırma Çollaku'ya iki "önemli" ve "ciddi" eleştiri yöneltiyordu. XIX. yüzyıl belgelerinde "ilerici hareket" diye bir ibareye rastlamış mıydı, rastlamadıysa bu ifadeyi niye kullanıyordu; ayrıca şu Jön Türk veya İttihat ve Terakki hareketleri sadece Arnavutlarla mı ilişki içindeydiler, yoksa bütün gayrimüslim (ve tabiî gayrimillî demeye getiriyor) azınlıklarla içli dışlı değiller miydi, onlardan niçin bahsedilmiyordu?

Başka bir soru da, YÖK eğitiminin düzeyini sergilemekteydi: "III. Selim'in Devlet Yönetimi Hakkındaki Hatt-ı Hümayunları" başlıklı bildirisini sunan (Seksiyon IV A, 25 Eylül, 17.30) Yücel Özkaya'ya soru soran bir tarih öğrencisi, Osmanlı İmparatorluğu'nun III. Selim döneminde XVI.yüzyıla göre neden daha geri düzeyde olduğunu ve bunun nedenleri arasında, padişahın atının üzerinde ve ordunun başında savaşa gitmeyişinin rol oynayıp oynamadığını öğrenmek istiyordu. Dinleyicilerin müstehzi bakışları altında tarihçi S. Özbaran tarafından bu öğrenciye "geriliğin" göreli bir kavram olduğu, XIX. yüzyıl Osmanlı toplumunun aslında XVI. yüzyıldaki durumuna kıyasla daha ileride, ama çağına göre daha geride bulunduğu anımsatılıyordu. Öğrencinin hocası olduğu anlaşılan Yücel Özkaya ise, atının üzerinde savaşa gitme konusunda, "evlâdım, bu benim size anlattığım 20 küsur gerileme nedeninden sadece birisidir" diyebiliyordu.

* Chicago Üniversitesi'nden Prof. Dr. Halil İnalcık'ın, son gün (26 Eylül) sabah oturumunda verdiği "Osmanlı tarihi üzerine önerilen modeller" başlıklı bildirisinde, ülkemizde ciddi tarihçiliğin başladığı ilk dönemde henüz süregelen resmî saltanat paradigmasından itibaren, İkinci Meşrutiyet'in millî tarih görüşü ve ilk Cumhuriyet yıllarının Osmanlı-karşıtı, barış-vurgulu tarih anlayışı özetlendi. İnalcık, daha sonra Fuat Köprülü'nün aracılığıyla, Türk tarihçiliğinin nasıl Fransız *Annales* okulundan etkilendiğini betimledi. 1950'li yıllarda, kendi kuşağının F. Braudel'in kuramsal açıklamalarını nasıl keşfettiklerini anlattı. Sonra sözü, 1960'ların sonlarından itibaren ülkemizde de tarihsel düşünüşü etkileyen Marxizme getirdi. Kendileri tarihçi olmadıkları, siyaset biliminden veya iktisattan geldikleri halde, Marxist "feodalizm" ve "Asya üretim tarzı" kategorilerini Osmanlı tarihine uygulamaya çalışanları sıraladı. Birinci akıma, Bulgar tarihçisi Vera Mutafçiyeva'nın önderlik ettiğini söyledi. Ancak, bizde Osmanlı toplumunu feodal diye niteleyenlere örnek verirken seçtiği adların her ikisi de (Mehmet Ali Kılıçbay ve Taner Timur) tam karşı görüşte oldukları için fena halde yanıldı. İkinci akımı, Batı'da çıkan modadan esinlenerek Sencer Divitçioğlu'nun başlattığını hatırlattı. Bunların, olaydizinci, kuru tarihçiliğe kuramsal bir almaşık sağlamaya çalışmakla yararlı bir iş yaptıklarını, fakat tarihçi olmamalarından ötürü, ezbere açıklama getirmek eğilimi taşıdıklarını belirtti. Kendisininse, yakında yayımlanacak olan yeni bir kitabının önsözünde, Osmanlı tarihini açıklama anahtarı olarak "çift-hane" kavramını önerdiğini söyledi. Bu bildiri, geniş kapsamlı ve (bizim tarihçilik ölçülerimizle) özgün nitelikteydi. İnalcık'ın söylediklerinin kongrede tartışılmasına elverişli bir ortamın yaratıldığına hayıflanmamak elde değil. Bundan tam 11 yıl önce Türkiye'de Tarih Eğitimi konusunda düzenlenen bir seminerde, Murat Belge'nin verdiği "Materyalist Tarih Görüşü" başlıklı bir bildiriden sonra yapılan tartışmalarda söz alan, o zamanki baştarihçimiz (T.T.K. Genel Başkanı) Prof. Enver Ziya Karal şunları söylemişti: "Marxsizmin tarihin bir izah şekli olarak konuşulduğu bir toplantıda ilk defa bulunuyorum. Türkiye'de bundan evvelki, tarihle ilgili toplantılarda böyle bir izah şekli söylenmiş değildir. ... Osmanlı İmparatorluğu'nda belirlenmiş, kristalize olmuş sınıf yoktur. Bir defa aristokrasi yok. Aristokrasi olmayınca, biz burjuvaziyi şöyle böyle koyuyoruz. Ne demek burjuvazi Osmanlı İmparatorluğu'nda? Üstyapı ne demek? Padişah üstyapı mı? Padişah ve hanedan üstyapı değil. Çünkü hiçbir güvenlikleri yok... (*Felsefe Kurumu Seminerleri*, Ankara 1977, s.460-61). Sonra da sözlerini şöyle tavzih etmeye çalışmıştı: "Üstyapıdan anladığım, herhangi bir memlekette, o memleketin kendi bünyesinde, onu istismar ederek o bünyede tutunabilen bir üstyapıdır. Ama Osmanlı İmparatorluğu'nda üstyapı yabancı sermaye idi..." (*ibid.* s.473).

Rahmetli Karal'ın bu "masumiyet"iyle karşılaştırılınca, (Amerika'da yaşıyor ve Yüksek Tarih Kurumu'na alınmamış olsa da, bugünkü baştarihçimiz sayılmak gereken) Prof. İnalcık'ın gerek kuramsal bilgisi, gerekse yeni Türk tarihçilerinin yaptıklarıyla (Çağlar Keyder'in ve Huri Cihan İslamoğlu-İnan'ın Wallersteinci bir çizgide çalıştıklarını bilecek kadar) ilgilenmesi, kendisinden çok daha genç akademik tarihçiler için de örnek gösterilmeye değer.

10. Türk Tarih Kongresi başladı

Evren: Gerçekleri saptırmak isteyenler var

ANKARA (Ajanslar) — Onuncu Türk Tarihi Kongresi, Cumhurbaşkanı Kenan Evren tarafından açıldı. Hacettepe Üniversitesi'ndeki kongreye 36 ülkeden 500'ü aşkın bilim adamı, üniversite temsilcileri, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Kurumu mensupları katılıyor.

Cumhurbaşkanı Evren yaptığı açış konuşmasında, tarih ilminde en yanıltıcı ve tehlikeli tutumun tarihin saptırılması olduğunu bildirerek, "Tarih belge demektir. Belgesiz tarih olmaz. Milletler gerçekleri değiştirerek tarihlerini kendi görüş ve düşünceleri doğrultusunda yazmaya, anlatmaya kalkışırlarsa, dünya tarihi karşısında suçlu duruma düşmüş olurlar" dedi. Evren, şöyle devam etti:

"Ama buna rağmen ne yazık ki, yine de Türk tarihi ve Cumhuriyet tarihimizdeki gerçekleri hayali davaları uğruna saptıran, geçmişle günümüz arasında sağlıklı köprüler kuramayıp hâlâ yayılmacı emeller peşinde koşan sapık düşünce sahiplerine rastlayabiliyoruz.

Türk milleti yüzyıllarca *ümmet ve hanedan içinde kendi tarihi hakkında bilgisiz*, dünya tarihinden de habersiz bırakılmak istenmiş, bu durum, dünyada Türk düşmanlığını hedef tutan temelsiz ve tutarsız bir tarih anlayışının sömürgeci bir zihniyetle geliştirilmesine imkân hazırlamıştı."

Vakıflar Genel Müdürlüğü Kültür Şubesi Müdürü *Sadi Bayram*, kongreye sunduğu bildiride, Türklerin M.Ö. 3500-1500 yılları arasında Kuzey Mezopotamya'da, Güneydoğu Anadolu ve Musul dolaylarında yaşadıklarını, Orta Asya'ya buradan gittiklerini ileri sürdü.

Sadi Bayram, üç kutsal kitapta da "tufan" olayının, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da gerçekleştiği konusunda görüş birliği olduğunu vurgulayarak, Türklerin soyunun, Nuh'un oğullarından Yusuf'tan geldiğinin bilindiğini söyledi. Bayram, bu görüşünü şöyle dile getirdi:

"Tevrat'ın Tekvin bölümünde, Hz. Nuh'un oğullarından Yusuf hakkında şu söylenmektedir: Allah Yusuf'a genişlik versin. Kore'den Viyana varoşlarına, Basra Körfezi'nden Cezayir'e, Urallar'dan Bağdat'a kadar, Allah'ın, Yusufoğulları'na geniş bir yurt verdiğini, tarihimize bakarak görebiliyoruz."

Sadi Bayram, "Hz. Nuh'un gemisinin Güneydoğu Anadolu'da karaya oturduğu bilgisiyle, Türklerin Yusuf'tan türediği efsanesi birleştirildiğinde, Türklerin ilk vatanının, Güneydoğu Anadolu dolaylarında olduğu mantıken ortaya çıkmaktadır" dedi.

Türk Tarih Kongresi'nden:

Ermenilerin yurdu Anadolu değil

ANKARA, (Cumhuriyet Bürosu) — Ankara'da bugün sona erecek olan 10. Türk Tarih Kongresi'nde Ermenilerin Anadolulu olmadıkları belirtildi.

Kongrede, "Anadolu'da Ermenilerin Yerleşim Noktaları-Büyük Ermenistan, Bizans'ın Ermenilere Verdiği Ünvan ve Payeler, Küropolates, Konsül, Prokonsül, Patris, Kont gibi Titrler-Armeno-Grek Bazilei'ler" başlıklı bir tebliği sunan *Prof. Dr. Mehlika Aktok-Kaşgarlı* "Ermenilerin tarihte ilk belirdikleri yer kesinlikle Misakı Milli sınırları dışındadır" dedi.

Prof. Aktok konuşmasında Ermenilerin asıl ve ilk vatanlarının Doğu Anadolu olduğunu iddia eden temel tez ile araştırmaların bugünkü düzeyinde önemini ve geçerliliğini yitirdiğini belirterek, "Ancak bir yandan beyinlere iyice yerleşmiş olduğundan diğer yandan Ermeni ve Ermeni yanlısı yazarlarca sürekli tekrarlandığından bu tezin hâlâ inatla savunulduğunu izlemekteyiz" biçiminde konuştu.

Ermenilerin Ortodoks kilisesinden ayrıldıkları 450 yılına kadar ulusal adları olmadığını, Antik çağlara ait Ermenistan tarihinin uydurma olduğunu savunan Aktok, "Ermenilerin bugün Jafetik (Kafkasya menşeli) bir toplum olduğu kesinleşmiştir. Konuştukları dilin de Latince ve Farsi dillerinin temeli olan Sanskrit dilleriyle ilişkisi yoktur" dedi. Araştırmaların bugünkü düzeyinde Ermenilerin tarihte ilk belirdikleri yerin Urmiye Gölü ile Sevan Gölü arasında olup Misakı Milli sınırları dışında olduğunu kaydeden Aktok, şöyle konuştu:

"Ermenistan adıyla bilinen coğrafi yöre, Samilerin Araminia sözünden esinlenerek devam ettiren Romalılar ve Perslerdir. Daha sonra Araplar, Bizanslılar devam ettirmişler dir. Bu itibarla adı geçen coğrafi yöre bugün Ermeni olarak tanıdığımız toplumun kaderiyle bağlanamaz. Ermenilerin Pagan Arzasit ve Hıristiyan Arzasit devirleri de aslında Partlar ve Part Dinastiteri ile karışmaktadır. Şöyle ki Ermenistan tarihçilerinin tarif ettikleri Ermeni Paganizmi İran panteonu ile aynıdır. En önemli Ermeni kilisesinin kurucusu Gregor Lusavoriç dahi İranlıdır."

Aktok, "405'de Ermeni alfabesi Yunancadan esinlenerek icat edilmezden evvel Ermeniler edebi dil olarak Yunancayı, yönetim dili olarak da Farsçayı kullandıklarını" öne sürerek, "O halde, Ermeni toplumunun menşei Kafkasyalı olup Jafetik birçok toplumun karışımından oluşan yöredeki Samilerle de karışan bir toplumdur. İran medeniyetinin taşra kolu olarak incelenmelidir" biçiminde konuştu.

Kongre'nin ilk ve sonuncu günlerine ilişkin olarak Cumhuriyet *gazetesinde (23 ve 27 Eylül 1986'da) çıkan iki haber. Birinci havadiste adı geçen Yusuf, elbette Nuh Aleyhisselâmın değil, Yakub'un (nam-ı diğer İsrail) oğludur. Nuh'un oğulları, Ham, Sam ve Yafes (veya Yafet) idi. Böyle kongre tarihçisine, böyle ajans gazetecisi!*

İkinci Dünya Savaşında Türk Dış Politikası

SELİM DERİNGİL

İkinci Dünya Savaşı Türkiye'nin Kurtuluş Savaşı'ndan sonra geçirdiği en büyük tehlikedir. 1930'ların başından beri Avrupa üzerinde kümelenen savaş bulutlarının Türkiye üzerine de gölge düşürmemeleri olanaksızdı. Avrupa'da İtalyan Faşizmi ve Alman Nasyonal Sosyalizmi'nin yayılmacı politikaları, özellikle Mussolini'nin her fırsatta gündeme getirdiği Akdeniz "Mare-Nostrum" gürültüleri Türkiye'de önemli kaygılara neden olmuştu. 1935-36 yıllarında İtalya'nın Habeşistan'a saldırısı ve bu ülkeyi ilhakı, bütün küçük devletler için düşündürücü olmuştu. Zira, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra büyük bir alâ ve valâ ile yaratılan Milletler Cemiyeti Habeşistan'ın yutulmasına seyirci kalmıştı, demek ki uluslararası güvenceler ve uluslararası hukuk hâlâ "kılıç hakkı"nı aşamamıştı.

Bu durum Türkiye'de dış politikanın köklü bir yeniden değerlendirme sürecine tâbi tutulması demekti. 1923-1933 döneminin nisbeten içine kapanık politikası uluslararası alanda hergün artan oldu-bittilerle daha yetersiz kalmaktaydı. Balkan Paktı veya Saadabad Paktı gibi bölgesel güvenlik önlemleri bu konjonktür çerçevesi içinde ele alınmalıdır.

Amaçlar ve Olanaklar: Giderek yaklaşan genel savaş tehlikesi karşısında Türkiye'nin başlıca amacı savaşa girmemekti. Olası bir dünya savaşı Avrupa devletlerinin kendi başlarına açtıkları bir belâ olarak değerlendirilmekteydi. Genç Cumhuriyetin resmî hiçbir toprak talebi veya uluslararası ilişkilerde yerinin yeniden değerlendirilmesi gibi bir isteği yoktu. Ayrıca Cumhuriyet'in kuruluşundan İkinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesine kadar onaltı yıl geçtiği halde, Türkiye Cumhuriyeti'nin iktisadî bünyesi halen geçmiş savaşların izlerini taşıyordu. Hershlag'ın deyişiyle; "... Hükûmetin seferber edebildiği tüm olanaklar, idarî ve teknik işgücü, peşisıra gelen savaşların yol açtığı tahribatı onarmaya yönelikti."[1] Yani bu devletin uluslararası hesaplaşmalara girişecek somut iktisadî zemini oluşmamıştı.

Aynı sorun askerî alanda da karşımıza çıkmaktadır. İktisadî alandaki yetersizlik, askerî alana teknolojik bir savaşa hazırlıksızlık olarak yansıyordu. Türkiye'nin bu yıllardaki askerî potansiyelinin gerçekçi bir gözle değerlendirilmesi, onun savaşın dışında tutulmasına devlet adamlarınca neden gerek duyulduğuna ışık tutacaktır.[2]

Yönetici Kadro: İkinci Dünya Savaşı sırasında iktidarı elinde tutan kadro, Türkiye'nin yakın tarihinin en önemli evrelerini kilit mevkilerde yaşamış bir nesildendi. İttihat-Terakki, Balkan Savaşları, Birinci Dünya Savaşı, Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyetin kuruluş dönemleri bu elitin tarihsel birikimini oluşturmaktaydı. Bu birikimin ileride verecekleri kararlar üzerinde büyük bir etkisi olacak ve birçok bakımdan geçmişteki deneyimleri onları yönlendirecekti.[3]

Bu dönemin önde gelen kadrolarına göz gezdirildiğinde İsmet İnönü, Numan Menemencioğlu, Fathi Okyar, Rauf Orbay, Fevzi Çakmak, Kâzım Karabekir gibi isimlerin bu formasyondan geçtikleri açıkça görülecektir. Gene açıkça bellidir ki, bu kadronun Avrupalı devletlere yaklaşımı bir hayli mesafeli ve kuşkucu olacaktı. Ancak dünya koşullarının zorlaması sonucu Batı'yla askerî ittifaka girilecek ve bu da "ehven-i şer" bağlamında telâkki edilecekti. İnönü'nün kendi sözleriyle Türkiye-İngiltere askerî ittifakı, Türkiye'nin çıkarları açısından "en az zararlı" yoldu.[4]

Türkiye ve "Etkin Tarafsızlık": Avrupa'da çıkan yangının kendi sınırlarını aşmamasını başlıca amaç edinen İnönü ve onun Dışişleri Bakanlığındaki "kilit adamı" Numan Menemencioğlu, kendilerine özgü bir tarafsızlık politikası geliştirmişlerdir. Türkiye savaşmak istemiyordu, ama onun stratejik konumuna sahip bir ülke sınırları arkasına çekilip edilgen bir tarafsızlıkla yetinemezdi. Dolayısıyla "Etkin Tarafsızlık" *(Active Neutrality)* kavramı gündeme gelmiştir. Türkiye silahlanacak, tam seferberlik haline geçecek ve en önemlisi dünya politikasını kendi lehine etkilemeye çalışacaktı. 19 Ekim 1939'da İngiltere ve Fransa'yla imzalanan Askerî İttifak ve 18 Haziran 1941'de Almanya ile akd olunan Karşılıklı Saldırmazlık Anlaşması bu çerçeve içinde değerlendirilmelidir. Tabiî bu yaklaşım Batılı müttefiklerince hiç hoş karşılanmamıştır. 9 Ağustos 1942 tarihli bir İngiliz dışişleri muhtırasında bu politika, "kesinlikle ahlâk dışı" ve "Gandi-varî" olarak değerlendiriliyor, Türk kadrolarının savaşın akışına göre politika ayarlamalarını kınamak için "klâsik bir Türk politikasıysa da kurnazlığı inkâr edilemez" deniyordu.[5]

Savaşın seyrine göre ayarlanan poli-

1943 yılının Şubat ayında Winston Churchill Adana'da İnönü ve diğer Türk devlet adamlarıyla görüşüyordu.

tika: 2 Eylül 1939'da Alman orduları Polonya'yı işgal ederek savaşı başlattılar. Ağustos 1939'da Nazi Almanyası'yla Sovyetler Birliği arasında imzalanan Saldırmazlık Paktı'nın şokunu hâlâ üzerinden atamayan Türkiye, İngiltere ve Fransa ile Sovyetleri bağdaştırma çabalarının başarısızlığını böylelikle idrak etti ve Türk-İngiliz-Fransız Antlaşması imzalandı. Almanya ve Sovyetler Avrupa'yı bir pasta gibi paylaşırken, Haziran 1940'ta Fransa ünlü "Maginot Hattı"yla birlikte çöktü. Bu ikinci şok'a İtalya'nın savaşa girmesi eklendi (11 Haziran 1940). Üçlü İttifak hükümlerine göre Türkiye'nin savaşa girmesi gerekirken, Refik Saydam hükûmeti (yâni İnönü) Türkiye'nin "savaş dışı" halini dünyaya ilân etti. Türkiye'yi savaşa sokmaya yönelik yoğun Müttefik politikası semeredar olamamış, Türk tarafı Fransa'nın çöküşünü öne sürmüş, ayrıca Sovyetler'le olası bir savaş tehlikesini "savaş dışı" hallerini açıklayıcı başlıca âmil olarak göstermiştir. Diğer yandan İngiltere'ye, Türkiye'nin henüz savaşa hazır olmadığı ve anlaşma hükümlerince vaad edilen silah ve malzemenin gelmediği öne sürülüyordu.

1941 yılında Mihfer zaferleri doruğa ulaştı. Mart ve Nisan aylarında Yunanistan ve Bulgaristan işgal edilmiş Suriye Vichy Fransa'sı idaresine kalmış ve 22 Haziran'da iki ezeli düşman, Nazi Almanyası ve Sovyetler, nihaî hesaplaşmaya girişmişlerdi. Böylelikle, Türkiye'nin çevresi tümüyle sarılmış bulunuyordu. Türkiye'nin tek müttefiki İngiltere ise varolma mücadelesini sürdürüyor, Akdeniz'in öbür ucundaki müttefikine pek yararı olamıyordu. Ayrıca Yunanistan'a yapılabilen cüz'i İngiliz yardımı da, Türk kadrolarının ihtiyatlı yaklaşımlarını haklı çıkarmıştı.

1941 sonunda ve 1942 başında Stalingrad ve El-Alemain'de Müttefiklerin şansı döndü. Aralık 1941'de Japon saldırısı sonucu ABD savaşa girmiş, Sovyet orduları Nazi selini çevirmişti. Ancak şimdi Türkiye için savaşın en tehlikeli evresi başlamıştı. Savunmadan saldırıya geçen İngiltere Türkiye üzerindeki baskısını büsbütün arttırdı ve savaşın Müttefikler lehine dönmesi Türkiye'nin formal bir müttefik olarak tavır almasını gerektirdi. Ama diğer yandan Alman orduları henüz Türkiye'ye ölümcül bir darbe indirecek güçte ve mesafedeydiler.

Türkiye için savaşın en kritik yılı 1943'tür. Bu yılın Şubat ayında Winston Churchill, Adana'da İnönü ve diğer Türk devlet adamlarıyla görüştü.[6] Bu toplantıda Türkiye'nin savaşa katılması koşulu olarak Türk tarafı yüklü bir silah ve askerî malzeme talebini masaya koydu. İleride "Adana Listeleri" olarak literatüre geçen bu malzeme talebi hiçbir zaman tam olarak karşılanamadı. Aralık 1943'te Kahire'de Roosevelt ve Churchill ile müzakereye oturan İnönü ve Menemencioğlu ise bu listelerin varlığını koz olarak kullandılar ve Türkiye'nin tam olarak techiz edilmeden savaşa girmesinin olanaksız olduğu üzerinde durdular. Ancak bu toplantıda Türkiye'nin savaşa girmesi ilke olarak kabul edildi. Churchill'in Türk ordusunu Balkanlarda bir tür polis gücü olarak kullanmaya hazırlandığını bilen İnönü bu projeye eğilimli göründü. Ancak İnönü böyle bir tasarının Roosevelt ve Stalin tarafından kesinlikle onaylanmadığını biliyor ve gerçekleşmesi olanaksız olan bir harekâta gönüllü görünerek, "hazırlık dönemi" adı altında kritik aylar kazanıyordu. Her geçen gün ise, gerileyen Alman ordularıyla birlikte Türkiye'nin lehine işliyordu.

Genel Değerlendirme: Türk devlet adamlarının bu dönemdeki politikalarında fazla "etik" veya "moral" bir kaygı yoktur. İnönü ve kadrosunun tek bildikleri, savaşın Türkiye'nin değil, Avrupa'nın kendi çelişkilerinin yaratığı olduğuydu. Bu bir veri kabul edildi ve savaşın dışında kalmak için azami çaba harcandı. Savaş sonrasında Türkiye yoğun eleştirilere uğradı. Ancak, geçmişte bu "etik" ve "moral" hocalarının Osmanlı İmparatorluğu'na nasıl davrandıklarını çok iyi hatırlayan ve Avrupa'nın çıkardığı bir hengâmeyi bir iki ay kısaltmak için ateşe atılmaları istenen kadro kendi değerlendirmesini yapmıştı.

1 Z.Y. Hershlag, *Introduction to the Modern Economic History of the Middle East*, s. 171

2 Bu konuda bknz. Cemil Koçak, *Türkiye'de Millî Şef Dönemi*.

3 Selim Deringil, "II. Abdülhamit, İsmet İnönü ve Dış Politikada Süreklilik Sorunsalı", *Toplum ve Bilim*, Güz, 1984.

4 Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam*, Cilt II, s.109.

5 Selim Deringil, *İkinci Dünya Savaşında Türk Dış Politikası*. Yayımlanmamış doktora tezi. University of East Anglia (Norwich) İngiltere (1979), s.357. Bu muhtırada ilginç olan tam o yıllarda Hindistan'da İngiliz idaresine karşı "pasif direniş" hareketini başlatan Mahatma Gandi'nin politikasıyla Türk politikasının özdeşleştirilmesidir.

6 Winston Churchill, *Hinge of Fate*, s. 635.

İkinci Dünya Savaşı Yıllarında İaşe Sorunu ve Köylülük

"Savaş koşullarının yükü küçük köylülüğün üzerine nasıl yıkıldı?"

ŞEVKET PAMUK

Türkiye'de gerek Birinci gerekse İkinci Dünya Savaşı yıllarında ordunun ve kentlerin iaşesi meselesi, savaş dönemindeki iktisadî sorunlar içinde en ön sırayı almıştır. Savaş yıllarında ordunun büyümesi, gıda maddelerine, özellikle hububata olan talebi arttırır. Oysa azgelişmiş bir ülkenin zayıf tarımsal yapıları savaş koşullarının yükünü çekebilecek durumda değildir. Tarımsal üreticilerin bir bölümünün askere alınması, çift hayvanlarının bir kısmına ordunun el koyması ve benzeri nedenlerle üretimde önemli düşüşler ortaya çıkabilir. Bu olağanüstü koşullar altında hükûmetlerin izleyeceği politikalar, hem köylülüğün farklı kesimlerini hem de kentli sınıfları yakından etkiler.

Nitekim, İkinci Dünya Savaşı yıllarında Tek Parti rejiminin iaşe politikaları, kentlerdeki ekmek ve hububat sıkıntısını önleyemediği gibi, yükün büyük bir kısmını küçük üreticilerin omuzlarına yıkarak köylülüğün çok geniş kesimlerini karşısına almıştır. 1950'li yıllarda Demokrat Parti'nin kırsal alanlarda sağladığı geniş desteğin nedenlerini araştırırken, Cumhuriyet Halk Partisi'nin savaş yıllarındaki uygulamalarını gözden uzak tutmamak gerekir.

Savaşa girilsin veya girilmesin, bir ülkede ordunun ve şehirlerin hububat ihtiyacının üreticilerden sağlanmasına ilişkin olarak iki farklı politika sözkonusudur. Bunlardan birincisinde, devlet piyasaya yoğun bir biçimde müdahale eder. Ticareti ve hatta gerekirse üretimi sıkı polisiye önlemlerle denetim altına alarak, gerekli hububatı kendi saptadığı fiyatlar üzerinden tedarik etmeye çalışır. Bu uygulamanın istifçiliğe, ihtikâra ve yaygın bir biçimde karaborsacılık olgusuna yolaçması hemen hemen kaçınılmazdır. Ancak devlet bu yöntemlerle fiyat artışlarını sınırlayacağını ummaktadır.

İkinci alternatifte ise, devlet piyasaların işleyişine daha fazla bel bağlar. Fiyatlar ve piyasa koşulları üzerindeki denetim ve müdahaleden mümkün olduğu ölçüde kaçınır. Fiyat artışlarının üreticiyi harekete geçireceğini ve talep artışlarının üretimdeki artışlarla karşılanacağını beklemektedir. Böylece açık piyasada oluşan fiyat artışları büyük ölçüde kabullenilmektedir.

İaşe sorunlarının çözümünde hububatın üreticilerden toplanması sadece bir aşama oluşturur. Devletçe toplanılan hububatın kentlerdeki tüketiciye ekmek olarak aktarılması da ayrı bir politika sorunudur. Bu ikinci meselede de serbest fiyat, sabit fiyat veya karne uygulaması gibi farklı yaklaşımlar gündeme gelecektir.

İkinci Dünya Savaşı yıllarında Tek Parti Rejimi'nin Refik Saydam hükûmeti (1939-1942), diğer iktisadi konularda olduğu gibi iaşe konusunda da birinci politika yaklaşımını uygulamıştır. Onu izleyen Şükrü Saraçoğlu hükûmeti (1942-1945) ise ikinci yaklaşım doğrultusunda bir iki ufak ve çekingen adım atmakla birlikte, önceki politikaların genel niteliğini de-

İkinci Dünya Savaşı yıllarında Tek Parti rejiminin iaşe politikaları, yükün büyük bir kısmını küçük üreticilerin omuzlarına yıkarak köylülüğün çok geniş kesimlerini karşısına almıştı.

ğiştirmemiş ve hatta bazı konularda müdahalecilik uygulamalarını daha da ağırlaştırmıştır.

İlk Yıllardaki İyimserlik

Avrupa'da savaş patlak verdiğinde Cumhuriyet Halk Partisi hükûmeti iaşe konusunda oldukça iyimser gözüküyordu. 11 Eylül 1939'da Nazi ordularının Polonya'ya girişinden birkaç gün sonra yaptığı Meclis konuşmasında Başvekil Refik Saydam şu tabloyu çizmekteydi:

"Aziz arkadaşlarım,

Ziraî istihsal vaziyetimiz emin ve sağlamdır.

Gıda maddeleri üzerinde herhangi bir sıkıntı varid değildir. Bereketli ve iyi kaliteli bir mahsul yılını idrak etmiş bulunuyoruz. Evvelce de arzettiğim gibi mevcudumuz yıllık ihtiyacımızın üstündedir. İstihsal kudretimiz eski devirlere nisbet edilmeyecek derecede yüksektir. Yalnız son sekiz-on yıl içinde ekim sahası asgarî bir hesapla yüzde otuz, alınan mahsul ise ortalama yüzde elli artmıştır. Bu artış hızı bazı çeşitlerde yüzde yüzü bulmakta ve hatta aşmaktadır.

Geçen Umumî harpten evvel büyük şehirlerimizin ekmek ve un ihtiyacının dışardan temin edildiğini hepimiz hatırlarız. Bugün ise buğdayda ihraç edecek veziyete geçmiş bulunuyoruz. Sekiz-on yıl evveline gelinceye kadar 20-25 milyon kentali ancak bulabilen buğday rekoltesi bugün 35-40 milyon etrafındadır ki, ihtiyacımızın fevkindedir. Toprak Mahsulleri Ofisi'nin silo ve depolarındaki buğday miktarı bir buçuk milyon kentaldir. Köylü ve tüccar elinde de en az iki misli bir stok kalmış olduğunu tahmin ediyoruz."

Ancak görünürdeki bu iyimserlik, aradan birkaç ay geçmeden hükûmete ekonomiye yaygın bir biçimde müdahale edebilme yetkisini veren ayrıntılı bir yasanın çıkarılmasını engellememiştir. 18 Ocak 1940'da Meclisden geçen Millî Korunma Kanunu savaş yıllarının en önemli iktisadî yasasıdır. Bu çerçeve yasaya dayanılarak çıkarılan kararnameler savaş yıllarındaki iktisat politikalarının temelini oluşturmuşlardır.

Millî Korunma Kanunu'nun iaşe meselesine ilişkin ve tarımsal üreticileri ilgilendiren maddeleri şunlardı:

"Madde 14: (Her türlü) maddelerin veya yardımcı malzemelerin muayyen ellerde toplanarak halk ve millî müdafaa ihtiyacının tazyika düşürülmesine meydan vermemek için Hükûmet, değer fiyatı mukabilinde bunlara el koyarak ihtiyacı olan müesseselere kârsız olarak tevzi edebilir.

Madde 37: Hükûmet ziraatte çalışabilir her vatandaşı kendi ziraat işi yüzüstü kalmamak şartile ikametgâhının en çok 15 kilometre mesafesi dahilinde bulunan gerek devlete ve gerekse şahıslara aid ziraat işletmelerinde tahakkuk eden ihtiyaca göre münasib ücretle çalıştırabilir.

Madde 38: Hükûmet lüzum gördüğü mıntıkalarda yapılacak ziraatin nevi ve çeşitlerini tayin ve tesbit edebilir.

Madde 40: Hükûmet, ziraate elverişli sekiz hektar ve daha ziyade arazi sahibi olan her şahsı bu arazinin yarısına kadar hububat ekmeğe veya ektirmeğe mecbur tutabilir.

Madde 41: Ekilen her dört hektar arazi için bir çift öküz Millî Müdafaa mükellefiyetinden istisna edilir."

Görüldüğü gibi Millî Korunma Kanunu hem ticaret hem de tarımsal üretim alanında hükûmete son derece geniş yetkiler tanımaktaydı. Ayrıca, köylülük üzerindeki yükümlülükler eşit olarak dağıtılmamakta, ağırlık az topraklı köylülerin üzerine yıkılmaktaydı. Örneğin 41. maddeden de izlenebileceği gibi, daha geniş toprakları işleyen üreticilerin hayvanlarına muafiyet sağlanırken, 40 dönümden az toprağı işlemekte olan

Milli Korunma Kanunu'nun 41. maddesi, daha geniş toprakları işleyen üreticilerin hayvanlarına muafiyet sağlarken, 40 dönümden az toprak işleyen köylülerin hayvanlarına el konabileceğini getiriyordu.

köylülerin hayvanlarına el konabilecekti.

Hububat Ürününün Tümüne Elkonuyor

Refik Saydam hükûmeti Millî Korunma Kanununa dayanarak çıkarttığı kararnamelerle piyasaları sıkı denetim altına almaya çabaladı. İaşe konusunda ise 1940 yılı bir ölçüde stoklara dayanılarak geçirildi. Ertesi yıl hükûmet, hububat ürününü hızla yükselmekte olan piyasa fiyatlarının çok altında kalan fiyatlar karşılığında satın alma yolunu seçti. İaşe sorunlarının giderek derinleşmesi karşısında, bu uygulamayı en uç noktasına götürerek 1942 hububat ürününe kendi saptadığı fiyatlarla tarlada elkoyma kararı aldı. 15 Mayıs 1942 tarihli bu kararnamenin ana maddeleri şöyleydi:

"1- Millî Korunma Kanunu'nun muaddel 14. maddesi hükümlerine müsteniden, memleket dahilinde gerek 1941 yılı mahsulünden olup henüz elkonulmamış bulunan ve gerek 1942 yılı zarfında istihsal edilen, müstahsilin ekmeklik, yemeklik, tohumluk, ve yemlik ihtiyacından gayrı bilumum buğday, çavdar, mahlut, mısır, her nevi darı, kaplıca, yulaf ve arpa mahsulüne Hükûmetçe elkonulmuştur.

Ticaret Vekâleti, lüzum gördüğü yerleri, lüzum gördüğü zamanlarda elkoyma hükmünden hariç tutabilir.

2- Müstahsilin, birinci madde mucibince elkoyma hükmünden istisna edilen ekmeklik, yemeklik, tohumluk ve yemlik ihtiyaçları aşağıda yazılı şekilde tesbit olunur.

On iki aylık olmak üzere:

A- Ayda beher nüfusa üstüste vasatî olarak 20 kilo ekmeklik ve yemeklik hububat.

B- Müstahsilin vesaitine ve iktidarına göre ekebileceği tohumluk hububat,

C- Büyük ve küçük baş hayvan sayısına göre Ticaret Vekâletince tesbit olunacak senelik yemlik hububat.

3- Hububat rekoltesinin ve elkoyma hükmüne tâbi hububat miktarının tahmin ve tesbiti aşağıdaki şekilde yapılır:

A- Tahmin tarlada ve tesbit harmanda yapılır.

B- Oraktan evvel, ikinci madde mucibince halka bırakılacak hububat miktarı tayin ve tesbit olunur.

C- Harman zamanında B fıkrasına göre tesbit edilen ihtiyaçlar üstünde kalan miktar kati olarak tesbit edilir.

D- Tahmin ve tesbitte köy muhtarı veya onu temsilen ihtiyar heyetinden bir âzâ, subaşiyle beraber çalışır."

Yüzde 25 Kararı

Devletin saptadığı fiyatlara bir örnek verelim. Serbest piyasadaki (veya karaborsadaki!) buğday fiyatlarının 50 kuruşa doğru tırmandıkları 1942 yılında devlet, tarladaki buğday ürününün tümüne kilosu 20 kuruştan elkoymak amacındaydı. Ancak bu uygulama çok fazla sürdürülemedi. Refik Saydam'ın birkaç ay sonra ölmesi üzerine yönetime gelen Şükrü Saraçoğlu hükûmeti daha esnek bir politika arayışı içine girdi. 1 Ağustos 1942'de çıkarılan bir talimatname ile hububat ürünlerinin tümüne değil, belirli oranlarına elkonulmasına, elkonulmayan bölümlerin ise üretici tarafından serbestçe satılabilmesine karar verildi.

"Madde 4: ...buğday, çavdar, mahlut, mısır, arpa, yulaf ve akdarı mahsullerinin tahmin yekûnlarına nazaran:

a) Elli tona kadar istihsal yaptıkları anlaşılan müstahsillerin bu cins mahsüllerinin, her bir mevinin yüzde 25'i

b) Yüz tona kadar istihsal yapan müstahsillerin, bu cins mahsüllerinin her bir nevinin elli tona kadar olan kısmının yüzde 35'i

c) Yüz tondan fazla istihsal yapan müstahsillerin bu cins mahsüllerinin her bir nevinin elli tona ka-

dar olan kısmının yüzde 25'i, elli tondan yüz tona kadar olan kısmının yüzde 35'i ve yüz tondan fazla kısmının da yüzde 50'si... (ve hükûmet daha önceden saptadığı fiyatlarla elkoyacaktır)."

(O yıllarda buğdayda ortalama verimin hektar başına 800 kg. civarında olduğu düşünülürse, bu kararla 600 dönüme kadar toprak işlemekte olan üreticilerin ürünlerinin yüzde 25'ine elkonulduğu ortaya çıkmaktadır.)

Saraçoğlu hükûmeti de elkoyduğu ürünlere bir önceki hükûmetin verdiği fiyatları vermeğe devam etmiştir. Hatta buğday fiyatlarının 100 kuruşa kadar çıktığı 1943 yılında hükûmet kilo başına 20 kuruşta israr etmiştir. Bu uygulamaların da istifçiliği, ihtikârı engelleyerek kentlerin iaşesi sorununa çözüm getirdiği söylenemez. Nitekim, Ağustos ve Kasım aylarında yaptığı Meclis konuşmalarında Başvekil Saraçoğlu 1942 yılının gelişmelerini şöyle özetlemekteydi:

"Bundan evvel benim ve on arkadaşımın dahil olduğu Hükûmet, memlekette hayat pahalılığına ve iktisadî buhranlara mâni olmak için verilen salâhiyetlere istinaden birçok sert kararlar aldı ve onları sıkı bir gayretle tatbika başladı. Fakat aradan günler geçtikçe, bu kararların matlup neticeyi vermiyeceği, yapılan şikâyetlerden,tesbit edilen fiyatlarla birçok malların bulunamamağa başlamasından ve yapılan tetkiklerden anlaşılmağa başladı. Onun için yeni hükûmet hemen işe başlayarak bu sert tedbirleri yumuşatmağa, yer yer kaldırmağa ve yer yer değiştirmeğe karar verdi; bu tedbirlerin iktisadî olmasına daha çok bel bağladı.

İlk işe en mühim gördüğümüz hububattan başladık. Gördük ki bu memleket, sulh-zamanında bile kendisine ancak kifayet edebilen hububatı yetiştirmiş ve pek müstesna senelerde pek az ihracat yapmıştır. Fakat harble beraber koskoca bir Türk ordusu buğday sarfiyatını yüzbinlerce ton arttırdığı gibi, Türk ordusunun hayvanları da arpa ve yulaf sarfiyatını yüz binlerce ton arttırmıştır; ve münhasıran bu yüzden muvazenede koskoca bir açık peyda olmuştur.

...Memleketimizin en büyük meselesini teşkil eden hububat hakkında yüzde 25 kararını aldık ve bu kararı alırken, alacağımız yüzde 25'lerle hem ordumuzun ve büyük şehirlerin iaşesini emniyet altına almak ve hem de tanzim satışları yapmak hususlarında kâfi derecede kuvvetli olacağımız kanaati hâkimdi.

...binbir çeşit yollarla yapılan alış verişlerde, muhtekirler ve vurguncular tarafından yaratılan yüksek fiyatların da önüne geçemedik. Böylece, fiyat kararlarımızın yükünü daha ziyade çiftçiye yüklemeye devam ettik...

Hububatın yüzde 25'ini köylüden, o gün için iyi sayılan bir fiyata hükûmet namına toplamaya karar verdiğimiz günlerde, şehirlerimizin hububat ihtiyaçlarını günü gününe ve hatta saati saatine zor yetiştiriyorduk. Ve ambarlarımızda hiçbir stok mevcut değildi... Stokların yaz ortasında erimeye başlaması bizi telâşa düşürdü... Stoklarımızı eritmeyen ve şehirlere ekmek bulan bir çare aradık. Bu çareyi, belediyeleri muvakkaten işe sokmakla bulabileceğimizi ümit ettik.

...onlara yer yer krediler açtırdık ve muayyen tarihlerden itibaren kendilerine hububat vermiyeceğimizi bildirdik. Bundan sonra yüzlerce belediye buğday ambarı sayılan yerlere hücum etti... böylece her yerde bir fiyat yarışı başladı ve hiçbir fiyat bunları yarıştan vazgeçiremedi... Hububat fiyatları ve onunla beraber diğer gıda maddeleri fiyatları gittikçe artarak, bugünkü mübalağalı raddelere süratle erişti...

Bugün hububat vaziyetimiz endişelerimizi kısmen telâfi etmekle birlikte her çeşit fiyat manevrasına müsait vaziyette değildir. Görülüyor ki, bu yüzde 25'ler elimize her çeşit manevrayı yapmaya müsait bir miktar vermemiştir. Bu yüzden ve belediyelerin ölçüsüz ve hesapsız talepleri yüzünden buğday fiyatları almış yürümüştür."

Yüzde 25 Kime Yaradı?

Aslında Saraçoğlu'nun konuşmaları çok önemli bir noktayı gözardı etmekteydi. "Yüzde 25 kararı", az toprak işleyebilen köylülerle büyük çiftçiler arasıda önemli farklılaşmalara yol açmıştır. Bu noktayı açıklamak amacıyla şöyle bir basit hesap yapalım:

O günün koşulları altında buğday yaklaşık bire beş verdiğine göre, toplam ürünün yüzde 20'sinin tohumluk olarak ayrılması gerekmekteydi. Bu durumda, 600 dönüme kadar toprak işleyen ve üreticilerin çok büyük bir çoğunluğunu oluşturan köylüler ürünlerinin yaklaşık yarısını tohumluk ve devlet payı olarak ayırmak zorundaydılar. Örneğin, 50 dönüm toprak işlemekte olan bir küçük köylü ailesi, 4 ton buğday üretirken kendilerine 2.000kg. kadar hububat kalacaktı. Bu miktar 5-6 kişilik bir hanenin bir yıllık tüketimini ancak karşılayabilirdi. Böylece "yüzde 25 kararı"nın küçük üreticilerin ürün fazlasına tümüyle elkoyduğu, hatta 50 dönümden az toprak işleyen aileleri, başkasından toprak kiralayan aileleri hububat tüketimlerini kısmaya zorladığı ortaya çıkmaktadır.

Buna karşılık işlenilen toprak miktarı arttıkça, serbest piyasada yüksek fiyatlarla satılmak üzere üreticiye bırakılan miktar da artmaktaydı. Yüzde 25 kararından en fazla yararlananların büyük çiftçiler olduğu görülmektedir.

1943 yılında iaşe sorunları daha da ağırlaştı. Mayıs ayında çıkarılan bir kararname ile devletin elkoyduğu miktarlar arttırıldı, hububata ek olarak baklagiller de uygulama kapsamına alındı.

Aşarın Geri Dönüşü!

Saraçoğlu hükûmetinin iaşe sorununa ilişkin uygulamaları elkoyma kararnameleriyle sınırlı kalmadı. Haziran 1943'de çıkarılan Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu ile Osmanlı döneminin en temel vergisi olan ve özellikle küçük üreticiler üzerinde ağır bir yük oluşturan aşar geri getirildi.

"Madde 1: Türkiye'de yetiştirilen ... toprak mahsulleri bu kanunda yazılı esaslara göre Toprak Mahsulleri Vergisine tâbidir.

Madde 17: Verginin nisbeti,

Hükûmetçe Millî Korunma Kanununa müsteniden muayyen miktarı muayyen fiyatla alınan mahsullerde yüzde 8, diğerlerinde yüzde 12'dir."

Bu vergi, hububatta ve belli başlı diğer ürünlerde nakdî olarak değil, aynen toplanacaktı. Nisan 1944'de çıkartılan yeni Toprak Mahsülleri Vergisi Kanunu ile vergi miktarı bütün ürünlerde yüzde 10 olarak belirlendi.

Böylece hububatta devlet payları arttırılırken, az toprak işleyebilen köylülerin kendi tüketimlerine ayırabildikleri miktarlar daha da azalmaktaydı. İaşe sorununun ağırlığı 100 dönümden daha az toprak işleyebilen ve serbest piyasada satacak ürünü kalmayan küçük ve orta üreticilerin sırtına yükleniyordu.

Gerçi bu uygulamalar 1945 yılından sonra kaldırıdı, ama olan olmuştu. Savaş koşullarının yükünü küçük ve orta köylülüğün omuzlarına yıkan Cumhuriyet Halk Partisi rejimi Türkiye koşullarında çok geniş bir oy potansiyeline sahip bu kesimleri karşısına almış oluyordu. Parti yönetimi hiç şüphesiz bu gelişmelerin farkındaydı. Haziran 1945'de özellikle İnönü'nün ısrarlı girişimleri sonucunda Çiftçiyi topraklandırma Kanunu Meclis'ten geçirildi. Bu yasanın ünlü 17. maddesi büyük toprak sahiplerinin ellerindeki toprakların, topraksız ve az topraklı köylülere dağıtılabileceğini öngörmekteydi. Ancak büyük çiftçilerin müdahaleleri nedeniyle bu madde hiçbir zaman uygulanmadı. Halk Partisi'nin köylülüğün yoksul kesimlerinin desteğini sağlamayı amaçlayan son çabaları da böylece sonuçsuz kaldı.

Büyük toprak sahiplerinin kuruluşundan itibaren Demokrat Parti'yi desteklediklerı biliniyor. 1950 seçimlerinde sadece büyük toprak sahipleri değil, küçük ve orta köylülük de Demokrat Parti'yi destekledi. Küçük ve orta köylülüğün özellikle 1950 seçimlerinde Demokrat Parti'ye sağladığı desteğin nedenleri şimdiye kadar yeterince açıklanamadı. İşte bu nedenleri araştırırken, 1930'lara kadar geri giderek dünya buhranı koşullarına ve devletçilik politikalarına bakmak yerine Tek Parti rejiminin savaş yıllarındaki uygulamaları üzerinde durmak daha doğru olacaktır.

İkinci Dünya Savaşı ve Türk Basını

CEMİL KOÇAK

Yönetimin basın üzerindeki sıkı denetimi İkinci Dünya Savaşı yıllarında da sürdü. Böyle sıkı bir denetimi sürdürebilmek için hükûmetin elinde birçok olanak vardı. Her şeyden önce, 1931 tarihli Matbuat Kanunu, 28 Haziran 1938 tarihinde geçirdiği değişiklikler ile, gazete ve dergi çıkarmak için, çıkarılacak yerin en büyük mülkî âmirinden ruhsatname alınmasını zorunlu kılıyordu. Böyle bir girişimde bulunanlar bazı malî (yayının çıkacağı yerin nüfusuna göre, bir bankadan bin ilâ beş bin TL. arasında bir garanti mektubu verilmesi gerekiyordu) ve siyasî ("sui şöhret" sahibi olanlara yayın çıkarma hakkı tanınmamaktaydı) engelleri de aşmalıydılar. Dolayısıyla, hükûmet yeni bir yayına izin verip vermemekte tamamen serbestti.

Hükûmet yeni bir yayına izin verip vermemekte ne denli serbestse, görüşlerine ve üslûbuna katılmadığı bir yayını istediği anda ve istediği sürece kapatmakta da o denli serbestti. Gerçekten Matbuat Kanunu'nun ünlü 50. maddesi gereğince, "Memleketin umumi siyasetine dokunacak neşriyattan dolayı İcra Vekilleri Heyeti kararıyla gazete veya mecmualar muvakkaten tatil olunabilir... Bu suretle kapatılan bir gazetenin mesulleri tatil müddetince başka bir isimle gazete çıkaramaz"dı.

Ayrıca 20 Kasım 1940'da İstanbul'un da içinde olduğu altı ilde ilân edilen ve dönem boyunca uygulanan sıkıyönetim, basın üzerindeki denetimin bir başka boyutunu oluşturmaktaydı. Çünkü sıkıyönetimin de yayınları kapatma yetkisi vardı.

Bu durumda basın, bir yandan hükûmetin diğer yandan da sıkıyönetimin denetimi altında ezilip büzülmekteydi.

Ancak yönetimin denetim yolları sadece bu kadarla da kalmıyordu. Büyük gazete sahiplerinin aynı zamanda CHP mebusları olmaları da bu konuda önemli rol oynuyordu. Örneğin, *Cumhuriyet*'te Yunus Nadi, *Vakit*'te Asım Us, *Tanin*'de Hüseyin Cahit Yalçın, hem gazetenin sahibi hem de mebustular. Zaten CHP'nin 1939 Nizamnamesi'ne göre de (md.160); "Sahibi partili olan gazete ve mecmuaların yazıları ile parti âzalarının neşriyatı

Basında Kapatma Kararları (1939-1945)*

Gazete veya Derginin Adı	Toplam Kapanma Süresi(**)	Kapatma Sayısı	Kapatan Makam
Cumhuriyet	5 ay 9 gün	5	3 kez hükûmet ve 2 kez sıkıyönetim
Tan	2 ay 13 gün (12.8.1944'den itibaren süresiz kapandı)	7	4 kez hükûmet ve 3 kez sıkıyönetim
Vatan	7.5 ay 9 gün (30.9.1944'den itibaren süresiz kapandı)	9	5 kez hükûmet ve 4 kez sıkıyönetim
Tasviri Efkâr	3 ay (30.9.1944'den itibaren süresiz kapandı)	8	4 kez hükûmet ve 4 kez sıkıyönetim
Vakit	12 gün	2	1 kez hükûmet ve 1 kez sıkıyönetim
Yeni Sabah	6 gün	3	1 kez hükûmet ve 2 kez sıkıyönetim
Akbaba	47 gün	4	1 kez hükûmet ve 3 kez sıkıyönetim
Son Posta	11 gün	4	4 kez hükûmet
Haber	10 gün	2	2 kez sıkıyönetim

* Bu tablo günlük gazete koleksiyonlarının taranması suretiyle hazırlanmıştır. *Ayın Tarihi*'nde 1940 yılı sonundan itibaren her ay kapanan/kapatılan basın organlarının adı verilmektedir.

** Ceza süresi, her zaman fiilî kapatma süresiyle eşit değildir. Basın organlarının yeni bir emirle daha önce yayınlanmaları mümkündü.

parti prensipleri bakımından gözönünde tutulur. Partili gazeteciler, mecmua sahipleri ve muharrirlerle bu yolda görüş birliğine yarıyacak temas ve toplantılar yapılar. Partililer sermayesiyle alâkalı ve idaresinde müessir bulundukları gazete, mecmua ve matbualarda parti program ve nizamnamesine, iç ve dış siyasetin ana hatlarıyla, yüksek devlet menfaatlerine aykırı düşen yazılar neşrettiremezler."

Bir etkili denetim organı da Matbuat Umum Müdürlüğü idi. Basının ne zaman, neyi, nasıl, hangi sayfada, ne büyüklükte yazacağını birçok kez bu organ saptamakta ve tebliğ etmekteydi.

Basın iç ve dış politika konularında ancak belli sınırlar içinde yazı yazabiliyor, haber verebiliyordu. Gazetelerin başyazıları savaş nedeniyle genellikle dış politika konularıyla ilgiliydi. Ancak bu yazılar hükûmetin saptadığı dış politika çizgisi içinde kalmaktaydı. Bu anlamda dış politikadaki dengeli tutum basına da yansımaktaydı. Bu tür dengelerin ne denli önemli olduğu, gazetelerin başsayfalarında yanyana ve eşit uzunlukta yayınlanan tarafların savaş tebliğlerinden de kolayca ve kendiliğinden anlaşılmaktadır. Ancak basın tamamen monolitik nitelikte de değildi; farklı siyasal tutumlar, farklı eğilimler görülüyordu. Bu türden farklı üslûplara derecesine göre, o andaki dış politika gelişmelerine göre, hükûmetçe adeta gözyumuluyordu. Ancak eğilimin belli bir dereceyi aşması durumunda bazı sert kararların gazete idarehanelerine ulaşması için çok zaman da geçmiyordu. İç politika sorunları ise basında hiç yer bulamazdı; sadece resmi hükûmet, parti tebliğleri ve açıklamaları ile yetinilmek zorunluydu. İstisnaî türden yorumlar ise, ancak son derece üstü kapalı olarak yapılmak zorundaydı, ancak bu bile, bir hayli cesaret işiydi.

Basında savaşla ilgili haberler, herhalde panik yaratmamak için olacak, Matbuat Umum Müdürlüğü'nün emriyle ancak tek sütun olarak yazılabilirdi. Diğer yandan, basında intihar haberlerinin yayınlanması resmen yasaktı. Bu dönemdeki basın koleksiyonları gerçekte intihar edenlerin, birbiri ardına son derece garip ve ilginç biçimde nasıl kaza ile öldüklerine ilişkin haberlerle doludur.

Öte yandan, basın sadece siyasal değil, fakat teknik sorunlarla da uğraşmak zorundaydı. Savaşla birlikte gazete kâğıdı sıkıntısı başgösterdiğinden, Milli Korunma Kanunu'nun tanıdığı yetkiyle ve değişik zamanlarda alınan kararlarla gazete kâğıdı tüketimi sınırlandırılmış ve bu nedenle gazeteler savaş süresince genellikle dört sayfa çıkabilmişlerdir. Bunun tek istisnası, 10 Kasım ve 29 Ekim'in yıldönümlerinde, gazetelerin kutlamalar ve anmalarla ilgili yazı ve haberleri için sayfa adedini (o da ancak hükûmetin kararı ile) arttırabilmeleriydi.

Zaten (savaşın getirdiği önemli haber ihtiyacına karşın) basında tirajlar hayli düşüktü: 1943-1945 döneminde *Cumhuriyet*'in 16, *Ulus*'un 12, *Tan*'ın 12, *Yeni Sabah*'ın 10, *Vatan*'ın 7 ve *Vakit*'in de 4 bin tirajı vardı.

Bu dönemde basında rastlanan

ilginç bir özellik de, dil reformuna gösterilen yakın ilgi ve konu hakkında sık sık rastlanan yazılardır. Özellikle basın dilinde dil reformunun ateşli biçimde sürüyor olması dikkati çekmektedir. Türkçe sözcüklerin ortak biçimde ve doğru olarak yazılmasını sağlamak için bir imlâ kılavuzunun hazırlanması gerektiğine ilişkin yayınlar üzerine, böyle bir yapıt da hazırlanacaktır.

Bununla birlikte, toplumun içinde bulunduğu sosyal ve ekonomik sorun ve sıkıntılar geniş oranda yansıtılabilmiştir. Bu açıdan bakıldığında, toplumun savaş yılları içindeki sosyal yaşamına ilişkin geniş bilgileri dönemin basın koleksiyonları içinde bulmak olanaklıdır. Hele savaşın sonuna doğru sözkonusu haberler eleştiri yükü hayli sert yazı ve yorumlarla da desteklenmiştir.

Sosyal yaşamın gerçekte nasıl olduğunu daha iyi anlabilmek için, basında ve mizah dergilerinde yayınlanan karikatürlere dikkat etmek gerekmektedir. Özellikle de Cemal Nadir Güler'in karikatürleri sosyal yaşama ışık tutucu niteliktedir. Bu dönemde de sosyal gerçekler çok kez mizah yoluyla dışa vurulmuştur.

Yöneticiler ve Gazeteciler

"Tenkidden hoşlanmıyorsanız neden sansür koymuyorsunuz? 'Tenkidde hürsünüz' diyorsunuz, biz de görev ve sorumluluğumuzun gereği olarak bu özgürlüğü memleketin yararına kullanmak zorunda kalıyoruz. Derhal başımız belâlara uğruyor. Halbuki siz apaçık sansür usulünü yürütseniz bizim hiçbir sorumluluğumuz kalmaz, sorumluluk size geçer. Siz de rahat edersiniz, biz de... Saraçoğlu'nun yanıtı şöyle olur: 'Ben sansür koymam, Anayasa'nın dışına çıkmam. Fakat sen haddini bileceksin, bunu aşmayacaksın, aşarsan cezanı göreceksin!.'"

(Ahmet Emin Yalman, *Gördüklerim, Geçirdiklerim*, cilt: 3, Ankara, 1971, s.305)

"Daha iki sene evvel merhum Refik Saydam zamanında, Türk basını, dünya matbuat tarihinde misline ancak İran'da rastlanan birtakım keyfî tazyike tâbi tutulmuştur. Hükûmet müdahalesini serlevhamızda kullanacağımız puntolara, havadislerin sayfalardaki yerlerine kadar ilerletmişti. Konuşmak, münakaşa etmek, mütalea beyan etmek değil, nefes alamayacak hale gelmiştik, yine aynı halin avdetini mi temenni edelim?"

(Zekeriya Sertel, "Bunda Telâş Etmeyecek Ne Var?", *Tan*, 2 Ocak 1944)

"1939 yazında basınımızın durumu şöyle özetlenebilir: Millî Şef'e, hükümete ve CHP'ye dil uzatmak yasaktı. Hükûmetin genel tutumu hiçbir şekilde tenkid edilemezdi. Bu itibarla gazeteler daha ziyade dünya politikası üzerinde durmaya önem veriyorlardı.

Gazetelerimiz, genel tutumlarını hükûmet direktiflerine göre ayarlamak durumunda idiler."

"Hükûmetçe önemli sanılan olaylar karşısında gazetelerin genel tutumu, Basın-Yayın Müdürlüğü'nden gelen direktiflere göre ayarlanıyordu. Arada bir Başbakanın da basın toplantıları tertipleyerek, gazete sahiplerini ya da temsilcilerini, emir verircesine uyardığı oluyordu. Bir defa daha yazmıştım, böyle toplantılardan birinde, Refik Saydam, dış politika ile ilgili bir konuya dair ertesi günü ne yazmamız gerektiğini uzun boylu anlattıktan sonra, gözüne kestirmiş olacak, bana bakarak biraz alaylı, sormuştu:

— Anladın mı?

Yarım ağızla "Anladım!" demem üzerine, sanki beni imtihana çekiyormuş gibi:

— Peki, öyle ise anlat bakalım yarın ne yazacaksın? diye sormuştu. Meslekdaşlar kalabalığı arasında, acemi bir ere emir tekrar ettirmeye benzeyen bu ikinci soruya fena içerlemiş, Başbakana ters bir cevap vermiştim. Yaşlı başlı yazarların bu alışılmamış, ters davranış karşısında nasıl şaşırdıklarını, acıyan gözlerle bana nasıl baktıklarını ve ortalıkta esmeye başlayan soğuk havayı Saydam'ın nasıl şakaya vurarak nasıl dağıttığını hâlâ hatırlarım."

(Nadir Nadi, *Perde Aralığından*, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1979, s.24 ve 50.)

"Ben 1943'te Cumhuriyet gazetesinde çalışmaya başlamıştım. Yazı İşleri Müdür Yardımcısı Ahmed İhsan -İhsan Ağabey- idi. Onun arkasındaki dolapta, bir dosya kilitli dururdu. Dosya, yasak kararlarının dosyasıydı. Gün geçmezdi ki, Birinci Şube'den bir memur gelip yeni bir yasak kararını getirmesin ve dosyayı şişirmesin.

Sonradan bu dosyayı gözden geçirmek fırsatını bulmuşumdur. Neler yoktu ki... Hangi haberin kaçıncı sayfada kaç sütun üzerine hangi puntolu harflerle gösterilmek gerektiğinden, hava durumunun yazılmaması emrine kadar. Bunların aslında bir mânası vardı. Mizanpajı çizilen haberler, prensipte savaş kaderiyle ilgili haberlerdi."

"Bundan dolayıdır ki, gazetelere gelen emirler arasında bazen, nasıl yorumlar da yazılması gerektiği bildiriliyordu. Radyo Gazetesi ise dikkatli bir şekilde resmî görüşü aksettiriyordu. Bunların bile yetmediği tehlikeli ve kritik anlarda bizzat Millî Şef kaşlarını gösterişli bir şekilde çatıyor, istemediği havayı dağıtıyordu."

"Hava durumuyla ilgili yasaklar da iki tarafın uçaklarına bunun bir işaret yerine geçmemesi gayesini güdüyordu.

Başka emirlerde ise Millî Şef ile hattâ Millî Şef'in ailesiyle ilgili haberlerin büyük verilmesi bildiriliyordu. Bu, mutlak hâkim İsmet İnönü'nün kudretini dosta düşmana gösterecekti. Bundan dolayıdır ki, bütün harp yılları esnasında Cumhurbaşkanını bir konserde, bir temsilde, at yarışlarında gösteren fotoğraflar "devlet zoru" ile gazetelerde çarşaf çarşaf yayınlandı."

"Gene gayet iyi hatırlarım. Bir gün Cumhuriyet gazetesine Basın Müdürlüğü'nden telefon edilmişti ve 'Sayın Bayan İnönü'nün İstanbul'u teşrifleri' haberi birinci sayfada değil de, iç sayfada verildi diye bir güzel zılgıt geçilmişti."

(Metin Toker, Tek Partiden Çok Partiye, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1970, s.24-26)

ULUS

AŞIMIZ ANDIMIZDIR

C.H.P Meclis Grupunda

Dun Basvekilimiz

etraflı izahat verdi

Harp ve Şiir

Amerikan meclisi Yardım projesini tasvip etti

Ruzvelt kanunu imzaladı

45 tane de destroyer veriliyor

PETROL SAHALARI

BALKANLARDA

Kati ve yıkılmaz mudafaamız..

Hindiçini Siyam anlaşması

İngiltere'nin Sofya elçisi İstanbul'da

Perapalas otelinde bir infilak

İki polis memuru bir kadın öldü

Perapalas otelinde bir infilâk

Binanın iç methali kısmen harap oldu

İki polis memuru bir kadın öldü

Birkaç yaralı var

Müddeiumumilik ve zabıta derhal tahkikata başladı

İstanbul, 11 a.a. — Bugün 21.35 te İstanbul'da Perapalas otelinde bir infilâk olmuştur. Zabıtaca tahkikat yapılmaktadır.

İstanbul Müddeiumumiliğinin tebliği

İstanbul, 11 (Telefonla) — İstanbul müddeiumumiliği hâdise hakkında gazetelere şu tebliği vermiştir:

Martın 11 inci gecesi saat 21 i 35 geçe Beyoğlu'nda Tepebaşı'nda kâin Perapalas otelinde vukua gelen bir infilâk neticesinde bi-

(Sonu 8. inci sayfada)

Perapalas otelinde bir infilak oldu

İki polis memurile bir kadın öldü, yaralananlar var

Zabıta ve Adliye tahkikata başladı

Kat'i kararı vermek için...

"Akdenizden Almanları da temizliyeceğiz!..

Habeşistanda 2 şehir daha zaptedildi

Boşa giden gayretler!

YARDIM KANUNU

İngilterenin Sofya Elçisi İstanbulda

Fransanın vaziyeti

Cumhuriyet

TARİH

Parti Grupunda

Başvekil 2 aylık umumi vaziyeti izah etti

İngilterenin Sofya Elçisi İstanbulda

YARDIM KANUNU

Kongreden çıktı ve Ruzvelt de imzaladı

Perapalas'la bir infilâk oldu

Almanya

Avrupada zaptettiği

Çarşamba 12 MART 1941

TAN EVİ İSTANBUL, Ankara Caddesi 103
TELGRAF: TAN, İSTANBUL
ALTINCI YIL — No. 1999
5 KURUŞ

TAN

GÜNLÜK SİYASÎ HALK GAZETESİ

Yeni Müşteri Bulmak Sanatı
Dr. GASSON DİYOR Kİ:

Perapalasta Dün Gece Bir İnfilâk Vukua Geldi

Otel Binasının İç Methali Harap Oldu, 3 Ölü, Birkaç Yaralı Var. Adliye ve Zabıta Hâdise Hakkında Tahkikata Başladı

Ölenler İki Polis Memuru İle Bir Kadındır

Almanlar Yunanistana Girecekler mi?

Parti Grupu Toplandı

Dr. R. Saydam; Haricî meselelere Dair Geniş Beyanatta Bulundu

Balkanlarda

İngiltere Tedbirler Alıyor

Times'e Göre İlk Hareket Almanyaya Bırakılmıyacaktır

İngiltere Hava

Köln Şehrinde

Perapalastaki infilâk

Hükûmet hâdiseye dair bir tebliğ neşretti

Patlıyan bombanın, Sofyada İngiliz heyetini valizleri arasına karıştırılan ça talara konulduğu anlaşıldı

İstanbulda hiç kimse zan altına alınmadı

Vazife kurbanı polislerimiz

Cenazeleri bugün merasimle kaldırılacak

11 Mart 1941 Salı günü İngiltere'nin Sofya Büyükelçisi İstanbul'a geliyor. Pera Palas Oteli'ne yerleşiyor. Aynı günün akşamı Pera Palas'ta patlama: 6 ölü ve 20'ye yakın yaralı. Daha sonra, bu patlamanın Almanlar hesabına çalışan Bulgar ajanlarının işi olduğuna ilişkin kanıtlar bulunacak. Gazeteciler olay yerine üşüşüyorlar; hasar görmüş binanın, ölü ve yaralıların fotoğrafları çekiliyor ve haber gazetelere yetiştiriliyor. Aynı gece sayfalar bağlanıp baskıya geçildiği sırada Örfî İdare Komutanlığı'ndan bir talimat geliyor: "İnfilâk hadisesi" büyütülmeyecek; sadece olayın vuku bulduğunu belirtmekle yetinilecek; ölü ve yaralıların fotoğrafları verilmeyecek. Ne var ki, artık çok geç. Gazeteler basılmış bile. Ertesi sabah (12 Mart 1941) haber bütün gazetelerde ayrıntılarıyla çıkıyor. Bunun iki istisnası var: *Ulus* ve *Cumhuriyet*. *Ulus* hükümetin sesi olduğundan meseleyi büyütmemiş. *Cumhuriyet* ise, belki bir yıl önce (1940) 3 aya yakın Örfî İdare'ce kapalı tutulduğu için ağzı yanmış olduğundan, belki de sayfa bağlama işinde geç kaldığından haberi ilk sayfada değil de içerde vermiş ve heyecan uyandırıcı fotoğraf kullanmamış. Ancak, *Cumhuriyet* ile *Ulus*'un bu kötü habercilikleri lehlerine çalışıyor. Onların dışındaki ulusal dağıtımı olan bütün diğer gazeteler Örfî İdare Komutanlığınca kapatılıyor.

10 gazete

Örfî İdare Komutanlığınca kapatıldı

Ankara 12 (a.a.)—11mart1941 akşamı İstanbulda Perapalas otelinde vuku bulan infilâk hâdisesi hakkında zabıta tahkikatını işkâl eder mahiyette neşriyatta bulundukları dolayı İstanbulda münteşir Yeni Sabah, Vatan, Hakikat ve Halk gazeteleri üçer gün, Vakit, Tan, Son Posta, Tasviri Efkâr, Akşam ve Demokrat Politika gazeteleri de ikişer gün müddetle örfî idare komutanlığınca kapatılmışlardır.

Yanda bu olayı haber veren 12 Mart 1941 tarihli *Cumhuriyet*. Ülkede iki gün süresince yalnızca iki gazete çıkacak.

İkinci Dünya Savaşı'nın Başlarında (1939-1941) Türk Ordusu

METE TUNÇAY

1923-1939 ARASI GELİŞTİRME GİRİŞİMLERİ

Kurtuluş savaşından sonra, orduya ancak pek sınırlı olanaklar ayrılabilmişti. Fakat sonradan, bu durumun savunmamızı zayıflattığı gözlemlenerek, 1928'de çıkarılan 664 sayılı yasayla bir İkmâl Plânı yapılmış ve birkaç yılda harcanmak üzere, Silâhlı Kuvvetlere 150 milyon liralık olağanüstü bir ödenek verilmiştir. 1934'te de, 2425 sayılı yasayla ikinci bir İkmâl Plânı yapılmış ve yine birkaç yılda kullanılmak üzere, bütçeye 70 milyon liralık bir ödenek eklenmiştir. Fakat dünya ekonomik bunalımının süregelen etkileri yüzünden, bu girişimlerle umulan sonuçlar elde edilememiştir. *Seferî* kuruluş için gerekli silâh ve araç-gereçler sağlanamadığı gibi, kaynak yetersizliği nedeniyle *hazerî* ihtiyaçlar bile doğru dürüst karşılanamamaktaydı. 1937'de üçüncü, 1938'de de dördüncü İkmâl Plânları yapılmış; fakat Millî Savunma Bakanlığı, Genel Kurmay Başkanlığı'nın -yaklaştığı hissedilen genel savaşın âcilleştirdiği- isteklerini yine tam olarak yerine getirememiştir.[1]

ALMANYA'DAN İTHALÂTIN KESİLMESİ

İkinci Dünya Savaşı'ndan önce, genel dış ticarette olduğu gibi, askerî dışalımların büyük çoğunluğu da, bize takasla ödeme kolaylığı sağlayan Almanya'dan yapılmaktaydı. Ancak, iki savaş arası yıllarının sonlarına doğru, İngilizler daha elverişli koşullar önermek eğilimini gösterdiler. Örneğin, yeniden pekiştirilen Çanakkale Boğazı'nın topları onlardan satın alındı. Fakat bunun üzerine, Almanlar yükümlendikleri silâh vb. teslimatlarını ertelemeye ve çeşitli güçlükler çıkarmaya başladılar. Savaş patlayınca da, Çekoslovak fabrikalarında bize gönderilmeye hazır durumda bekleyen silâhlarımız da dahil olmak üzere, her türlü araç-gerecin sevkiyatını durdurdular. (Tıpkı, Birinci Dünya Savaşı'nın başında, İngilizler'in Reşadiye ve Sultan Osman savaş gemilerimizi teslim etmeye yanaşmamaları gibi!)

1939 Eylül ayı ortalarında, Almanya'dan (ve işgali altındaki Çekoslovakya ile Polonya'dan) alınacak savaş malzemesinin durumu şöyleydi:

I. Krupp fabrikasına ısmarlanan 10.5/52 cm.lik 28 tane top ve mühimmatı gelmişti; ama 7.5/42 cm.lik 120 tane koşulu ve 8 tane motorlu sahra topundan, 16 koşulu ve 4 motorlusu gelmemişti. 15.55 cm.lik 20 tane top siparişimizin 18'i hâlâ bekleniyordu. İstediğimiz 16 tane 7.5/60 cm.lik ve 41 tane 7.5/50 cm.lik uçak topundan hiçbiri gelmemîşti.

II. Rheinmetall fabrikasına üç partide mühimmatıyla birlikte 378 tane olarak ısmarlanan 3.7/50 cm.lik sırhlı araç savaş topundan 278'i hâlâ gelmemişti. Ama 10.5/30 cm.lik 56 sahra obüsü ile 3.7 cm. çaplı 12 kara ve hava savar topu gelmişti.

III. Skoda fabrikasına ısmarlanan 15/24 cm.lik 80 obüs de gelmiş; fakat 24/28 cm.lik 12 ağır obüsten 10'u ile 21/45 cm.lik 12 topun hiçbiri gelmemişti.

IV. Bohemia fabrikasından beklenen 7.5/20 cm.lik 12 dağ topu ile 7.5/30 cm.lik 64 tane sahra topu namlusu gelmemişti.

V. Zeiss fabrikasına ısmarlanan optik malzemeden, 7.5/60 cm.lik uçaksavar topları için 9 tane atış komuta aracı gel-

mişti. Ama 7.5/42 cm.lik sahra toplarına mahsus 160 tane hava hedef dürbününden 26'sı, N cd. 3 marka 34 tane komuta âletinden 33'ü, 200 tane Zeiss topçu teodolitinden 80'i, (7.5/40 cm.lik toplar için) 2 metre kaideli 32 telemetrenin 23'ü ve 3 metre kaideli 7 tane İnver telemetrenin hiçbiri gelmemişti.

IV. Siemens fabrikasından beklenen (15/55 cm.lik toplar için) 10 şakulî telemetreyle 10 komuta âleti ve Skoda fabrikasına ısmarlanan (21 ve 24 cm.lik toplara mahsus) 12 komuta aleti gelmemişti.

VII. Ç.K.D. fabrikasına ısmarlanan 434 tane T.6 tipi, 40 tane T.7 tipi ve 62 tane T.8 tipi traktör gelmiş, ama 76 tane T.9 tipi traktörün 60'ı beklenmekteydi.

VIII. Polonya'ya ısmarlanan 670 ağır ve Çekoslovakya'ya ısmarlanan 2.000 hafif makineli tüfek gelmemişti.

IX. Yine Almanya'dan beklenen biri 120, öteki 80 metrelik iki köprücü kolu da gelmemişti.

Bunların artık geleceği de yoktu.

MÜTTEFİK KREDİSİ

1939 Nisanı'nda Türk-İngiliz siyasal görüşmeleri başlamış ve bizim taraf, Sovyetler Birliği'ne karşı herhangi bir konuma girmemeyi kollayarak, 12 Mayıs'ta İngilizlerle, (Hatay sorunu çözüme bağlandıktan sonra) 23 Haziran'da da Fransızlarla ortak deklarasyonlar imzalamıştı.

Almanya'nın Polonya'ya girerek İkinci Dünya Savaşı'nı başlatmalarından bir hafta önce, 23 Ağustos 1939'da imzalanan Nazi-Sovyet Saldırmazlık Paktı, bizim politik tutumumuzu da etkiledi. Moskova'ya gönderilen Dışişleri Bakanı Şükrü Saracoğlu, Sovyetler'le anlaşamayınca, 19 Ekim'de (yine de Sovyetler'i kollayarak) İngiliz ve Fransızlarla Ankara İttifakı'nı yaptık. Bu antlaşmanın hazırlık görüşmeleri sırasında, Silâhlı Kuvvetlerimizin gereksinimlerini karşılamak amacıyla Müttefiklerden 25 milyon İngiliz liralık bir askerî kredi elde edilmiştir.[2]

Aynı yıl içinde (III. Ordu Müfettişi) Orgeneral Kâzım Orbay Londra ve Paris'e giderek, kara, hava ve deniz birlikleri için sipariş edilen malzeme listesinin ilk taksitinin ayrıntılarını görüşmüş ve istediğimiz silâhlarla araç-gereçler yavaş yavaş gelmeye başlamıştır. (Bunlardan Kara Kuvvetleri için ısmarlananların tamamını, aşağıda bir çizelge halinde sunacağız.[3]

1 1939 yılına gelindiğinde, Kırıkkale'deki askerî fabrikalarımız, başlıca, hafif piyade silâhları ve küçük çaplı toplarla, bunların cephanelerinin imalâtını ve eski silâhların onarımını (tamir, tadil, ıslah) yapmaktaydı.

2 25 milyon Sterlinlik kredinin (o tarihte 1 sterlin, aşağı yukarı 5.5 Türk lirasıydı), 4 milyonu Fransa'dan, 21 milyonu ise (10 ve 11 milyonluk iki taksitte) İngiltere'den yapılacak siparişler içindir. Bu paraların yaklaşık yüzde 10'u (2.5 milyon sterlini) nakliyeye ayrıldıktan sonra, 14 milyonu kara, 5 milyonu hava, 1.5 milyonu deniz birlikleri, 2 milyonu da askerî fabrikalar gereksinimleri için ısmarlanan malzemeye tahsis edilmiştir.
Yine de, talep edilen silâh ve araç-gereçlerin çokluğu, bunun krediye dayalı bir satış işleminden çok, bir askerî yardım niteliğinde olduğunu gösteriyor. Örneğin, hava birlikleri için, yağı-yakıtı, yedek malzemeleri, telsizleri, fotoğraf makineleri, silâh ve bombalarıyla birlikte, çeşitli av, keşif, bombardıman, hücum tiplerinde 258 uçak, okul ve tek ve çift motorlu "tekâmül" uçaklarından da 100 adet vb. istenmektedir. Deniz birlikleri içinse, başka şeylerin yanısıra, her biri 2.5 ton şarjlı 2.500 mayın, 200 hücum botu torpitosu, 700 avcı botu su bombası, 36 hücum botu, 25 avcı botu, 4 torpito bot, 3 karakol, 6 arama-tarama, 2 mayın, 1 ağır ağ, 4 gaz gemisi vb. istenmektedir.
Kara kuvvetleri için istenen 300 orta tank, 1.5 milyon tane el bombası, 200 demiryolu lokomotifi, 5.000 vagon gibi araç-gereçler, anlaşılan siparişin ikinci taksidine bırakıldığı için, aşağıda sunulan çizelgede görülmüyor.

3 Türk Ordusu, İkinci Dünya Savaşı'nın başında son derece "demode"ydi. (Oysa savaş öncesinde büyük bir hızla yeni teknolojiler geliştirilmişti). ABD Savaş Bakanı Robert P.Patterson, sonradan, bizim bu dönemdeki silâhlarımızın yaklaşık 1910 ürünü olduğunu söyleyecekti. Harry N. Howard'ın *Balkan Studies* dergisinin 1963'te çıkan 4. cildinde yayımlanmış olan "The U.S. and Turkey: American Policy in the Straits Question" başlıklı makalesinden (s.240), George S.Harris, *Troubled Alliance* adlı kitabında aktarıyor (California: AEI-Hoover, Stanford, 1972), s.13.

YÜKSEK SAVUNMA KURULU'NUN TOPLANTISI

İkinci Dünya Savaşı patladıktan sonra, her an savaşa karışmak zorunda kalabilecek olan Silâhlı Kuvvetlerimizin donatım eksiklikleri büyük kaygılar doğurmuştu. 1940 yılı başlarında, Cumhurreisi İsmet İnönü Yüksek Müdafaa Meclisi'ni toplamış, Millî Savunma Bakanlığı ile Genel Kurmay Başkanlığı, karşılıklı olarak görüşlerini ortaya koymuşlardır. Burada alınan kararlar uyarınca, iki kuruluş arasında yapılan önemli bir yazışma, içinde bulunduğumuz durumu ve çare olarak düşünülen önlemleri açıkça göstermektedir:

T.C.-M.M.V.

Ordu Dairesi
Şube III.
31140

Ankara
22/3/1940
Zata Muhsus

Genelkurmay Bşk.na,

1- Kara Ordusu'nun seferî kuruluşuna dahil teşkilâtın iaşe kuvvesi kesirsiz bir milyon üçyüz bine çıkarılmaktadır.

2- Esnan [yaşlar] kuvvesiyle bu yekûn mukayese edildiği takdirde, nisbet bu kuvvenin % 65'ine baliğ olur. Kaldı ki, seferî kuruluş haricinde yapmakta olduğumuz ve Müttefiklerle teşrik-i mesâî nokta-i nazarından yapmağa mecbur olacağımız daha birtakım teşkilât da vardır.

3- Seferberlikte alınacak ve memlekette kalacak olan insan, hayvan ve nakil vasıtaları mikdarile bunların % nisbetleri bağlı cetvelde gösterilmiştir.

Ordumuzun silâh, cephane ve nakil vasıtalarıyla her türlü ihtiyacatını temin için müracaat ettiğimiz membalar memleketin varlığı ile Müttefiklerimizden temin ettiğimiz yardımlardır. Bunların bugün tahakkuk etmiş olan muayyen hadleri vardır. Fazlasına millî bünyenin istitaatı olmadığı gibi müttefiklerimizden bu sene nihayetine kadar alabileceğimiz veyahut son malî fedakârlıklarla memleket dışından getirebileceğimiz vasıtalar, yekûnu 1.300.000 kişiye çıkan bir orduyu daha seferber olmanın başlangıcında ihtiyacı tatmin edilmiş bir vaziyette harekete geçirmeğe müsait değildir.

4- Harbin ne zaman başlayacağı ve ne kadar süreceği kestirilemezse de, herhalde sürekli bir harbin bütün ihtiyaçlarını tatmin edecek tedbirler almak lâzım gelecektir.

Daha harbin başlangıcında yalnız büyük rakamlara dayanarak tamamen ihtiyacı tatmin edilmemiş ordu ile harekete geçmek; ikmal ve harbe muvaffakiyetle devam hususundaki endişelerimizi arttırmaktadır.

5- Yukardaki maddelerde arz edilen sebeblerden dolayı ve bilhassa büyük mevcutta bir orduyu daha harbin bidayetinden itibaren beslemek ve ikmâl etmek keyfiyetini kat'i surette emin hesaplara istinat ettirilmesi için yalnız nikbin esaslara değil, hakikata ve geçirmiş olduğumuz tecrübelere dayanarak sefere hazırlık tedbirlerimizi inceden inceye bir kere daha gözden geçirmek (revizyon etmek) sürekli bir harbi muvaffakiyetle başarmak nokta-i nazarından çok faydalı olacaktır.

Bu meyanda düşünüten şunlardır:

A) Seferî kadrolar, insan, hayvan ve nakil vasıtaları, silâh ve cephanemizle memlekette bulabileceğimiz ve müttefiklerden alınmasını plânladığımız vasıtalara göre tetkik edilerek yeniden tesbit edilmelidir.

B) Yukarda tafsil edilen teşkilât esaslarıyla birlikte siyasî-askerî vaziyetimiz nazar-ı dikkate alınarak seferberliğin ilk devresi için kuruluştan çıkarılmasında büyük mahzur olmayan bazı teşkilâtı hazf ederek ordu kuvvesini azaltmak keyfiyeti de tetkike şayandır.

C) Ordularımızın esas kuruluşundaki kolordu alayları gibi bazı teşkilâtı ya mutlak elzem olan mıntıkalara inhisar ettirmek veyahut kolordu alayları yerine kolordu taburuyla iktifa etmek de düşünülür.

D) Sakat (çürük) veyahut cephanesi çok azalmış bazı silâhları seferî kuruluştan çıkarmak veyahut cephanesinin ikmâli kabil olmayan bu gibi silâhlardan mürekkep birliklerin adetlerini azaltmak uygun olur.

H) Umumî surette motorlu vasıtalarla teşkil edilmiş veya teşkil edilecek kıt'alarda mıntıka ve tarz-ı istihdam dikkat nazarına alınarak seyyar ordunun hareket kabiliyetini azaltmamak ve fakat aynı zamanda ordularımızın geriden ikmâl kabiliyetini artırmak için gerek seyyar ordu teşkilâtı ve gerekse hemen gerisindeki ikmâl tertibatı için mevcuda elverecek vechile tedbirler almaya ihtiyacımız vardır.

F) Bazı mıntıkalarda yeni demiryolu inşa edilmiş olmasına binaen kısmen hazfi veyahut mikdarının tenkisi mümkün olan kol, katar kafileler teşkilâtını esaslı bir surette gözden geçirerek mütemadiyen işler bir halde emin bir geri hizmeti vücuda getirmek çok mühimdir.

6- Bunlardan başka bir umumî seferberliğin ilk günlerinde mutlak vücuda getirilmesi lâzım olmayan ikmâl teşkilâtını seferberliğin ikinci bir safhasına bırakmak ve bu teşkilât için yapılacak celpte izdihamı mucip olmayacak tedbirler almak, bu teşkilâtı birlik itibarıyla tenkis etmekle beraber celbi de seyyar ordunun ihtiyaçlarına göre peyderpey icra etmek faydalı ve lüzumlu görülmektedir.

7- Maruzat-ı vakıa, bünye-i milliye ve kudret-i askeriyyemize göre sürekli bir harbi muvaffakiyetle idame etmek maksadına matuf olup, aksi halde harbin bidayetinde çok kuvvetli ve muvaffakiyetli neticeler alınmasına mukabil harbin uzun sürmesinde sıkıntılı vaziyetlerde kalınmaması mülâhazasına müsteniddir.

Takarrür ettirdiğimiz 40 piyade tümeni, yani 120 piyade alayı ile bu tümenlerin topçusu ve 3 süvari tümeni teşkili esasına göre bugünkü tertibatımızı yukarda tafsil edilen nokta-i nazarlardan tetkik ve tesbitinin, memleket müdafaası bakımından çok hayırlı neticeler vereceği kanaatinde bulunduğumu saygılarımla arz ederim.

Millî Müdafaa Vekili
*Naci Tınaz**

T.C.
Gnkur. Bşk.
12976

M.M. Vekâletine

29/5/1940

(22/3/1940 gün Or. D. III. Ş. 31140 sayıya)

1- Ordunun seferî kuruluşu ve içinde bulunduğumuz du-

* Naci Tınaz (1882-1964), Cumhuriyetin ilk yıllarında Sıvas Valiliği yapmış, 1926'da mirliva, 1930'da ferik (Korgeneral) olmuştur. 1935-38'de Jandarma Genel Komutanlığı görevinde de bulunan Naci Paşa, emekli olduktan sonra 5., 6., 7. dönemlerde Bursa'dan, 8. dönemde de Ankara'dan milletvekili seçilmiş, Celâl Bayar'ın ikinci, Refik Saydam'ın birinci ve ikinci hükümetlerinde (1939-40) bir süre Millî Savunma Bakanlığı yapmıştır.

rum dolayısıyla bu kuruluş üzerinde yapılması icab eden tadilât hakkında alınan teklif incelendi.

2- Ordunun seferî kuruluşu 938 senesinde yapılmıştır. Bu zaman ittifak muadehesi henüz mevcut olmadığından bütün memleket hudutlarının emniyet ile müdafaası esası gözönünde tutulmuştu. Bugün ittifak muahedelerine dayanarak kuruluş üzerinde bir kısım tadilât yapılması Genelkurmayca da mümkün görülmektedir.

3- Bu kuruluşa göre yapılmış ve yapılmakta bulunan seferberlik hazırlıklarından insan ve hayvan mevcudunu arttıran bir sebep, kol ve katarların memleketimizin coğrafî ve iklim durumu gözönünde tutularak mekkâreli ve arabalı olarak teşkiline zaruret hasıl olmasından, diğer cihetten bu kol ve katarların seferberlik hazırlıkları yapılırken menabide mevcut vasıtalardan istifade edilmek üzere birçok insan ve hayvan beleden muhtelit ve muhtelif kol ve katarlardan mürekkep olarak vücuda getirilmiş olmasından ileri geldiği anlaşılmaktadır. Bunları tensik edebilmek için memleketimizin coğrafî ve iklim durumu gözönünde tutularak mekkâreli ve arabalı olarak teşkili icab edenlerden maadası yerine mekkâreli kolların arabaya tahvilinde 1/3 hayvan, 2/3 insandan istifade edilebileceği gibi, bu kolların otolu olarak teşkilinde azami istifade temin olunacaktır. Yine bu kuruluşa nazaran insan fazlalığını vücuda getiren diğer bir sebep de memleketin muhtelif bölgelerinde adem-i icabet karşılığı olarak tertip edilen % zamlar ile henüz talim ve terbiye edilmemiş sağlam ve sakat birçok erlerin elde bulunması ve bunların emsalleriyle birlikte silâh altına alınması keyfiyetidir.

4- Yük otosu ve motosiklet ihtiyacı:

Son senelerde mübayaa edilerek memlekete girmiş ve girmekte bulunan motorlu birlikler ihtiyacı (motorlu ağır topçu, tayyare defi topları ve orduda mevcut tek bir tugaydan ibaret zırhlı tugay) için bu malzemenin memlekete girmesi ve teşkilâta sokulmasıyla mütenasip olarak moturlu vasıtaların temin ve tedarik edilmemesi de seferberlikte bunlar için lüzumlu malzemenin memleket menabiinde mevcut olmamasından ileri gelmektedir.

5- Silâh ve malzeme noksanı:

Son senelerde ordu bütçesinin darlığı yüzünden, bir taraftan Askerî Fabrikalarımızın tam randımanla çalıştırılmasına imkân bulunmamış olması, diğer taraftan da memlekete hariçten lüzumu kadar silâh ve malzeme temin ve tedarik edilememiş bulunması ve en nihayet bir kısım silâhlarımızın Lehistan ve Almanya'da kalması bu noksanı doğurmuştur.

6- Yukarıda arz edilen hususat sebebiyle husul bulmuş olan seferî kuruluş üzerinde bugünkü ihtiyacı karşılamak üzere yapılması icabeden tedbirler hakkında Genelkurmayın düşünceleri aşağıdadır:

A) İlk hatlarda istihdam olunacak birlikler lehine silâh, malzeme ve vasıtalardan istifade edilmek üzere;

Yüksek makamlarınca da teklif edildiği gibi, ittifak muahedeleri dolayısiyle kısmen emin görülen sahil birlikleriyle İzmir Müstahkem Mevkii ve cenup hududu üzerindeki birliklerimizden ikmâl ve depo alaylarının seferberliklerinin tehiri mümkün olan birliklere ait cetvel bağlıdır.

B) Yukarda 3. maddede arz edildiği vechile, seferde fazla mürettebat celbini istilzam eden sevar ordu ve memleket içi için kol ve katarların mekkâreli olanlara araba ve arabalı olanlara otomobil temin ve tedarik edilebilirse, bu kollar için fazla hayvan celbine lüzum ve ihtiyaç kalmayacaktır. Şimdilik yalnız memleketimizin şark bölgesinin coğrafî ve iklim durumu gözönünde bulundurularak memleket içi teşkilâtının bu bölgenin ihtiyacını temin edecek mekkâreli ve arabalı kol ve katarların elde tutulması lâzımdır. Bu hususta bir karar verebilmek için pek esaslı tetkikler yapılmalıdır.

C) Yine yukarda 3. maddede arz edildiği veçhile, seferberliğin emniyetle yapılması gözönünde tutularak seferberlik talimatının 35. maddesi mucibince miktarları % 60 kadar çıkan takımlardan son tecrübelere göre tenzilat yaptırılması yüksek makamlarınca nazar-ı itibare alınabilir. Sakat ve acemilerden emsali silâh altına alınmış bulunanlar kâmilen silâh altına alınmalıdır. Bu gibi eşhasın seferin ilk anlarında tahrip edilmesi muhtemel demiryollar ile muhtelif bölgelerde âcilen yaptırılması icab eden karayol kısımlarını inşa ettirmek üzere, mümkün olduğu takdirde Münakalât Vekâletinden iaşe ettirilmek üzere birlikler teşkili düşünülebilir. Bu hususta ayrıca teklifatta bulunulacaktır.

D) Yüksek makamlarından teklif edildiği gibi, kadro ve kuruluşlar üzerinde müştereken çalışmağa hemen başlanmalıdır.

E) Bilhassa kuruluştan çıkarılması teklif edilen topların Yüksek makamlarınca mütehassıs hey'etler marifetiyle muayeneleri yaptırılarak bunların cins ve miktarları acele bildirilmelidir.

F) Yüksek Müdafaa Meclisi'nce kabul edilmiş bulunan kırk tümen, üç süvari tümeni, bir zırhlı tugay, ayrıca Mst. Mv.ler için asrî ordularla muharebe edecek kudrette esliha ve techizatla birlikte bilhassa topçu temini hususundaki tedbirler, kuruluş harici çıkacak toplar da nazar-ı dikkate alınarak Genelkurmaya bildirilmesi ve bu esaslar dahilinde yeni seferberlik hazırlıklarına başlanılması ve ancak geri teşkiller, bilhassa seferde yüksek makamlarınca tedvir olunacak ikmâl hususatına müteallik memleket için tesis ve teşkillerinde gerek birlik ve gerek kadrolar üzerinde harekât sahalarının hususiyetleri, coğrafî durum gözönüne alınarak ihtiyaçlarının teminini aksatmamak esasıyla yapılacak tasarrufların bildirilmesi.

7- Yukarda arz edilen işlerden birçoğu mevcut seferber-

lik hazırlıklarını değiştireceğinden, bu işler üzerinde evvelemirde tetkikler yapılması ve bu tetkiklerin neticesine göre yeniden yaptırılacak seferberlik hazırlıklarını müteakip mer'iyyet mevkiine konulması pek mühimdir.

İçinde bulunduğumuz durum dolayısıyla her an yapılması gözönünde tutulan herhangi seferberlikte karışıklığa meydan vermemek üzere elde mevcut seferberlik hazırlıkları bozulmamalıdır. Yalnız iki hatlarda istihdam olunacak birlikler lehine silâh, malzeme vasıtalarından istifade edilmek üzere listeye dahil birliklerden yapılacak tasarruflar (silâh, malzeme, vasıtalar) evvelemirde Trakya ve Şark bölgesinde ilk hatlarda bulunan birliklere en yeni ve sağlamlar verilmek suretiyle ikmâl edilecektir. Listeye dahil bulunan birlikler için muaddel kuruluş ve seferberlik hazırlıkları yapılıncaya kadar, bu birliklerin silâh, vasıta ve malzemesi noksan tutulabilir. Kol ve katarların tertip ve teşkilinde memleketin coğrafî ve iklim durumu gözönünde tutularak bir taraftan seferde ikmâl işlerinin yolunda ceryan ettirilmesi hususları temin olunurken, diğer taraftan tasarruf imkânları nazar-ı dikkate alınmalıdır.

8- Yukarda arz edilen esaslar dahilinde silâh ve malzemeye ait tevzi ve tevzin işleri yapılırken yeni bir seferberlik hazırlıkları icab ettirecek hususat üzerinde Genelkurmayla müştereken çalışacak alâkalılara biran evvel bu mesâiye başlamaları için emir buyurulmasını saygılarımla arz ederim.

Gnkur. Bşk.
Mareşal
Fevzi Çakmak

1940 YILININ İKİNCİ YARISI

1940 ortalarında Fransa düşünce, bu devletin bize karşı yükümlülüklerini de İngiltere'nin üstlenmesi istenmiştir. Fakat İngilizler, içinde bulundukları zor savaş koşullarından ötürü, kendi paylarına düşen teslimatı bile yapmakta sıkıntı çekmektedirler.

Ancak, 1940 sonlarında İngilizler Kuzey Afrika'da İtalyanları kesin bir yenilgiye uğratmışlar ve bizim Genelkurmay'ın isteği üzerine, ele geçirdikleri İtalyan silâh ve cephanelerinden, bize 150 orta makineli tüfek ile 550.000 mermisini, ayrıca 50 hafif makineli ve 1.000 piyade tüfeği göndermişler; yine bu ganimetten -cephanesiyle birlikte- daha başka birtakım tank ve toplar göndermeye de söz vermişlerdir.

1941 YILININ İLK YARISI

1941 Şubat ayında, İngiltere Dışişleri Bakanı Sir Anthony Eden'la Genel Kurmay Başkanı Sir John Dill ve bir kurmay heyeti Türkiye'ye gelerek bizim Genelkurmay yetkililerimizle görüşmüşlerdir. Kendilerinden öncelikle, Orbay heyetinin verdiği ayrıntılı listeden teslimi geciken malzemenin biraz önce yollanması istenmiş, ayrıca yeni birtakım silâhlarla araç ve gereçler talep edilmiştir. Bunlardan başka, Trakya'nın savunulması için (Çakmak hattı) engelleme malzeme gönderilmesi üzerinde de anlaşmaya varılmıştır. Üç bölüm halinde düzenlediğimiz ihtiyaç listesi ve her bir isteğimiz hakkında İngilizlerin söyledikleri *aşağıda özetlenmiştir:*

Malzemenin cinsi	**Sipariş toplamı**	**Şimdiye kadar gelen veya gemilere yüklenen**	**Türkiye'nin henüz beklediği**
13.9 mm.lik tanksavar tüfeği	1.638	500	1.138
1000'er mermisi	1.638.000	125.620	1.512.880
		Bu tüfek ve cephanelerin nakliyatına yeniden başlanacaktır.	
7.7 mm.lik hafif silâh cephanesi	*30 milyon*	*24 milyon*	*6 milyon*
		Her ay Hindistan'dan gönderiliyor; Şubatta tamamlanacak.	
7.9 mm.lik Vickers ağır makineli tüfek	1.500	750	750
		Belçika'dan alınıyordu; orası çöktüğü için verilmesi imkânsızdır.	
7.9 mm.lik piyade tüfeği	75.000		
1000'er mermisi	75 milyon		
		Fransa'ya sipariş edilmişti; ABD'den istemeniz tavsiye edilir.	
Eğer takımı	25.000	21.250	10.000
			Stoktan 2.500'ü tedarik edilebilir.
9.4 cm.lik uçaksavar topu	132	76	68
			Ayda 4 top verilmektedir.
1000'er mermisi	132.000	76.000	68.000
	Ayda 4.000 tane verilmektedir.		
Dinleme âleti ile 150 cm.lik ışıldak	99	28	77
	Ayda 4 tane verilmektedir.		
7.5 cm.lik Vickers uçaksavar topu cephanesi	68.000	6.000	62.000
	Kısa süre içinde, haftada 5.000 atımlık gönderilmeye başlanacaktır.		
150 ve 90 cm.lik Karbonu (çift: ——)	?		172.000
	Gönderilen ışıldaklar için yeterli karbon verilmiştir. Gerekiyorsa, ayda 25.000 tek karbon sağlanabilir.		
9.4 cm.lik uçaksavar topları için kamyon	45	9-6	1.5 tonluk 30
	Şubat içinde 30 tane 4 tekerlekli Amerikan kamyonu verilebilir.		

Malzemenin cinsi	Sipariş toplamı	Şimdiye kadar gelen veya gemilere yüklenen	Türkiye'nin henüz beklediği
Aynı toplar için arazi otomobili	99	99	99
	Bunların hepsi yüklenmektedir.		
Tamir otomobili	50	1	49
	Tadil edilmiş türden 10 tane verilmiştir. Şubattan itibaren ayda 2 tane gönderilecektir.		
Benzin sarnıç kamyonları	60	—	60
	(Özel sözleşme) Şubatta haftada 4 tane gönderilecek.		
Motor dış lâstikleri	4.500	4.500	2.500
	Sağlanmıştır. Boyutları bildirilirse fazlası da verilebilir.		
Benzin verileri	4.000	1.000	4.000
	1.000 fazlası yapılmaktadır. Ortadoğu'dan 1.000 tane daha satın alınabilir.		
Kamyon	500	—	500
	Yeni siparîştir. Hazirandan itibaren ayda 100 tane sağlanması umuluyor.		
Motosiklet kombinezonu	200	100	200
	Marttan itibaren ayda 10 tane verilecektir.		
Telemprimör	26	—	26
	Altı ay süreyle sağlayamayız. ABD'den daha ağır bir türü tedarik edilebilir.		
Köprü dubası takımları	2	2	2
	Gemiye yükletilmiştir (60 m.lik).		
Köprü dubası traktörü	40	20	?
	Gemiye yükletilmiştir.		
Kompresör	20	—	20
Kompresör kamyonu	20	—	20
Warsop kaya makkabı	15	—	15
	Halen yok. Piyasadan alınması için Türk hükûmetine yardım edilmiştir; Haziranda gönderilmesi umuluyor.		
Elektrik jeneratörü	20	—	20
	Ayrıntı alınmadı; 20 tane 4 kw.lık takım gönderilebilir.		
Mihanikî testere	40	—	40
	Şubat ayında haftada 3 tane gönderilecektir.		
Avadanlık takımları	40	—	40
	Ayda 3 takım verilecektir.		
Patlatıcı	200	200	200
	Bütün ayrıntılarıyla tamam.		
Galvanometre	400	—	400
	Ayrıntı istendi, henüz cevap alınamadı.		
Detanatör	100.000	—	100.000
Sigorta (fuse)	100 km.	—	100 km.
	Bunlar iki ay içinde verilebilecektir.		
Elektrik E.1, mar.II sigortası	100 km.	10 mil	100 km.
	Ayda 10 mil (16 km.) verilecektir.		
İstihkâm tipi kazma (saplarıyla)	10.000	—	10.000
" " kürek	10.000	—	10.000
	Bu sipariş alınmamıştır. 10.000'er madenci kazması ve küreği hemen verilebilir; gerisi sipariş edilebilir.		
" " balta	—	—	5.000
" " satır	—	—	5.000
	Siparişleri alınmamıştır; sağlanabilir.		
Taşıyıcılarıyla birlikte siper âletleri	60.000	—	
	60.00 adedi Türkiye tarafından Dublin'e sipariş edildi. İngiltere'den istenen 30.000 adedi martta gönderilecektir.		
Köprücü malzemesi	3	—	3
	Eski takımlar derhal verilebilir.		
V marka takımlar	4	2	2
	Nisandan itibaren ayda 1 takım verilebilir.		
6, 10, 15, 20 mm. çapında demir çubuk ve kirişler	Toplam 17 bin ton		
	Türkiye bu sipariş için Birleşik Krallık Ticaret Komisyonu'na başvurmalıdır.		

Malzemenin cinsi	Sipariş toplamı	Şimdiye kadar gelen veya gemilere yüklenen	Türkiye'nin henüz beklediği
Keçe ayakkabı	11.640 çift	—	50.000
	İkmal nezaretince sipariş edildi (Krallık Hava Kuvvetleri tipi)		
Fotin	300.000 çift	160.000	200.000
	Geri kalanı Hindistan'dan gelecek.		
Matara	300.000	190.000	300.000
	Piyasadan bekleniyor.		
Nal	95.000 takım	50.000	95.000
Mıhı	110 milyon adet	948.000 libre	110 milyon adet
	Bunlar da piyasadan sağlanacaktır.		
Fransızlara siparişten devir:			
25 mm.lik tanksavar topu	810	*Elimizde mevcudu yoktur.*	
" " cephanesi	145.000	*Eşdeğerleri ABD'ye sipariş edilebilir.*	
1924-28 modeli hafif makineli	9.000		
" " cephanesi	92 milyon atım		
82 mm. Brant havanı	300		
" " cephanesi	200.000		
" " semeri	980		
3.5 tonluk kamyon	406		
Araba	432		
Arazi otomobili	300		
25 mm.lik uçaksavar topu (cephanesiyle birlikte)	260	*Bu madde Hava Nezaretine aittir. Hava ihtiyaç listesine geçirilecektir.*	

Unutmamak için, 1941 Şubatı'nda İngilizlere verilen yeni ihtiyaç listesinden bazı maddeleri seçmekle yetinelim:

15 milyon atım 77 mm.lik hafif silâh cephanesi (ayda 3'er milyon verilecek); 3.000 tane çiftli subay, 8.000 tane de erbaş dürbünü (Şubatta 75 tane verilecek, kullanılmış dürbünler araştırılacak); 100'er fişeğiyle 50.000 tane 9 mm.lik tabanca (ayda 100'er tane verebilecekler): Biner mermisiyle 7.9 mm.lik 75.000 piyade tüfeği (yokmuş); Altıbiner mermisiyle 20 mm.lik 100 uçaksavar (yokmuş); 75 ton vazelin, 10 ton ince yağlama yağı, 10.000 benzin varili, 150.000 ton benzin (ticarî ihtiyaçtır, kendiniz dolar bulup piyasadan sağlayın, diyorlar); 2.3 tonluk 500 kamyon ve 300 motosiklet, 100 tane 3'er tonluk benzin sarnıcı, 10.000 km. ağır sahra kablosu, 7.000 sahra telefonu (ABD'den isteyin); çeşitli telsiz cihazları; dikenli-dikensiz, bronz, galvanizli demir teller, 500.000 kum torbası (İngilizler, Hindistan'dan satın aldığınız 1 milyon torbaya dahildir, diyorlar), kompresörler, yarım milyon tane matara, yarım milyon tane yemek kabı, bir milyon çift ayakkabı (Mısır'dan isteyin, diyorlar), yarım milyon takım nal, yirmi bin takım mıh, 800 ton işlenmiş meşin ve kösele, 10.000 gasele, iç ve dış lâstikler, karyola, çadır, ambulans, binek ve çeki hayvanları...

Trakya bölgesindeki müstahkem mevkiler ve seyyar ordu ihtiyacı için talep edilen manileme malzemesi ve bu isteklerimize karşı İngilizlerin cevapları şunlardır:

Beherinde 2:4 kg. TNT bulunan otomatik tank lâğımı, yarısı seyyar ordu, yarısı müstahkem mevki için, toplam 900.000 tane.

Mısır'dan 10.000 tane gönderilecek; gerisi ısmarlanırsa yapılabilir. *2 metre uzunluğunda demir kazıklar, Mst.Mv. için 950.000 tane.*

Mısır'dan 50.000, sonra da İngiltere'den 500.000 tane yollanacak. *Yine Mst.Mv. için, 800.000 tane orta boy (1.75 m.) ve 250.000 tane kısa boy (1 m.) demir kazık.*

Mısır'dan 8.000 tane orta boy, 30.000 tane de kısa boy gönderilecek; orta boy yerine kısalarından istenirse, İngiltere'den toplam 500.000 tane yollanabilir.

50'şer kg.lık kangallar halinde 3:4 mm. çapında galvanizli düz tel. 50.000'i seyyar ordu, 30.000'i Mst.Mv. için toplam 80.000 kangal.

İstenirse, bunun yerine, zırhlı otolara karşı 50.000 kangal Dannert tel maniası verilebilir.

25 kg.lık kangallar halinde galvanizli dikenli tel. 55.000'i seyyar ordu, 15.000'i Mst.Mv. için toplam 70.000 kangal.

20.000 kangal Mısır'dan, 400 ton da İngiltere'den gönderilecek.

1.5 mm. çapında galvanizli bağ teli, yarı yarıya kullanılmak üzere 20 ton.

İngiltere'den gönderilecek.

1.5 milyonu seyyar ordu, 200.000'i de Mst.Mv. için 1.700.000 tane kum torbası.

Mısır'dan 1.5 milyon tane gönderilecek.

Mst.Mv. için normal profil ray veya I kesitli potrel, 52.000 adet (Bu isteğe ne karşılık verildiği belli değildir.)

BALKAN BLOKU TASARISI

1941 başlarında, Almanya'nın Balkanlara yerleşmesini önlemek isteyen İngiltere, Türkiye-Yunanistan-Yugoslavya, hatta Bulgaristan arasında bir blok oluşturmayı tasarlamış, Türkiye de bu öneriyi olumlu karşılamıştır. Ancak biz sözkonusu bloka Sovyetler Birliği'nin de katılmasını ve (İngiliz yardımı yetmediği için) ABD'nin de destek vermesni ileri sürdük. Başkan Roosevelt, bu amaçla Şubat ayında bir temsilcisini Ankara'ya gönderdi. Fakat Amerikalılar, Türkiye'nin istediği özellikle uçak sayısını aşırı buldular. * Za-

ten, Almanya'yı kışkırtmaktan çekinen Yugoslavya'nın bu işe yanaşmaması üzerine Balkan Bloku tasarısı gerçekleşemedi.

* Fahir Armaoğlu, *Siyasî Tarih* (Ankara, SBF Yay., 1975), 3. bas., s.733. İngilizlerin özellikle Fransa'dan beklediğimiz bazı savaş malzemelerini ABD'den istememiz gerektiğini belirttiklerini görmüştük. Gerçekten Türkiye, ABD'nin Ödünç Verme ve Kiralama Yasası *(Lend and Lease Act)* çerçevesinde Müttefiklere yaptığı yardımlardan savaş içinde bir hayli yararlanmıştır. ABD askerî yardımı İngiltere ve Fransa'ya yapılan siparişler çerçevesinde kalmamıştır. George Harris yukarıdaki dipnotunda anılan çalışmasında, İkinci Dünya Savaşı boyunca, ABD'nin Türkiye'ye yaklaşık 95 milyon dolar tutarında askerî malzeme ayırdığını, fakat gerçekte bunun yarısını başka yerlerdeki "daha âcil savaş ihtiyaçlarına" yönelttiğini, ancak öteki yarısını bize verdiğini yazıyor.

TÜRK-ALMAN SALDIRMAZLIK PAKTI

1941 ilkbaharında, İngiliz etkisine karşı, Ortadoğu petrolleri için Mezopotamya'ya sarkmak isteyen Almanya, Türkiye üzerinden geçebilmek amacıyla bize baskı yapmaya başlamıştı. Türkiye buna karşı direnmiş, fakat kendisini Müttefikler cephesinde savaşa katılabilecek kadar iyi donanmış görmediği için, 18 Haziran 1941'de Almanya ile bir saldırmazlık paktı imzalamıştır. Böylelikle, güneyi sağlama alan Almanlar da, dört gün sonra Rusya'ya saldırmışlardır.

Türkiye'nin Almanya'yla yaptığı antlaşma, ABD'yi çok kızdırmış ve bize vermeye başladıkları askerî malzemeyi kesmelerine yol açmıştır. Türkiye'ye daha anlayışla bakan İngilizlerse, büsbütün Almanların kucağına düşmememiz için yaptıkları yardıma devam etmişlerdir.

TÜRK KARA KUVVETLERİ'NİN 941-A SEFERÎ KURULUŞU

Sonuç olarak, "Şu 1941 Yılında" hava ve deniz birlikleri hariç, barıştakinin üç katına çıkan bir milyon üçyüz bin kişilik Türk ordusu, 14 Kolordu ve İstanbul K.na bağlı, 41 piyade, 3 süvari tümeni, 7 müstahkem mevki ve biri zırhlı olmak üzere 5 bağımsız tugaydan meydana gelmekteydi:

Ordu	Bölge	Kolordu	Tümen	Süvari Tümeni	Müstahkem Mevki	Tugay
I.	A Trakya	X.	46.Tüm. K.Gr.	2.		26. Kırklareli
	B Çatalca	XX.	23.,24. 33.,52.			
		IV.	8.,22., 28.,64.		Çatalca	
		III.	1.,61., 46.,62.			
	C İstanbul ve Karadeniz Boğazı	İstanbul K.	11.		Karadeniz Boğazı	Karadeniz Boğazı
2.	A Çanakkale Boğazı ve Marmara Bölgesi	II.	4.,69., 32.,66.		Demirkapı	72.
		I.	16.,57.		Çanakkale	
		V.	5.,6., 25.			
	B Ege ve Akdeniz Sahilleri	XII.	70.,71., 63		İzmir	Antalya
3.	Şark	IX.	9.,3., 29.	1.	Erzurum	
		VIII.	12.,15.			
		VII.	2.,10., 53.			
		XVIII.	48.,51., 67.		Kars	
Başbuğluk Emrinde	A Kocaeli	VI.	7.,41., 17.			
	B Suriye	XVII.	20.,39	14.		68.

TARİK/Matbaa ve mahal-i idaresi: Bab-ı Âli Caddesinde 54 numaralı hane-i mahsusdur. Fünûn ve edebiyata ve menafi-i âmmeye mutazammın muharrerat ve makalâta ve ağraz ve şahsiyattan ârı her nev'i mubahese ve mulâhazata sahifelerimiz daima kuşadedir. Evrak ve muharrerat-ı vâridenin tehir ve adem-i dercinden dolayı matbaa mes'ul olmayacağı gibi derc olunmayan mekatib ve evrakı istirdat iddiası dahi katiyen mesmû ve makbul olamaz. Posta ücreti verilmemiş mektuplar kabul olunmaz. Bir nüshası bir guruş mecidiye...

Osmanlı Basını'nda

Yüz Yıl Önce Bu Ay

AYŞE ŞEN

İCMAL-İ AHVAL

☐ Mehâkim-i ibtidaîyye âzâsının dahi her iki senede bir kere becâyişleri [yer değiştirmeleri] hükm-i kanun iktizâsından ise de evvelce hasb el-icab [durum gereği] bazıları becâyiş edilmiş olduğundan şimdilik mehâkim-i ibtidaiyye âzâsının becâyişleri icra kılınmayacağı işitilmiştir... (2 Teşrin-i sanî 1886)

☐ Rusya devletinin Sinop'taki Konsolos vekili tercümanı Yanko Efendi Teşrin-i evvelin yirmi ikinci Çarşamba günü saat dokuzda konsoloshanede intihar etmiştir.

Sebeb-i intiharı malûm değil ise de na'şının Büyükdere'de defnini cebinden çıkan vasiyetnamesinde efrâd-ı ailesine tavsiye eylemiş imiş... (14 Teşrin-i sâni 1886)

☐ A'şâr idaresinin lâğvıyla iltizam usulünün vaz' ve ihdâsından dolayı vilâyat a'şârında sinin-i sabıka [geçmiş yıllar] ile kâbil-î kıyas ve nisbet olamayacak bir halde fazla zuhur etmekte olduğu malûm olup ezcümle Kosova vilâyetinin geçen seneki a'şârı 125778 liradan ibaret iken bu sene 180.569 liraya bâliğ olmuş ve bu hesaba nazaran vilâyet-i mezkûre a'şârından bu sene hazine-î devlet 54.791 lira fazla kazanmıştır... (17 Teşrin-i sanî 1886)

MUKTEBESAT

☐ Beyoğlu muteber familyalarından mösyö (Rene Glavani) ve mösyö (Viktor Berzoli) Anadolu yakasında sayd ü şikâr ederken [avlanırken] üzerlerine silâh ile iki kişi hücum ettiklerinden numâ-ileyhümâ nefislerini muhafaza için mukabele-î bi'l-misl [aynıyla karşılık vermeye] mecbur olup bunlardan birini telef ve diğerini ağırca cerh ettiklerini [yaraladıklarını] Monitör yazıyor... (2 Teşrin-i Sanî 1886)

☐ (Monitör Üniversel) nâm Fransa gazetesi (Prens Valdemar)ın ahvâl-î hâzırada ve şerâit-î mevcûde ile Bugaristan Prensliğini kabule meyyal olmamakla beraber Avrupa'nın âsâyişini muhâtaraya [tehlikeye] dûçâr etmemek üzere fedakârlık için kabul etmesi me'mul idüğünü [beklendiğini] beyan eyliyor.

(Manitör Üniversel) Fransa'da (Orlean) hanedanının vasıta-i neşr-i efkârı olup (Prens Valdemar)ın dahi henadanı müşârünileyhe sıhriyyeti [akrabalığı] bulunduğu hasebiyle müşrâünileyhin efkârına dair mezkûr gazetenin verdiği malûmatın bir dereceye kadar mevsuk olması melhuzdur [düşünülebilir... (13 Teşrin-i Sanî 1886)

(Zaptiye Nezaret-i Aliyyesinden)

☐ Kadıköy'ünde Kuşdili'nde sandalcılık eden Gayda ile rençber esnafından Mustafa nâm şahıslar dünkü gün saat dört buçuk kararlarında mahall-i mezkûrda kahvehanede iskambil oynamaktalar iken yekdiğeriyle münâkâzaa ederek merkum Mustafa Gayda'yı yüzünün sol tarafından bıçakla darb ve cerh etmesiyle der-dest edildiği; - Erenköylü kâhyanın oğlu Kel Aliço nam şahıs bazı hem-pâsıyla [ayakdaşıyla] beraber geçen Cuma günü tütün kaçakçısı Çolak Mahmud'u sağ memesinden bıçakla cerh ederek firar ve mecruh [yaralı] hastahaneye gönderilerek cerîhasında [yarasından] müteessiren vefat etmesiyle tahar riyat-ı lâzıme [gerekli araştırma] bi'l-icra cârih-i merkum refikleri olmak melhuz bulunan [düşünülen] Erenköylü Kel Ali ve Nerdiban karyeli [Merdivenköylü] Mustafa nâm şahıslarla beraber der-dest ve mahfûzen [koruma altında] Beyoğlu Mutasarrıflığına irsal olundukları Üsküdar Mutasarrıflığı cânibinden bâ-jurnal bildirilmiştir... (1 Teşrin-i Sâni 1886).

□ Karamürsel müddei umumi muaviniyle zabıta memuru ve hapishane müdüründen müştereken vârid olan mektuptur:

İzmit sancağı dahilinde Karamürsel kaymakamlığı devâir-i resmiyyesinin gayrı muntazam bir halde ve gayet dar surette olduğu gibi hapishane ve zabıta koğuşlarının dahi hâsil eylemekte olduğu taaffün [kötü koku] sıhhat-i bedeniyyeyi ifsâd etmekte [bozmakta] olup mahbusîn gayet sıkıntı çekmekte idi. Bu kere kazâ-i mezkûr meclis idare âzâsından idare-i mahsusanın acenta memuru Ali Efendi'nin eser-i himmet ve gayreti olarak hükûmet konağının diğer muntazam mahalle vukû-ı nakliyle hapishane ve zaptiye koğuşu inşa ve sarf olunan akçe bedelinden tesviye [ödeme] ve mezkûr hapishane ikmal olunarak şehr-i hal-i rûmînin [içinde bulunan Rumî ayın] otuzuncu Cuma günü otuzu mütecaviz mahbusîn sâlif-üz-zikr [yukarıda bildirilen] hapishaneye nakl olunduktan sonra muamâileyh tarafından mezkûr mahbusîne birer adet nân-ı aziz [ekmek] i'tâ ve mahbusînin sâye-i âlî-i cenâb-ı padişahîde görmüş oldukları işbu taltif ve hürmet üzerine üç defa (padişahım çok yaşa) duâ-i bi'l-hayrı yâd olunarak yerleştirilmiş ve bu babta mumâileyhin ibraz etmiş olduğu gayret ve fedakârlık şâyan-ıtahsin ve takdir bulunmuş olduğundan keyfiyetin munteber gazetenize derci mütemennâdır... (18 Teşrin-i Sâni 1886)

TEVCİHAT

□ Bazı kesânın [kişilerin] bir güne izin ve ruhsat-ı resmiyye ve alelesker bir esas-ı mü'temene müstenid olmaksızın [güvenilir bir esasa dayanmaksızın] mücerred halkı iğfal ve ızrâr etmek [aldatmak ve zarara sokmak] için birtakım nâm ve ünvanlar ile piyango ihdas etmekte olmalarından ve bu ise mûcib-i men ve tahzîr-i hâlâttan [sakındırılmayı ve yasaklanmayı gerektiren durumlardan] bulunduğundan bahisle bunların külliyen men'leri lüzumu Ticaret Nezareti celîlesi tarafından bu kere Bâbıâli cânib-i sâmîsine arz ve iş'ar kılındığı gibi o misillu yani izin ve ruhsal istihsal etmeyen ve emin bulunmayan piyangocular aleyhinde hukuk-ı umumiyye nâmına ikame-i dava edilmesi de Adliye Nezaret-i celîlesine yazıldığı işitilmiştir... (5 Teşrin-i Sâni 1886)

Rusya Sefarethanesindeki Cemiyet-i Musıkiyye

□ Petersburg sabıkasından olup piyano fennindeki maharet-i fünun-i fevkalâdesiyle şöhret-yâb olan (Matmazel Mari Musinpukrin) ile keman fenninde kesb-i iştihâr eden [şöhret bulan] Mari Butkovski bu kere Dersaadet'e muvasalat ettiklerinden işbu Teşrin-i Sâni-i efrencinin on dördüncü Pazar günü Beyoğlu'nda vâkâ Rusya devlet-i fahîmesi sefarethanesinde gayet mükemmel ve ziyadesiyle muntazam bir cemiyet-i musıkiyye icra edeceklerdir.

İşbu cemiyetin programına dair ileride alacağımız malûmatı neşr edeceğiz. Cemî-i zamanda Rusya sefarethanesi erbab-ı hüner ve sanatı teşvik-i iltizamda olup sefarethane salonları nice defa böyle erbab-ı henür ve sanatın ibraz-ı marifet ve isbat-ı ehliyyet ve liyakat etmeleri için tahsis olunmuş olup doğrusu sefarethanenin bu hali sitayişlerle yâd olunsa sezâdır... (5 Teşrin-i Sâni 1886)

□ Bu kere Maarif-i Umumiyye Nezaret-i celîlesinden her tarafa yazılan tahriratta memalik-i şahane Cizvit papazlarının ruhsat-ı resmiyesi olmayan mekteplerine müşaade olunmamakla beraber ba'de-mâ [bundan böyle] hatta bunlar tarafından mektep tesis ve küşâdına katiyyen ruhsat verilmemesi ve ruhsat-ı resmiyyeye müsteniden küşâd edilmiş olduğu halde bunların dahi emr-i tedriste [ders verme işinde] maarif-i umumiyye nizamnamesine riâyete mecbur tutulup hilâf-ı nizam bir güna hal ve hareket vukûa getirilmemesi zımnında daima nezaret ve teftiş altında bulundurulması iş'âr kılınmıştır... (7 teşrin-i Sâni 1886)

İLÂN ve REKLÂMLAR

Tedavi-i Emrâz-ı Ayniyye [Göz hastalıkları tedavisi]

□ Paris mekteb-i tıbbıyyesi emrâz-ı ayniyye seririyyatında [kliniklerinde] müddet-i medîde [uzun süre] kesb-i tecrübe ve meleke etmiş olan doktor Jak Grosmak bu defa İstanbul'a vûrûd edip Yeni Cami-i şerif havalisinde Postahane-i Âmire karşısında vâki New York eczahanesinde sabahleyin saat beşten yediye kadar ve öğleden sonra Beyoğlu'nda Glavani Sokağı'nda dokuz numaralı hânede bulunarak göz hastalıklarına dûçâr olan zevatı tedavi etmektedir. Fukaraya meccânen bakılır... (1 Teşrin-i Sâni 1886)

Bir Mahkûmun Son Günü

□ Viktor Hugo'nun bir cinayetin netice-i tesiratını muhâkeme tarzında kaleme aldığı ciddi bir eseri olup birkaç lisana defâatle tercüme edilmiştir.

192 sahife teşkil ederek 12 kuruş fiyatla her kitapçıda bulunur. (7 Teşrin-i Sâni 1886)

Nişanlı Kızın Jurnali

□ Gayetle lâtif ve ibret-âmiz bir eser olup iki kuruş fiyatla Bâbıâlî Caddesi'nde Aleksan Efendi'nin on sekiz numaralı İstanbul Kitaphanesiyle sâir kitapçılarda satılmaktadır... (7 Teşrin-i Sâni 1886)

Çatal Bıçak Takımları vs.

□ Romanya ile Avusturya beyninde [arasında] zuhur edip hükûmetin beynindeki [hükûmetler arasındaki] münasebât-ı ticariyyeyi halel-pezîr eden [bozan] gümrükler tarifesi rekabeti münasebetiyle Viyana'da (Hinter Varnhavz Zur Monarşi) nâm idarehane işbu Temmuz ayından itibaren Dersaadet'te bir şube küşâdına mecbur eylemiştir.

Romanya'ya irsali mukarrer olan [kararlaştırılan] emtia ve eşya bundan böyle Dersaadet'e gönderilip mezkûr şubede fiyatça yüzde elli tenzil ile füruht olunacaktır [satılacaktır]

İngiltere gümüşünden mamul olup on sene parlaklığını kaybetmeyen âtîdeki taâm ve yemiş takımının fiyatı yalnız on sekiz Franktır.

Altı adet gayet keskin bıçak, altı adet çorba kaşığı, altı adet kahve kaşığı, altı adet yumurta kaşığı, bir adet İngiliz gümüşünden mamul çorba taksim kaşığı, bir adet süt kaşığı, bir adet yumurtalık, bir adet biber kabı, bir adet âlâ çay süzgeci, bir adet otuz santimetre tûlünde tepsi, İki adet âlâ salon şamdanı, (Cem'an kırk üç adet eşyadır)

Asıl fiyatı kırk Frank olan bu kırk üç adet hâlis İngiliz gümüşünden, mamûl eşya şimdi yalnız on sekiz Franka füruht olunur.

Dersaadet'te Galata'da İdare-i Mahsusa [Özel İdare] karşısında Yusuf İzzeddin Efendi hanında (Varnhavz zur Monarşi) mağazasının beş numaralı şubesinde füruht olunur. Memalik-i ecnebiyyeden gönderilecek siparişlerin Viyana'da (Hinter Zuvalams Stras) sokağında dokuz numaralı mağazaya irsali lazım gelir. Zira bu halde 18 Frank yerine on altı buçuk Frank veriliyor... (11 Teşrin-i Sâni 1886)

Kahvehaneyi Esas Alan Bir Yaşam Türünün Oluşması

ORHAN KOLOĞLU

Aşık atışmaları, tavla oyunu, Karagöz gösterileri, güreş karşılaşmaları bu yeni yaşamın eğlence yanını oluşturuyordu

Avrupa'dan gelen enfiye (burun otu) tiryakiliğinin yaygınlaşması herkesi rahatsız ediyordu

Genç Yeniçeri'ye Ocak'a varışında hiç de büyük umutlar verilmez. Pek sınırlı ödeneği belli, hattâ bunun hangi hızla artacağı bile bellidir. Bayramlarda, yıl sayılarına göre yapılacak zamlar defterde yazılıdır. Gözünü kapasa, kaç yıl sonra en üst ödenek düzeyine varacağını hesaplayabilir. Sadece beklenmedik olaylar, yeni bir Dayı'nın göreve gelmesi, İstanbul'da tahta yeni bir Sultan'ın çıkması, bir şehzadesi doğması, düşman karşısında bir zafer, ona ilerlemeler getirebilir. Kuşkusuz bu sonuncusu, yaşamını, ya da vücudunun bir parçasını savaş alanında bırakmazsa geçerlidir.

Ocağa katıldığı anda onaylamış sayıldığı bir disiplin kuralı da onun savaştan aşırı yararlanmasını engeller. Yardımcı askerlere savaş bitmeden talan ve parsasını alıp savaş alanından uzaklaşmak caiz olduğu halde, Yeniçeri'nin, vuruşma kesin sonuca bağlanıncaya kadar savaştan başka şeyle uğraşması şerefsizlik sayılır. Ancak işin sonunda ve Ocağın genel masraflarına ayrılan kısım çıkarıldıktan sonra hissesine düşeni alır.

Sonra, yılın bazan 7-8 ayını kaplayan hareketsizlik dönemi başlar. Ne yapacaktır o günlerde delikanlımız.

"Türkler genellikle sabah çok erken saatte kalkar ve hemen namaza durmayı asla unutmazlar. Sonra her biri işinin başına gider, ya da alıştığı uğraşlara yönelir. Bu, saat ona kadar sürer ki o saatte öğle yemeğini yerler. Sonra yeniden ikindiye kadar namaz vaktine kadar çalışırlar. Bu sırada bütün işler durur ve dükkanlar kapanır. Genellikle güneşin batışından hemen sonra akşam yemeği yenir. Bekçiler sokaklarda dolaşmaya başlayınca da gece başlamış sayılır, herkes yatağına çekilir."[1]

İlke olarak Yeniçeriler'in boş zamanlarında bildikleri meslekleri yapmaları ve para kazanmalarına izin vardır. Fakat sadece rençberlik ya da gemi adamlığı yapmış olanların karadaki uzun günler boyunca hiçbir şey yapmamaları da olasıdır. Kahve-

nin Kuzey Afrika'ya Türklerden önce geldiği, ancak kahveyi kahvehanede sohbet ederek içme geleneğini de Türklerin getirdiği bilinir. Önce yoldaşlar ve emekli Yeniçeriler buluşma yeri olarak kahvehaneler oluşturmuşlardır. Burasını genellikle bir eski asker yönetirdi. Zamanla yerli halk da bu değişik nitelikli keyif yerlerine alışmış, böylece değişik sınıf insanları birbirine kaynaştıran bir kurum oluşturulmuştur.[2] Hattâ kahveler o kadar değer kazanmıştır ki, bir Cezayir atalar sözünde "Seni Türklerin uğrağı olan bir kahveye benzer (yani saygıdeğer) sanıyordum"[3] denir.

"Aylak insanların vakitlerini berber dükkânları, pazar ya da kahvehanelerde geçirdiklerini" belirten Shaw şunları ekliyor:

"Birçok kusurlarına karşılık Cezayir'deki Türklerin bazı üstün nitelikleri vardır. En disiplinsizleri bile boş yere Allah'ın ismini ağzına almaz, ne de gündelik konuşmalarda kullanmazlar. Satranç ve dama hariç hiçbir kumar oynamazlar. Bunlarda da para ile oyun şiddetle yasaktır. Sadece kahvesine, şerbetine, bir iki çubukluk tütününe oynarlar."[4]

*Hepsinin böylesine "Yeşilay"*cı olduğunu ileri sürmek olanaksızdır. *"Üstünlüklerini vurgulamak için sert davranışlarda bulunmalarına karşın, Türkler genellikle hoşgörülü ve az şekilcidirler"* diye bir gözlemci ekliyor: *"Hattâ zamanında keyif ehlidirler. Çoğu zaman meyhanelerde içki içerler... Asker, denizci dolu meyhanelerde şarkı söyler, tütün, içki içer, iş konuşurlar..."*[5]

Kahvehaneyi Kuzey Afrika'ya yerleştirmekle Türkler aynı zamanda değişik bir yaşam türünü de topluma kabul ettirmiş oluyorlardı. Cezayir'de tavla oyununa ait tüm sayıların "Türk usulü Farsça" söylenmesi, kahvehane ile birlikte böyle bir eğlencenin de getirilmiş olduğu kanısını yaratıyor. Karagöz'ün de Anadolulu delikanlıların peşinden Kuzey Afrika'da belirdiği biliniyor. Böylece kahvehanelerin toplumsal işlevi büsbütün artmış oluyordu.

Bizim Anadolu türü "aşık atışması" yapıldığını kanıtlayan bir deyiş de, hasret gidermenin yollarını arayan yoldaşların buna kahvehanede konuştuklarını gösteriyor:

Kafe Humma.

Kafe Divan.

Ey aşık sen dahi şair olursun akibet
Balık kavağa çıktığı zaman
Alemde söylenir mahir olursun
Sivri sinek hamam yıkdığı zaman
Bağı gülistana olursun bülbül
Eğer ki menzile yararsa düldül
Şüphesiz alemde alırsın ödül
Deve gözlük ile baktığı zaman
Aşıklıkta senin meydanı olmaz
Aklın kâmil amma izanın olmaz
Kaval çalmada akranın olmaz
Fil burnuna toka taktığı zaman
Beyhude sevdadır düşme inada
Dürrü yekta söylersin çalıp almada
Akranın olmaz hiç kevni fenada
Köstebek gözünü açtığı zaman
Barekallah sana Kuloğlu derler
Hazır olan kâmiller dinler
Dilerim hudadan geda kıl tobla daşı
Sen de alemde kamil olursun

Bu tür bir deyişin başka bir örneğini de Ömer adlı aşık veriyor. Pire üzerine fantezisi, kışla yaşamının doğal sıkıntılarından birini yansıtıyor.

1846 yılında yayımlanan "Cezayir" isimli kitaplarında *Rozet et Garrette*, kışlalarda bol ve iyi su, çok sayıda çeşme ve övünülecek temizlikte tutulan helâlar bulunduğunu yazıyorlar. Salgın hastalıklara karşı özellikle toplu yaşanılan yerlerin temiz tutulmasına dikkat edildiği bundan açıkça anlaşılıyor; yine de pirelenmenin önlenemediğini aşık pek içli bir şekilde anlatıyor:

Rindi cihan yüzü kara pireler
Gözler yatsun deyu bakar pireler
Nemse askerince kara şapkalı
Tuna seli akar gibi pireler
Akıttı kanımı bir pire benzer
Baktın mı dişleri neştere benzer
Her birisi bir ejdere benzer
Azılı yılan gibi sokar pireler
Civanı odaya getirdim bile
Benzini betini soldurdu pire
Üşdüler başına aldılar ele
Yaran payına sunar pireler

Der ki Ömer birin tenhada bulsam
Bari birkaçın leşin sersem
Her ne zaman varsam odaya girsem
Cin gibi başıma üşer pireler

Pireden yakınan kadar, enfiye tutkusunun yaygınlaşmasından yakınanlar da var. Dalyarak Şerif bunun kötülüklerini anlattıktan sonra *"burun (enfiye) sürtmekten yüreğinin yağı eriyenleri cehennem ateşine lâyık gördüğünü"* ilân ediyor. *"Kimisi ağzının sineğin sular... Sararmış çehresi dönmüş ayvaya..."* derken aşırı enfiye kullananın ne hale geldiğini pek güçlü şekilde canlandırıyor. Enfiye, belki de daha güçlü uyuşturucu otların halk arasında fazlaca yaygınlaşmasından rahatsız olan bir diğer aşık da Neşati Mustafa. Bunun Avrupa'dan gelip yaygınlaştığını da özellikle belirtiyor:

Aslı küffardan huruc etti binası
enfiyenin
Halka duhandan (tütün) beter oldu
belası enfiyenin
Şeyh meşayih kalmadı çekmedik bir
ahad
Gün bugün buldu terakki gör bahası
enfiyenin
İsmidir halen enfiyenin Türkçe
burun otu
Sakın anın fiilini sakına gör gayet kötü
Keyif edende anı herkes peyda etti
bir kutu
Çoğalıbdır gayet hem mübtelası
enfiyenin
Bir iyi emel olaydı halk ederdi ictinab
Oldu istimal edenler şimdi anı bi hisab
Komadı yağlık yemeni cümlesin etti
harab
Kokusu eyler mülevves pak libası
enfiyenin
Der Neşati Mustafa buldu şöhret
eylediler itibar
Çıksa birinin koynundan dördü
birden el sunar
Bilmez aslını bazılar imdadı
mekruhtan umar

Türkler Kendi Geleneklerini Sürdürdüler

Türk yerine Osmanlı deyimini kullanmayı yeğlediği kitabında, ünlü Cezayir tarihçilerinden *Ebul Kasım Sadullah*, Cezayir toplumunu etkileyen üç yabancı grup bulunduğunu, bunlardan Endülüslüler ve Osmanlıların önemli bir yer kapladıklarını, Hıristiyanlarla Yahudilerin etki yaratmadıklarını belirtiyor ve şunları ekliyor:

"'Osmanlı'nın, Cezayir'in sosyal ve ekonomik yaşamı üzerindeki başlıca etkisi, Cezayir toplumunu Doğu'ya bağlamak olmuştur. Osmanlılar, Cezayir'e Doğu uygarlığının yemek, giyim, içki ve kavramlarıyla, sanat ve geleneklerinin araçlarıyla gelmişlerdir. Kadınları beraberlerinde değildi (biz burada yüksek görevlilerden bahsediyoruz, bekar kalma zorundaki askerlerden bahsetmiyoruz, bunlardan pek azı Cezayir toplumuna katkıda bulunmuştur).

Paşalar, müftüler, kadılar gibi bazı sorumlular beraberlerinde eşlerini, çocuklarını ve yakınlarını getirmişlerdir. Ayrıca Cezayir'de bir miktar Türk tüccar da vardı. Bir tanığın belirttiği gibi 17'nci yüzyılda Cezayir'de 700 Türk aile vardı. Bunlar yoldaşların, Yeniçerilerin ve gemi reislerinin dışındakilerdir. Osmanlılar Cezayir'e Hanefi nezhebini getirmiş oldukları ve sufiliği de yaydıkları için etkenlikleri halk arasında fazla yaygın olamadı. Diğer açıdan, cami yapımı, musiki ve hat (kaligrafi), askerlik ve denizcilik bilimleri, dil ve giyim ve benzeri konularda, kurdukları vakıflarda tüm kendi sosyal ve bilimsel niteliklerine bağlılıklarını sürdürmüşlerdir. Bunlar arasında en önemlileri ve ünlüleri fakirlere yardım için yapılan hayratlardır. Osmanlılar Arap, Fars ve Bizans uygarlıklarından da birçok şey almış oldukları için Osmanlı döneminde bu etkilerin hepsi de Cezayir'e gelmiştir.

...Yabancı etkenler pek önemli değildi, Osmanlı döneminde Cezayir yaşamı İslamî ve Arabî değerlere dayalı bir yapıydı. Bu bir "ulusal toplum" değildi. Ona ancak bugün varılmıştır. Din, siyaset, dil ve eğilimleri açısından "bilinçli toplum" aşamasına varmıştı. Eğitimde ve diğer alanlarda ve her şeyde İslamî kurallar ve geleneklere göre işlediği, halkın günlük yaşamında ve evinde geleneksel kuralların egemen olduğu bir toplumdu. Bu gerçekler Osmanlı dönemi boyunca (muvahhed = birleştirilmiş = tek nitelikli) bir Cezayir toplumu bulunduğunu ispatlamaya yeterlidir."

(TARİH AL CAZAİR AL SAKAFİ, 1981)

Yazar, Osmanlı döneminin kötü etkisi olarak rüşvetin çok yaygınlaşmış ve yolsuzluğun artmış olmasından özellikle yakınmaktadır. Osmanlılarda hattâ bütün İslam toplumlarında rüşvet olaylarını kişisel bir ahlâk olayı nu, yoksa ekonomik sistemin yarattığı kurumsallaşmış bir yöntem olarak mı saymak gerektiği konusunda yeterli araştırma yapılmamış olması, bazı kez suçlamaların niteliği üzerinde kuşkular yaratmaktadır. Şunu belirtmek gerekir ki, Garp Ocakları'nın ekonomik sisteminin özelliği, sanıldığı gibi her şeyi sadece bir avuç Türk'ün çıkarına ayırmak değildi. Toplanan vergi, ya da elde edilen ganimet, *"Defteri Teşrifat"*ta da belirtildiği gibi, yönetimin her kademesine önceden saptanmış paylarla dağıtıldığı gibi, toplumun yerli öncülerinin de (şeyhler, zaviyeler, kadılar, müftüler, imamlar vb...), yine önceden saptanmış payları kendilerine dağıtılırdı. Yani o günün koşulları oranında, sadece Türk unsurunun yararlandığı bir sistem değil, toplumun üst kesiminin büyük kısmını da sorumluluğa katan bir yapı oluşturulmuştu. Esasen Türk yönetimine karşı ayaklanmalar da elde edilen payın artırılması isteğinden doğmuştur.

Belki zarardır devası yok şifası
enfiyenin

Tanıttığımız yazmada sadece şiirler yok. Bir sürü not da var. Bunlar günlük yaşamda pek geçerli olan bazı uygulamaları yansıttıkları için ilginç bulduk. Önce büyü ve muska işleri geliyor:

- Allah, Cebrail, arayan kişi ve aranan kişinin isimlerinin ebced hesabıyla değerlendirilmesiyle, bir kişi ya da topluluk üzerinde egemenlik kurmanın formülü.
- Bir hırsızı bulmak için 120 kez yinelenecek formül.
- Kayıp birinden haber almak için 5 bin kez yinelenecek formül: Yatmadan, üzerine bu formül yazılı olan bir porselen kap, baş altına yerleştirilecek.
- İsmi Azam (Allah'ın ismi) kullanarak birini büyüleme.
- Kendisini sevmesi istenen kişiye içirilecek formül.
- Pehlivanlar için muska.
- Dükkâna daha fazla müşteri çekmek için karınca yuvasından alınmış toprağı serperken söylenecek sihirli dua.
- Bol müşteri bulmak için bir diğer formül: Ayın son cuması Kâria sûresini kapının üstüne, fakat kimsenin okumaması için duvara çevrili olarak asmak.
- Büyüyü çözme formülü: Siyah bir tavuğun o gün yumurtladığı yumurtaya sihirli formüller yazmak.

Bunları pek gözünüz tutmadıysa bazı tedavi formülleri de var, onları deneyebilirsiniz:

- Mayasıl (basur) tedavisi: Kara kuru üzüm, sarmısak, nohut, reçine, zamk karışımı.
- Sidik yolunu bağlamanın yöntemi: Bir koyun barsağıyla yedi düğme yaparken Zilzal sûresini tekrarlamak; aynı konuda bir diğer formül de, her ayn harfini söyleyince bir düğüm yapmak ve Kureyş sûresini okumaktır.
- Uyku bağlamak: Kimsenin geçmediği bir yere biraz mezar toprağı serperken Yasin sûresini okumak.
- Diş ağrıyınca: "Ya Se'mûn" deyip Nebe ve Zümer sûrelerini okumak.

Ocaklı delikanlıların yaşamında önemli bir yer tutan ve seyir zevkini yerli halka da aşıladıkları bir sporu anımsatmadan duramayacağım: Güreş.[6]

Güreş, her toplumun, en ilkel dönemlerinden başlayarak uyguladığı bir spordur. Ancak bazı toplumlarda diğer sporlara göre daha ileri bir yer tutmuş, ilkeleri, yöntemleri belirmiş dolayısıyla son derece yaygınlaşmıştır. Türk toplumu bunlardan biridir. Kuzey Afrika halkları arasında da kuşkusuz 16'ncı yüzyıldan önce de güreş yapılırdı. Ancak gerçek anlamda bir seyir, bir eğlence ögesi olarak topluma mal olması Ocaklar kurulduktan sonradır. Dikkati çeken, tüm Garp Ocakları bölgesinde de güreşin Anadolu'dan devşirmelerin devamı süresince yaygınlaştığıdır. 19'uncu yüzyıl ortalarına kadar bu gelenek sürmüş gitmiştir ve bunlara "Türk Pehlivan" denmesi de dikkat çekicidir. Örneğin 19'uncu yüzyıl başında Tunus'ta ünlü bir pehlivan bulunduğu haberini alınca "Hasan Ali Pehlivan al Turki" adlı bir delikanlı Anadolu'dan kalkıp gelmiş ve meydan okumuştur. Kendisine ancak Ocak'a girerse karşılaşma fırsatının verilebileceği anımsatılmış o da bunu kabul etmiş, Ocaklı olmuştur.

1743 yılında da Ali Pehlivan adında "karışıksız bir Türk'ün, beyaz cildi, uzun boyu, tatlı gülümser yüzü ve acımasız gücüyle" büyük üne kavuştuğunu görüyoruz. Yanında bir sürü "Türk pehlivanları" denilen güreşçiler bulunur ve bunlar bayram günlerinde Dayı'nın, Bey'in önünde karşılaşmalar yaparlardı. Gününün önde gelen kişileri arasında sayılan bu pehlivanın böylelikle büyük bir servet topladığı bilinmektedir.

Her kışlada mutlaka bir veya iki güreşçi bulunduğu, ok yarışmaları kadar güreş karşılaşmaları da yapıldığı ve bu tür spor sevgisinin böylece Kuzey Afrika'ya yerleştiği anlaşılıyor. Tunus kentinde yakın zamanlara kadar bir "Nac al Bahlavan - Pehlivan Sokağı" vardı. Cezayir Arapçası'nda ise güreş deyimi bile "geraş" olarak kullanılırdı.

Tarihin Miyopluğu

"Histoire de la Marine Algerienne = Cezayir Denizciliğinin Tarihi" adlı kitabının bu başlığı taşıyan bölümünde, Cezayirli tarihçi *Mulay Belhamissi* şöyle yazıyor:

"Tüm Osmanlı döneminde moda Türk düşmanlığıydı: Aynı konular üzerinde benzer yargılara hemen tüm Avrupa eserlerinde rastlanır.

Bu dönem yazarlarının çoğu, dini hırs, ırk önyargıları, gerçeği bilmemek veya hesaplı bir kötü niyetle kör gibi davranmışlardır. Sürekli düşmanlık her türlü objektiflik endişesini yok etmiş ve klişelerden ve hazır fikirlerden kurtulmak için kişisel çaba pek nadir görülmüştür... Cezayir'i yermek için verilen örneklerin daha önce Magrip kıyılarında İspanyollar tarafından uygulandığını unutmuşlardır... Cezayir'e yöneltilen aşağılama nehrini saymak olanaksızdır: Serseriler Cumhuriyeti, korsan yuvası, haydut yatağı, hırsız kaynağı, Afrika canavarlarının mağarası... Tutuklanmış ya da kaçırılmış binlerce Müslümanın esir diye satıldığı ve Hıristiyan galerlerinde zincire vurulup çalıştırıldığı Almeria, Alicante (İspanya), Cagliari, Cenova, Livorno, Napoli (İtalya), Marsilya, Provence (Fransa) ve Malta'yı göstermek istemezler... Eğer Fransız kenti Saint-Malo korsanlık yapıyorsa bu 'tarihinde bir kazadır' ama Cezayir 'korsanlıktan başka bir şeyle yaşamıyordu.'

Yazar yazısını, korsanlığı sade Müslümanlara yakıştıranlara karşı, 19'uncu yüzyılın ortalarına kadar Yunanlıların bu yolla geçindiklerine dikkati çekerek sürdürüyor.

Gerçekten ilginç bir örnektir: Napolyon, 1798'de Malta'yı aldığı zaman, zindanlarında iki binden fazla Türk esir bulup kurtarmıştı.

---

1. Shaw, a.g..e., s.125.
2. A.Pellegrin, *Histoire Illustrée de Tunis et de sa Benlieue*, Ets. Saliba, Tunis, 1955, s.83.
3. Ben Cheneb, a.g.e., no.653 M.
4. Shaw, a.g.e., s.187.
5. A.Pellegrin, a.g.e., s.82.
6. Bu konudaki bilgiler Marius Canard, La Lutte chez les Arabes, *Cinguantenaire de la Faculté des Lettres d'Alger (1881-1931)*, Alger, 1932, s.127-190.

Yalancı Tanıklıkla Borç Yüklendiğinin Anlaşılması

İstanbul Kadı Sicili-80/88.a

Ma'rûz

3000 guruş da'vâsında kizb-i zâhir

İstanbul hısnı ebvâbından Civalî Yenikapusı hâricinde tütünci dükkânında müsâfiren mütemekkin Dimitri veled-i Vasil zimmî Meclis-i şer'-i münîrde İstanbul'da Asmaaltı nâm mahalde sarrâf Elmasoğlu Lazari veled-i Dimitri zimmî muvâcehesinde: "Yedimde olup bin iki yüz on sekiz senesi zî-l-hiccesinin on altıncı güni târîh ile müverreh işbu bir kıt'a i'lâm mantûkınca mesfûr sarrâf Lazari zimmî zimmetinde mahkûm be- üç bin guruş alacak hakkım olmağla hâlen taleb ederim" deyü da'vâ etdükte merkuum sarrâf Lazari zimmî dahi cevâbında: "Benim müdde'î mesfûr ile aslen ahz u i'ta ve vechen mine'l-vücuh deynim olmayup müddei merkuum Dimitri zimmî müzevirînden Eskici Agop nâmında bir zimmîyi benim yerime Eyyûb mahkemesine götürüp bi-gayrı hakkın üç bin guruş da'vâ, merkuum Eskici Agop dahi ikrâr ve Lazari ismine hükm ü tahsîl içün işbu i'lâmı ahz edüp müdde'î merkuum da'vâ-yı mezkûresinde mübtal ve kâzibdür" dedükde, mersûm Eskici Agop ihzâr u istintâk olundukta: "Ben fakîr olmamla müdde'î merkuum bana kırk guruş vermeğle 'Lazari benim, müdde'î merkuuma üç bin guruş deynim vardur' deyü ikrâr etmiş idim" deyü takrîrini müdde'î merkuum Dimitri dahi ba'de't-tasdîk da'vâ-yı mezkûresinde mübtal ve kâzib olduğını be-tav'a ikrâr ve i'tirâf edüp meblâğ-ı mezbûre, husûs-ı merkuuma müte'allik âmmei da'vâdan mesfûr sarrâf Elmasoğlı Lazari zimmînin zimmetini kabûli hâvî ibrâ ve iskaat edüp kat'-ı münâza'a eyledükleri İstanbul Mahkemesinden huzûr-ı âlîlerine i'lâm olundı.

fî 5 Muharrem sene 219

Sunuş

3000 kuruş dâvâsında açık yalan

İstanbul suru kapılarından Cibali Yenikapısı dışındaki tütüncü dükkânında konuk olarak kalan Vasil oğlu Dimitri adlı gayrımüslim, ışıklı şeriat meclisinde, İstanbul'da Asmaaltı denilen yerde sarraflık yapan Dimitri oğlu Elmasoğlu Lazari'nin yüzüne karşı: "Elimde bulunan 1218 yılı zilhicce ayının on altıncı günü tarihini taşıyan bir adet ilâmdan anlaşılacağı üzere, bana 3000 kuruş ödemeye mahkûm olan gayrımüslim sarraf Lazari'den hakkımı isterim" diye dâvâ etti. Gayrımüslim sarraf Lazari de yanıt olarak: "Benim dâvâcı ile alacak vereceğim ve hiçbir şekilde borcum yoktur. Dâvâcı Dimitri, işi gücü yalancılık olan Eskici Agop adında bir gayrımüslimi benim yerime Eyüp Mahkemesine götürüp, haksız yere üç bin kuruş istemiş, Eskici Agop da bu borcu kabul edip, Lazari adına hüküm verilmiş, paranın alınması için bu ilâmı almış. Dâvâcı sözü edilen dâvâsında haksız ve yalancıdır" dedi. Eskici Agop getirilip sorguya çekildiğinde: "Ben fakirim, dâvâcı bana kırk kuruş verdi, ben de 'Ben Lazari'yim, dâvâcıya üç bin kuruş borcum vardır' diye ifade vermiştim" diye konuştu. Dâvâcı Dimitri de bunu onayladıktan sonra, söz konusu dâvâsında haksız ve yalancı olduğunu kendi isteğiyle ikrar ve itiraf etti. Borç tutarına ve bu konuya ilişkin bütün dâvâlardan gayrımüslim Sarraf Elmasoğlu Lazari'nin borcunu kabul etmek de içinde olmak üzere aklayıp, dâvâyı düşürerek anlaşmazlığı sona erdirdikleri İstanbul Mahkemesinden yüce katlarına bildirildi.

16 Nisan 1804

BİR ANI

SEMİH BALCIOĞLU

1958 yılının Ekim ayında "Taş" dergisini yayımlamaya başladım. Aynı hafta dostum İlhan Selçuk da "Dolmuş" dergisini kapayıp, yerine "Karikatür"ü yayımlamaya başladı. Kısa bir süre sonra gördük ki, iki dergi birbirini vuruyordu. Ya dergilerin ikisi de kapanacak ya da birleşecekti. Aziz Nesin'in öncülüğüyle, İlhan'la bir araya gelip masaya oturduk. Önce birleşme kararı aldık, sonra isimde anlaştık. İki derginin de adını kullanma önerisi ağır bastı ve derginin adını "Taş Karikatür" koyduk. Sonra, kadroyu teker teker gözden geçirdik. Kapaklarımızı Ratip Tahir Burak, Turhan Selçuk, Altan Erbulak, Suat Yalaz, Bedri Koraman ve ben çizecektim. Amma ağırlık Ratip Hoca'da olacaktı. Hoca'ya söyledik, "Peki" dedi. Ratip Tahir Burak zaten Taş'ın kapaklarının çoğunu çizmişti.

Pazartesi günleri Hoca gelir, konularının eskizlerini çizer, birinin üzerinde karar kılardık. Yine böyle bir pazartesi Hoca eskizlerini çizdi ve 1 Nisan 1959'da yayınlanacak olan ve "Deniz bitti!" altyazılı Atatürk'lü bir kapak üzerinde anlaştık. Her hafta olduğu gibi yine kendisine kâğıt, kalem ve resim tahtasını hazırladık. Hoca, ufacık bir müsvette kâğıdına kompozisyonu şöyle bir çiziktirdi ve büyük kağıda da ağırlığı Atatürk portresi olan kapağı hemen çiziverdi. Atatürk'e müthiş benziyordu ve Ratip Tahir'in tüm portreleri gibi bu da çok sağlam bir portreydi. Fakat çok çabuk çizilmişti.

— Ne kadar çabuk çizdiniz Hocam. dedim.

— Tabiî, dedi. Ben yıllarca yağlı boya Atatürk tabloları yaparak hayatımı kazandım. Atatürk'ü her yönden gözüm kapalı çizerim. Ayrıca çok da gördüm. Mecidiyeköy'deki evin arsasını bana bu Atatürk portreleri aldırttı.

Ve Hoca devam etti.

— Ulus'a çağırdılar, kalktım gittim. Devamlı portreler çiziyordum. Önemli davalara gönderiyorlardı, sanığı, avukatları, hâkimi, savcıyı çiziyordum. Gazetenin tüm resim işlerini ben yapıyordum. Bir süre sonra baktım ki, devlet dairelerinde Atatürk portresi yok. Bir kaçıyla gidip konuştum, hemen istediler. Sakarya caddesinde ufak bir apartman dairesi kiraladım. Bol resim malzemesi yığdım. On, on iki tane de tualiyle birlikte resim sehpası yerleştirdim. Bir gün deseni çiziyordum. Sonraki gün ten ve elbise renklerini atıp bu işlemi bir hafta on günde bitirip, portrelere çerçevelerini de takınca, koltuğumun altına alıp iki üç günde dağıtıyordum. Bu iş böyle birkaç yıl sürdü. Her daire de yağlı boya tablo koyacak değildi ki, çoğu da fotoğraf koyuyordu tabiî.. Bu işten iyi de para kazandım. Ankara'da o yıllarda karikatürle para kazanılamazdı..

— Peki Hocam, bunların hepsi resim. Sizin bu kadar güçlü bir portreniz var, neden Atatürk'ün karikatürünü çizmediniz?

— Doğru, haklısın. Ver şuradan bir kağıt sana çizivereyim. Elimiz alışmış bir kere, hep resim yapıyoruz.

Ve gördünüz bu müthiş portreyi birkaç dakika içinde çizip bana armağan etti.

O günden bugüne kadar çalışma odamın duvarında asılıdır bu güzel portre. Ve orada da kalacaktır. Atatürk'ün tek karikatür portresi budur.

KOYUNOĞLU'NUN ANILARI

Mimar Arif Hikmet Koyunoğlu'nun anıları 207 sayfa daktilo metin ve yaklaşık 50 sayfa fotoğraftan oluşuyor. İlginç, aydınlatıcı ve yararlı olan bu anıları tümüyle yayınlamak ne yazık ki, *Tarih ve Toplum*'un olanaklarını aşıyor. Koyunoğlu'nun anılarını, daha doğrusu yaşamını, en kısa şekilde özetlemek gerekseydi, "Doğdu. Dolu dolu yaşadı, savaştı ve yarattı. Öldü." demek gerekirdi. Bu ise, hiç kuşkusuz, hem merhum Koyunoğlu'na hem de *Tarih ve Toplum* okuyucusuna haksızlık olurdu. *Tarih ve Toplum*, anıların belirli bölümlerini, diline ve üslûbuna hiç dokunmaksızın, aktarma yolunu seçti. Anı yazmak kadar, yazılmış anıları gün ışığına çıkarmada da bir hayli tembel olduğumuz için, bu çabamızın da yararlı olacağına inanıyoruz. Mimar Arif Hikmet Koyunoğlu, daktilo ile bizzat yazdığı anılarını yedi başlık altında toplamış:

"1. Babam ve Ailemizin Kökleri
2. Gebze'de ve Sonrası
3. Balkan Savaşı
4. Birinci Dünya Savaşı'na Gidiş
5. Erzurum ve Sonrası
6. Birinci Dünya Savaşı'ndan Sonra
7. Birinci Dünya Savaşı Anıları ve Kayakçılık"

Aşağıda her bölümden alıntılar bulacaksınız:

Babam ve Ailemizin Kökleri

"Babam kadı idi. O devirde kadılar, mahkemelerde şer'î reis olarak bütün adlî işleri de idare ederlerdi. Babam kadılıktan, hâkimlikten pek hoşlanmazdı; onun sevdiği işlerin başında ziraat, hayvancılık, bağ ve bahçe işleri yer alırdı. Kadılığı amcası Şeyhülislâm Arif Hikmet Bey'in zoru ile yapıyordu..."

"Annem gayet cesur, erkek gibi bir hanımdı. Hayatta hiçbir şeyden yılmamıştı. Beni de böyle korkusuz, hiçbir şeye metelik vermeyen bir erkek olarak yetiştirmeye çalışmıştı..."

Gebze'de ve Sonrası

"İstanbul'dan beraber getirdiğimiz bir erkek aşçımız vardı. On senedir yanımızda çalışıyordu. Babam bir gün beni onun yanına götürmüş ve boş zamanlarda bana yemek pişirmeyi öğretmesini söylemişti. Bana çarşıdan küçük bir hamur tahtası ve oklavalar almıştı.

Beni ise çok merak sarmıştı. Az zamanda birçok yemek yapmayı, börek, baklava açmayı da öğrenmiştim. Babam okumakla beraber, yedek bir zanaatım da olmasını isterdi...

Gebze'de babamı tedirgin eden ve üzen nedenlerden birini anlatayım: Oradaki uşaklarımız arasında bir Ahmet Ağa vardı. Terbiyeli, çalışkan bir adamdı. Ara sıra izinli olarak Istanbul'a giderdi. Ailesinin orada olduğunu söylerdi. Bu Ahmet Ağa yine bir gün İstanbul'a gitmiş ve dönüşünde bana iki balon getirmişti. Ben bu balonlarla oynarken birinin ipi kopmuş ve selamlık dairesinde kiler olarak kullandığımız tavan kaplaması olmayan çatı arasına kaçmıştı. Bunu alabilmek için çatı arasına çıkmıştım. Oradan Ahmet Ağa'nın kaldığı oda iyice görünüyordu. Ahmet Ağa çamaşırlarını koymak için sandığını açmıştı. Buradan bazı şeyleri dışarı çıkarmıştı. Çamaşırlarını yerleştirirken bir elbisenin bohçasını açmış, çıkardığı şeyi düzgün bir hale getirmekte idi. Bu siyah bir elbise olup göğsü sırma işlemeli idi. Ahmet Ağa bu sırma işlemeli ceketi iyice katlayıp başka bir bohçaya koymuştu. Benim de çatı arasında işim bittiği için balonumu uçurmak üzere bahçeye çıkmıştım. Babam gelmiş, tavuklarıyla uğraşıyordu. Yanına gittim, babama dedim ki: 'Bizim Ahmet Ağa'nın ne cici, sırmalı elbiseleri var. Bunları niçin giymiyor?' Babam şaşırmıştı. Neler gördüğümü etraflıca anlatmıştım. Babam hemen Ahmet Ağayı çağırmış, onunla birlikte odasına gitmişti. Babam Ahmet Ağa'ya sandığını açmasını söylemişti. O açmak istemiyordu. Babamın sert ısrarı üzerine sandığı açmak mecburiyetinde kalmıştı. Babam içindeki elbiseleri inceledi. Ahmet Ağaya, hafiyelik işlerinin çok âdilik olduğunu ciddiyetle söyledi ve işine son verdi. İşlememiş olan maaşını bile vererek, derhal Gebze'den gitmesini söylemişti. Bu vakadan sonra babamın üzgün ve çekingen halinin nedenini bütün ailemiz anlamıştık. Bizim Ahmet Ağa meğer Yıldız Sarayı'nın istihbarat işlerinde çalıştırdığı büyük rütbeli bir kimse imiş..."

"Babamın vefatından birkaç gün sonra zamanın Şeyhülislâmı Cemaleddin Efendi beni çağırdı ve 'Pederinizin vefatına çok üzüldük. Fakat elden ne gelir. Allahın emri' dedi. 'Babanızın birçok borcu olduğunu biliyorum. Fakat şer'an yetim bir çocuk bu borcu ödemez. Ödemeye de mecbur olmaz. Yarın evinize tereke memurları gelecektir. Annenize, ablanıza ve size ait şahsi eşyalarınız sizlere verilecek, geri kalanlar satılacak, elde edilen para alacaklılara, alacak miktarına göre hesap edilerek verilecek. Mesela yüz lira alacağı olan kimseye bu paradan on lira düşerse, yalnız onu alacak, başka para istemeye hakkı yoktur' demişti. Ben de cevaben, "Çok iyi ama Efendi Hazretleri, parasını tam alamayanlar, herhalde babama rahmet okumazlar, bol bol küfür ederler. Ben babamın borçlarını ödemek çarelerini bulurum' demiştim.

Eve dönünce annemle, ablamla görüştüm. Zâti eşyalarımızı ayırdık. Me-

Türk ve Dünya Ünlüleri Ansiklopedisi'nden

ARİF HİKMET KOYUNOĞLU (1888-1982)

İstanbul'da doğdu. 26 Temmuz 1982'de aynı kentte öldü. Osman Hamdi Bey'in özendirmesi ile küçük yaşta resim yapmaya başladı. Ortaöğrenimi sırasında özel resim dersi aldığı ressam Hoca Ali Rıza Bey'in önerisi üzerine mimarlığa yöneldi. 1908-1914 arasında Sanayi-i Nefise Mektebi'nde (sonra Güzel Sanatlar Akademisi, şimdi Mimar Sinan Üniversitesi) mimarlık eğitimi gördü, A.Vallaury ve G.Mongeri"nin öğrencisi oldu.

Genç yaşta babasını yitirince, Osman Hamdi ve kardeşi Halil Edhem beylerin yardımıyla İstanbul Arkeoloji Müzesi ile ilgili işler aldı. G. Mongeri'nin İstanbul'da yapmakta olduğu Saint Antoine Kilisesi'nin yapımında çalıştı. Ayrıca resim yapmak, fotoğraf çekmek, yazma baskısı ile uğraşmak, minare onarımlarında alem yaldızlayıcılığı yapmak gibi işlerde de çalışarak ailesine baktı ve eğitimini sürdürdü. I. Dünya Savaşı'nda yedeksubay olarak askere alınarak Kafkas cephesine gönderildi. Dört yıl boyunca çarpışmalara katıldı. Osmanlı İmparatorluğu'nun müttefiki olan Avusturya'dan gönderilmiş subaylarla birlikte Türk ordusunda ilk kayıkçı birliklerini kurdu, bu subayların ülkelerine dönmelerinden sonra da birliklerin eğitim ve yönetimini üstlendi. Bu yıllarda Erzurum'da daha sonra yıkılmış olan *İttihad-ı Terakki Cemiyeti Kulübü*'nü yaptı.

Savaş bitince İstanbul'a döndü. Mimarlık yaparak geçinme olanağı bulamadığından yaşamını tabelacılık, foto muhabirliği ve fotoğrafçılık yaparak sürdürdü, ilk Türk fotoğrafçılarından biri olarak bir fotoğrafhane açtı. Bir süre sonra Ankara'ya geçti. Burada kısa bir süre Evkaf Vekâleti Fen Kurulu'nda mimarlık yaptı, sonra kendi bürosunu açarak serbest çalışmaya başladı. Bir yandan da *Hakimiyet-i Milliye* gazetesine ve *Türk Yurdu* dergisine yazılar yazdı.

1930'da Türk Hava Kurumu tarafından Bursa'da yapılması tasarlanan bir

tiyatro ve sinema için açılan yarışmayı kazandı. 1935'te İstanbul'a yerleşti. Burada evler, katevleri tasarladı ve uyguladı, eski yapıtların onarımı ile uğraştı. Mesleğinin yanı sıra sigorta eksperliği de yaptı. Yaşamının son yıllarında çeşitli yayınlar için yazılar yazdı, yıllardır toplamış olduğu fotoğraf ve belgeleri düzenledi, anılarını derledi.

Koyunoğlu'nun adı, bağlı bulunduğu mimarlık anlayışına paralel olarak bir süre ikinci planda kalmış, ancak 1970'lerde yapıtlarından birinin onarılıp yeni bir amaçla kullanılması sözkonusu olunca yeniden öne çıkmıştır. *Türk Ocağı*'nın Devlet Resim ve Heykel Müzesi olarak açılışı nedeniyle 1980'de Kültür Bakanlığı Onur Plaketi'ni, 1981'de Atatürk Sanat Armağanı'nı ve aynı yıl yaşayan en yaşlı mimarlardan biri olarak Mimarlar Odası Onur Plaketi'ni almıştır.

Koyunoğlu'nun yapıtları, tarihsel üslup özelliklerini yeni işlevlerde kullanan Birinci Ulusal Mimarlık akımı içinde yer alır. Simetrik yerleştirme ve düzenlemeler, girişlerin kolon dizileriyle, büyük kapılarla vurgulanması, kubbe ve kemerlerin kullanılması, dışa taşan geniş saçaklar, mukarnaslı sütun başlıkları yapılarına egemen olan biçimsel öğelerdir. Bunların yanında Osmanlı-Türk sanatının Klasik döneminden esinlenerek oluşturulmuş bir süsleme kullanılmıştır. Üstleri taş kaplanarak geleneksel yığma yapım yöntemiyle yapıldığı izlenimini vermelerine karşın bu yapılarda donatılı beton (beton arme) gibi yeni gereçler ve onların gerektirdiği yapım yöntemleri uygulanmıştır. İç donanımları ise günün beğenisine göre oluşturulmuştur. *Türk Ocağı*'nın büyük toplantı salonunun koltukları, Thonet firmasına ısmarlanarak Avusturya'dan, Koyunoğlu'nun tasarımlarına göre hazırlanan avizeleri de Çekoslovakya'dan getirilmiştir.

Koyunoğlu, yapılarındaki dengeli düzenleme anlayışı, insancıl oranlar ve ince süslemelerle Birinci Ulusal Mimarlık akımının önde gelen mimarlarından biri olmuştu. Yapıtları Cumhuriyet tarihinin belli bir dönemini simgeleyen örnekler oldukları kadar, bugün bırakılmış bir anlayışın, yapıyı, en ince ayrıntısına dek işlenen bir güzel sanat ürünü olarak görme geleneğinin de son ürünleridir.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Türk Ocakları Genel Merkezi, 1924-1930, sonra Halkevi, daha sonra Üçüncü Tiyatro şimdi Devlet Resim ve Heykel Müzesi; Ziya Gökalp Türbesi, 1925 Türbe/İstanbul; Etnografya Müzesi, 1925-1928 Ankara; Milli Eğitim Bakanlığı, 1927, Ankara, sonra Dışişleri Bakanlığı, şimdi Gümrük ve Tekel Bakanlığı, Çocuk Esirgeme Kurumu, 1925-1930. Ankara: Celâl Bayar Evi, 1925-1930, Ankara; Falih Rıfkı Atay Evi, 1925-1930, Ankara; Mithat Alam Evi, 1925-1930, Ankara, şimdi İsrail Büyükelçiliği; Ruşen Eşref Ünaydın Evi, 1925-1930, Ankara, sonra Lübnan Büyükelçiliği; Dumlupınar şehitleri için yapılan ilk anıt, 1925-1930; Türk Hava Kurumu (Tayyare) Tiyatrosu ve Sineması; 1930-1934, Bursa.*

murlar gelmişti. Onlar vazifelerini yaptılar. Ellerine geçen para ile borçlularla anlaşmak üzere evden ayrıldılar. Kimsenin haberi olmayan iki kıymetli malımız vardı. Bunlar bir Musevi'de rehindi. Babamın vekili olup bazı işlerine bakan Sadık Bey vardı. Onu çağırdık. Bu malları rehinden çıkarıp satabilirsek borçları ödeyebilirdik. Fakat bunları tefeci satarsa ucuza kapatırdı. Bunları rehinden kurtarması için Sadık Bey'e rica ettik. Sadık Bey kendi evini o rehinciye ipotek ederek bu iki kıymetli şeyimi kurtarmıştı. Bunlardan biri, kuş yumurtası büyüklüğünde bir pırlanta yüzük, diğeri de, yalnız kabı bir buçuk kilo som altın olan Hafız Hattat Osman tarafında yazılmış altı köşe bir Kur'an-

dı. Bunları babamın eski bir dostu olan bir İngiliz'in yardımıyla British Museum'a onbin beşyüz liraya sattık. Faizcinin parasını ve bütün borçları tamamen ödedik. Bizlere bu paradan on para bile kalmamıştı. Yalnız kalbimiz rahattı..."

"Mekteb-i Osmanî'yi bitirmiş, Vefa Lisesi'ne devam ediyordum. Babamdan

bize dörtyüz kuruş maaş bağlanmıştı. Bunun muamelesi de tam dört senede bitmişti. O müddet içinde çok güç şartlar içinde yaşamıştık. Ben hem mektebe gidiyor, hem de bazı ufak tefek ticaret işleriyle uğraşıyordum. Beyazıt meydanında çok ufak bir dükkân köşesini kiralamış, orada kalem, kağıt, defter satıyordum..."

"Bu suretle çalışarak liseyi bitirmiş ve Sanayii Nefise (Güzel Sanatlar Akademisi) mimari kısmı imtihanına girerek birincilikle kazanmıştım. Mektebimizin kâtibi Sabri Bey (Mimar Behçet'in babası) mimari tahsili için lâzım olan kâğıt, kitap, pergel takımı, sulu boya takımı, resim tahtası, şövale, kara kalemler, sos ve sairenin hazırlanmış bir listesini elime sıkıştırmıştı. Bunlar için ortalama yirmi lira lâzımdı. Buna karşılık cebimde eve dönerken bineceğim atlı tramvay bilet parası olan iki kuruşum vardı. Listeyi bir iki defa okudum. Yutkundum. Kime ne söyleyebilirdim. Anneme söylesem, yüzüğünü küpesini çıkarıp 'Sat' diye vermeye kalkardı. Onu üzmemek için bir şey söyleyemezdim... Evdeki vaziyeti görünce de üzülmeyi bırakarak gülmeye başlamıştım. Halam fena halde ağlıyordu. Anneme sordum, 'Bir şey mi oldu?' dedim. Meğer halam, benim mimar olacağımı duyunca çok üzülmüş ve 'Bütün silsilemiz okumuş, yazmış, âlim adamlar. Bu çocuk için böyle dülger olmayı istedi?' diye dövünüp ağlıyormuş...

Balkan Savaşı

İşkombi nehrinin yanında ilerlerken karşıdan bir süvarinin geldiğini görmüş ve çalıların arasına saklanmıştık. Fakat gelenin bir Cizvit papazı olduğunu görünce meydana çıktık. Karnımız çok açtı. En son eşekleri de satmıştık. Birkaç paramız vardı, fakat köylere girmekten çekiniyorduk. Papazın atının önünde durdum, selam verdim, "Eğer heybelerinizde yiyecek bulunuyorsa biraz ve-

Bir Geçiş Döneminin Mimarı: Arif Hikmet Koyunoğlu

Gülsüm Nalbantoğlu

Cumhuriyet dönemi Türk Mimarlığı ile ilgilenenler için Arif Hikmet Koyunoğlu tanıdık bir isim. Ankara'daki Etnografya Müzesi ve eski Türk Ocağı yapılarına mimarlık tarihçilerinin Birinci Ulusal Mimarlık Dönemi diye niteledikleri zaman dilimini örneklemede sık başvurulur. Geleneksel Osmanlı mimarlığı ögelerinin çağdaş yapılara uyarlanabileceği düşüncesini içeren ulusalcı eğilimin izlerini mimarın diğer yapılarında da gözlemek mümkün. Bunların değerlendirmesine de Koyunoğlu'nun yaşam öyküsüne de son yılların araştırmalarında yer verildi.[1] Şimdi elimizde bir de mimarın kendi anıları var. Bunları okumak birkaç açıdan ilginç. Bir kere mimarın yaptıklarının bir kronolojik sıralaması olmanın ötesinde, yaptıkları hakkında düşündüklerini sergiliyorlar. Sonra bir mimarı bitmiş ürünüyle değerlendirme geleneğini kırıp üretme sürecine de bakmanın önemini hatırlatıyorlar. En ilginci de mimarlık mesleği açısından karmaşık bir dönemin mimar kimliğini aydınlatmakta yardımcı oluyorlar.

Arif Hikmet Koyunoğlu'nun mimarlık yaşamı Türkiye'de mimarlık mesleğinin yüzyıl başından 1930'lara kadar yaşadığı bir geçiş döneminin son yarısını kapsıyor. Bu dönemde artık 19. yüzyıldaki yabancı ve gayri müslim mimar egemenliği bitmiş ancak Türk mimarının örgütlenmiş bir kimliği henüz oluşmamıştır. Padişah kulu Hassa Mimarı tipi tarihe karışmış batının mesleki örgütlenme biçimleri, dernekler, yayınlar, okullar, farklı bir mimar türü tanımlamada yeni yeni model olmaya başlamıştır. Ancak dönemin Türk mimarı için ülkenin siyasal koşulları, savaş ortamı böyle bir sürecin hiç de lehine çalışmamaktadır. Dolayısıyla mimarın kimliği, mesleğin alanı, işverenle ilişkileri türü sorunları tartışacak ortam henüz olgunlaşmamıştır.

Koyunoğlu'nun anılarında bu geçiş döneminin izlerini yoğun biçimde gözlemek mümkün. Kendisi Sanayi-i Nefise mektebi mimarlık şubesini bitirmiş, batılı bir mimarlık eğitimi görmüştür ama mesleğine yaklaşımında bir zanaatkar duyarlığı ağır basmaktadır; bürokrat statüsünü hiçbir zaman kabullenmemiş ama pazar koşullarının elverişsizliği yüzünden batılı anlamda sanatını icra-eden serbest mimarla da özdeşleşmemiştir. Kendisini tanımlamakta mimar kimliğini özenle kullanmış ama meslek adına kurulmakta olan örgütlenmelere hep uzak kalmıştır.

Anıları okunduğunda, Koyunoğlu'nun mimarlık anlayışında soyut genellemelerin, estetik kuramların, hattâ planlama kaygılarının bile ağırlıklı yer tutmadığı görülüyor. Yapılarından söz ederken tasarım süreçlerine hiç değinmediği halde yapım süreçlerini ayrıntılı biçimde ele alıyor. Örneğin en ünlü yapılarından Etnoğrafya Müzesinin tasarımı için "zarfı mazrufuna uygun tabiriyle binanın eski Türk mimari tarzına uygun olması isteniyordu. Projeyi yaptım, tetkik ettiler ve projemin kabul edildiğini bildirdiler" sözlerinin ötesinde ayrıntıya girmiyor. Oysa müzenin inşası süreci çok önemli Koyunoğlu için. Taş ustalarının çalışmasını, malzemenin nakliyatını, temellerin, duvarların yapımını ayrıntıya girerek anlatıyor.

riniz, Muhaciriz, Aç kaldık", demiştim. Papaz kabul makamında başını salladı ve elini heybeye soktu ve oradan aldığı bir Nagant tabancasını alnıma dayadı. Tam o saniyede de bir silah, patladı ve papaz attan yuvarlandı. Şakir benim fena vaziyette olduğumu görünce papazdan evvel davranarak onu öldürmeğe mecbur olmuştu. Papazın atındaki heybeleri açtık, yiyecek bir çok şeyler vardı, evvela karnımızı doyurduk. Papazın ceplerinde bir miktar para vardı onları aldıktan sonra, papazı da İşkombi nehrine attık. Atı da kolayca tanınmasın diye kuyruğunu, saçlarını keserek, eğerini de nehre attık. Ata bir kırbaç vurarak ormana doğru kaçırdık. Papazın heybesinde bir şişe İspirto vardı. Omuzumdaki kurşun yarası ilaçsızlıktan kurtlanmıştı. Çok rahatsız oluyordum. Şakire nehir kenarında omuzumu evvela su ve sonra da İspirto ile temizlettim, papazın heybesinden çıkan bir havlu ile de güzelce sardırdım. Rahat etmiştim ve yola devam ediyorduk. Peklin kazası civarından rahat geçtik. Akşama doğru Kavaja'ya yaklaşıyorduk. O civarda Bulgarlar'ın olduğunu haber almıştık. Silahlarımızı bir ağaçlıkda, kayaların arasına sakladık. Bir keşif kolu gibi ilerliyorduk. Yollarda kimseler yoktu. İlerdeki bir iki köy evinden çıkan Bulgar askerler "İstoy" diye seslendi. Yani dur diyorlardı. İlerde daha büyük bir köy evi de karakolmuş. Bizi oraya götürdüler. Soruşturma başlamıştı. Muhacir olduğumuzu ve İşkodra'dan çıkarak Manastır yolu ile İstanbul'a gitmek istediğimizi, buna imkân bulamayınca denize doğru giderek, Dıraç'a varmak ve oradan vapurla gitmeyi düşündüğümüzü söyledik.
dik.

Fakat bu sırada fena bir rastlantı bizi perişan etti. Bir şikayet için karakola gelen iki Hıristiyan kadın, heyecanla bir şeyler söylüyorlardı. Bulgarca olduğundan ben bir şey anlamamıştım.

Türk mimarları için sanat ve zanaat kavramlarının henüz açık biçimde ayrımlanmadığı bir dönemde Koyunoğlu'nun eğilimleri ikinciden yana. Daha 1914 yılında Erzurum'da marangoz, 1920'lerde Ankara'da tuğla, çimento, künk ve karosiman atelyeleri açıyor. Türk Ocağı'nın yapımı sırasında ortaya mali sorunlar çıktığında süsleme işlerini kendi üstleniyor. "Hazırladığım ornöman desenlerini yerlerine çizdim, o tavanı dört ay kendi elimle çalışarak arkadaşlarım Bahri ve Mahmud Beylerle parasız olarak yaptım (...) Bunları yazmaktan maksadım o zaman bizler para için değil sanat için çalışırdık" diye anlatıyor bu dönemini.

Buradaki 'sanat' sözcüğü önemli. Koyunoğlu mimarlığı bir sanat, kendini de sanatkar olarak görüyor ama bu tanımları daha çok kol emeğine, işçilikteki titizliğe ağırlık veren bir anlayışı içeriyor. Ancak kafa ve kol emeği ayırımı bir statü sorunu haline geldiğinde mimar/usta kavramlarını kullanmada titiz davranıyor Koyunoğlu. 1919-20 yıllarında, para sıkıntısının yoğun olduğu bir dönemde üstlenmeyi kabul ettiği bir tavan süslemesi tamiratında işverenine kendini Ahmet Usta diye tanıtıyor. 1930'lu yılların başında arkadaşı mimar Hüsnü'nün bir yapısında inşaat işçiliği yapması zorunlu olduğunda gene mimar kimliğini çevresindekilerden gizlemek gereğini duyuyor ve Kayserili boyacı Ahmet Usta oluyor.

Arif Hikmet Koyunoğlu'nun yaşamının çeşitli dönemlerinde mimarlık-dışı pek çok iş yaptığını belirtmek gerek. Yapı ustalığı dışında 1919'da Erzurum'da nakliye-

Eski Türk Ocağı binası ile Etnoğrafya Müzesi (Ankara).

Şakir de ani olarak ortadan kaybolmuştu. Kadınlar, nehir kenarında çamaşır yıkıyorlarmış, papazı nehre attığımızı ve omuzumun nehirde yıkandığını, eğer omuzumda yara varsa papazı öldüren kişi olduğumu tespit edebileceğini söylemişler. İşi daha iyi tedkik etmek üzere bir tercüman getirdiler. Omuzumu açtırdılar. Ne söylesem boştu. Bizim Manastıra ulaşmak için küks ve Istroga (Struma?) civarından geçdiğimizi söylemiştim. Bunu göz önüne alarak orada bir çetenin Bulgarlarla çatışdığını ve bundan da bizim haberdar olabileceğimizi sıkıca soruyorlar. Onların başında da Hikmet isminde bir İstanbullunun bulunduğunu söyleyerek boyuna beni benden soruyorlardı. Bunlardan hiç haberim olmadığını söylüyordum. Papaz meselesine gelince, tesadüfen orada bulunduğumuzu, onu vuranların kaçması üzerine adamcağızı kurt, köpek yemesin diye, bir iyilik olarak nehre attığımızı söylüyordum. Şakir'in kaçması da kabahatlı olduğumuzu ortaya koyuyordu. Ben mütemadiyen inkâr ediyor ve ömrümde elime silah almış bir adam değilim diye ısrar ediyordum. Bir hafta aç, susuz dayak yedikten sonra emir almışlar ve beni iki süvari ile, ellerim iple bağlı ve ip uçları süvarilerde yaya olarak Dıraç'a yollamışlardı. Dıraç'ta üç devletten müteşekkil bir askeri mahkemede fazla sual sormaya lüzum görmeden ve müdafaa için bir kelime söyletmeden çabucacık bir karar vermişlerdi. Kararın ne olduğunu anlayamamıştım. Ancak gece hapishaneye gelen bir papaz bunu bildirmişti.

Hapishanede her milletten yüzlerce mahkum vardı. Kimseyle konuşmuyordum. Onlara ben gelmeden yemek vermişlerdi. İçlerinden bazı Türkler yanıma geldi. "Her halde açsın arkadaş; yemeğe yetişemedin. Burada günde bir defa yemek verirler. İstersen biraz ekmeğimiz var" dediler. Bana ekmek verdiler. Teşekkür ettim. Hiç kimse ne ola-

cilik ve açtığı marangoz atelyesinde hocalık, 1920'lerin başında İstanbul'da fotoğrafçılık, son yıllarında ise sigorta eksperliği yapıyor. Kendinden sonra gelen neslin mimarlarının tersine Koyunoğlu için mesleği, uğrunda savaş verdiği bir alan değil. 1927'de kurulan ve bir meslek ideolojisinin oluşmasında öncü olan Mimarlar Birliği'nde hiç rol almıyor. Gündelik pratik problemleri çözme büyük mesleki ülküler için eylemde bulunmanın önünde gidiyor onun için. Mimarlık dışında yaptığı işleri anlatırken de bunların mesleğiyle çelişkili olduğu gibi bir iddiası yok hiçbir zaman.

Koyunoğlu'nun sorunlara pratik yaklaşımı meslekî ilişkilerinde de kendini gösteriyor. 1930'lara kadar işverenleri dönemin önde gelen politik kişileri olduğu halde anılarına bakıldığında bu ilişkilerin özel arkadaşlıklar, tanışıklıklar çerçevesinde kurulduğu anlaşılıyor. Erzurum İttihat ve Terakki kulübünün, içlerinde Gümrük ve Tekel Bakanlığı ve Adliye'nin de yer aldığı devlet yapılarının, Falih Rıfkı, Ruşen Eşref ve Celal Bayar köşklerinin mimarı politika dışı kişiliğini koruyor hep. 1921'de Ankara'ya geldiğinde mimar olarak tutunmasında önemli bir neden şehirde büro açmış olan tek mimar olması. Bürosunun, kendi deyişiyle yazıhanesinin ismi de ilginç: Türk İnşaat Evi. Mimarlık sözüne yer yok ama Türk olmak önemli.

Memur mimarla serbest çalışan mimar imajlarının belirgin biçimde farklılaşmadığı 1920'li yıllarda dahi Ankara'da Evkafın, Maarif Vekaletinin, Belediyenin yaptıracağı yapıları üstlenmeyi kabul ettiği halde memur statüsüne girmeye hiç yanaşmıyor Koyunoğlu. "Ankara'da mevki sahibi birçok arkadaş ve dostlarım vardı. Memur olmak istesem derhal iş bulabilirdim. Fakat benim gibi hayatında hiçbir emir altında çalışmamış olan bir adam nasıl memur olurdu" sözleriyle yaptığı işlerin çeşitliliği de anımsanınca, bürokrat olmama isteğinin mimarlık yapmaya ağır bastığını söylemek güç değil.

Mimarlık mesleği açısından bakıldığında Koyunoğlu'nun yaşamının en ilginç dönemi 1920'lerde Ankara'da geçirdiği yıllar. Hem işveren ilişkileri hem mesleğini uygulayış biçimi açısından başta sözü edilen geçiş dönemini simgeleyen yılları bunlar. 1930'lu 40'lı yıllarda ise mimarî kişiliği oldukça silikleşiyor. Oysa bu yıllar Türkiye'de mimarlık mesleğinin oluşumu açısından hareketli. Mimarlar Birliğinin güçlendiği, Mimar, Arkitekt ve Mimarlık dergileri çevresinde mimarların seslerini duyurduğu dönemde Koyunoğlu bireysel tutumunu sürdürmeyi yeğliyor. Bu arada işveren ilişkilerinin de kötüye gittiğini gösteren iki anısı var.

Birincisi 1930'da Bursa'da yaptığı Tayyare Cemiyeti Sinema ve Tiyatro binasının yapımında işin verileceği inşaat firması ve çalıştırılacak ustabaşı konularında Cemiyet yöneticileri ile arasının açılmasıyla ilgili. Bu olayı kendisi şöyle özetliyor: "Bir gün cemiyetin Bursa mümessili, aynı zamanda Cumhuriyet Halk Partisi müfettişi olan zat geldi ve binanın inşaat işçiliğini benim işlerimi yapan Polonyalı bir ustabaşım vardır ona verdir, diye söyledi, söylemek değil adeta emretti. Bu işlere karışmayacağımı kati olarak söyleyince bana benim dediklerimi yapmazsan seni burada yaşatmayız diye kabadayıca da çattı (...) Bu ve bunun gibi hadiseler etrafımda oldukça kuvvetli bir düşman cephesi yaratmıştı". Bu sürtüşmeler Koyunoğlu'nun yapının kontrol mimarlığından çıkartılmasıyla sonuçlanıyor. İkinci olayı ise gene aynı dönemde günlük gazetelere Ankara'nın imarına ilişkin yazdığı yazılarla ilgili. Hem başkentin görünümüne, hem Avusturyalı mimar Holzmeister'in burada görevlendirilmiş olmasına tepki duyan Koyunoğlu bu kenti "İstiklal savaşının kahramanlarının sağladıklarını bilen, anlayan Türk sanatkarları"nın yapması gerektiğini savunan yazılar ile Cumhuriyet Halk Partisi'nin tepkisini topluyor.[2] Böylece mesleğe yaklaşımı ilk kez politik bir boyut kazanıp aleyhine işlemeye başlıyor. Yaşamının son dönemini İstanbul'da küçük ölçekli inşaat işleri ve sigorta eksperliği yaparak geçiren Arif Hikmet Koyunoğlu'nun mimarlık mesleğindeki anahtar kişiliği başta sözü edilen geçiş dönemleriyle birlikte son buluyor.

1. Bu konuda Bkz. İ. Aslanoğlu, *Erken Cumhuriyet Dönemi Mimarlığı*, Ankara, ODTÜ yay., 1980; M. Sözen, *Cumhuriyet Dönemi Türk Mimarlığı*, İstanbul, T. İş Bankası Yay., 1984; Ü. Alsaç, *Türkiye'deki Mimarlık Düşüncesinin Cumhuriyet Dönemindeki Evrimi*, Trabzon, 1976.
2. Anılarda bu olaya hiç yer verilmemiş, ancak 1977 yılında *Mimarlık* dergisi için yapılan bir söyleşide yer almıştır. Bkz. G. Birkan, S. Pehlivanlı, "Mimar Arif Hikmet Koyunoğlu ile bir söyleşi", *Mimarlık*, 1977/1, s.8-16.

Kayser Wilhelm modası bıyıklarıyla, İhtiyat Zabiti Arif Hikmet Bey, Harb-i Umumî'nin sonunda.

cağını bilmiyordu. Gece olmak üzere iken bir papaz geldi. İsimleri okuyarak bir kısmımızı yandaki başka bir bölmeye götürdü. Bunların hepsi Türk ve bir kaçı da Müslüman Arnavut'tu.

Papaz Türkçe olarak idama mahkûm olduğumuzu söyledi. Ve buraya bir hoca gönderemiyorlar. Ben de bir din adamıyım. Ne istekleriniz varsa bana söyleyebilirsiniz. Arzularınızı tamamen yerine getiririm" dedi. Herkes bir şey söylüyordu. Kimisi vasiyetnamesini yazmaya başlamış, kimisi Allahına yalvarıyor, namaz kılıyor, kelime-i şahadet okuyordu. Papaz karşıma geldi ve "Delikanlı senin bir isteğin, yazacak bir mektubun var mı?" diye sordu. Cevap verdim: yazacak bir şeyim yok. Yalnız düşünmeden sabahı kolay getirmek için bana bir testi İşliva rakısı ve çoktan beri yemek yemediğimden biraz da yiyecek gönderirseniz çok memnun olurum." dedim. Papaz gülerek pekalâ, dedi ve biraz sonra istediklerim gelmişti. Artık ince düşünmeye gerek yoktu. Kısacası gebe recektik, o kadar! Etrafımdakiler bana çok kızıyorlardı. Bol bol küfür ediyorlardı. Aldırdığım yoktu, çünkü bana talihim uzun zamandanberi küfür ediyordu. Sabah olmuştu. Askerler gelmiş, papaz da önde olduğu halde sahilde kurulan idam sehpalarının yanına kadar götürmüşlerdi. Birisi bir taşın üzerine çıkmış bir şeyler okumuştu. Ondan sonra asmaya başlamışlardı. Ben de intihab ettiğim bir sehpanın altında durmuş sıramı bekliyordum. Cellat yanıma geldi, bir marifet yapıyor gibi ipi dikkatle muayene etti ve bir cigara yaktı.

Karşımda hiçbir bina olmadığından denizi çok uzaklarına kadar görebiliyordum. Sahile doğru bir harb gemisi geliyordu. Sahile iyice yaklaşmıştı, etrafımızdan askerler bunu incelemeye başladıklarından idam işleri biraz durmuştu. Gemi pek yakına geldi. Direkde bir Avusturya bayrağı vardı, bunu indirdiler ve yerine bir Türk bayrağı çektiler. Ben hayal görüyorum sanıyordum, hemen bu çok yakın mesafeden askeri kışlalara, hedeflere şiddetli bir top ateşi başlamıştı. Her taraf da ateş içinde kalmıştı. Bizi getiren muhafız askerler de kaçmışlardı. Etrafımda asker olmadığını görünce tabanları kaldırmış doğruca en yakın olan İtalyan konsoloshanesine, ateşden korunmak için yere yatmış olan kavası da çiğneyerek girmiştim. (Bu hadise Hamidiye'nin Dıraç'ı bombardımanı.)

Birinci Dünya Savaşına Gidiş:

16-Kanunu sani-1330 29 Ocak 1915

Evden bir hafta evvel ayrılmıştım. Yolcu olduğumuzu tahmin ettiğimden Anneme ve bütün sevgililerime veda ederek, gidişimizi haber alsalar da teşyi'e gelmemelerini rica etmiştim.

Yolcu olduğumuz ilk geceyi Harbiye nezaretinde (Şimdiki Üniversite) geçirmiştik. Yatacak yer olmadığından hepimizi camiye doldurmuşlardı. Yerdeki kilimler üzerine yatmıştık. Fakat, pire, tahta kurusu, hamam böceklerinin hücumundan uyumak mümkün olmamıştı. Sabahleyin toplu bir halde ve etrafımızda silahlı muhafızlarla (hapse götürülen canilere yapılan bir işlem gibi) Çakmakcılar Yokuşu'ndan inerek Köprü'ye ulaşmış, oradan da vapurla Haydarpaşa'ya geçmiştik.

Haydarpaşa garında binlerce kişi toplanmıştı. Kadın, erkek, çocuk orada toplanmıştı. Her yönden karma karışık sesler geliyordu, ağlayanlar, bağıranlar, gülenler, bayılanlar. Bu tarafda bir orkestra Harb marşları çalıyor; bazı gençler de bir koro halinde orkestraya katılıyorlardı. Söylenen marşların başında:

Yüz sene varki, Moskofun derdi.
Yurdumuzun bağrını deldi.
Marş Marş haydi arkadaş.
Kılıcını çek, Kafkasları aş."

marşı bulunuyordu. Biraz geride bir topluluk, ortalarında bir sarıklı, hoca. Harbe gitmenin faziletinden, şehitliğin en büyük manevi rütbe olduğundan bahsediyor, bazı anlaşılmaz dualar ediyor, herkes amin diyordu! Büfenin önünde bir çingene çalgıcı heyeti mükemmel bir çift telli çalıyor, dünyadan, harpten haberi olmayan bazı serseriler göbek atıyordu. Biraz ötede davul, zurnalı bir topluluk. Kol kola vermişler, davulun da temposuna uyarak, belki yüz defa:

Yüksek... Minareden attum kendümü
Çoh aradum bulamadum dengümü.
Ne içün pıharttın söyle sen benü.

diyerek boyuna sıçrıyorlardı. Halbuki

öbür dünyaya yolcu olan bizleri acaba kim pıhartmışdı. (yani bırakmıştı)? Hasılı burası bu gün bir gar yeri değil, bir acaip karnaval yeri idi. Bir kadın oğlunun boynuna sarılmış ağlıyordu, yanında genç bir hanım onun kederine ortak oluyordu. Herkesi şehit olmaya teşvik eden hoca gençleri bindirerek kendisi şehadet rütbesine kavuşmamak için hızlı adımlarla oradan uzaklaşıyordu! Ben istasyon büfesine giderek bazı yiyecekler, meyve ve üç şişe de Mastika (Sakız rakısı) alarak trene girmiştim. Her taraf dolduğundan arkadaşlar birinci mevki kompartmanına oturmuşlardı. Ben vagonun küçük masasını açarken Kondüktör gelmiş ve "Beyler biletleriniz ikinci mevkidir, burada oturamazsınız", demişti. "Yer bulamadık, mecburen oturduk, bilet farkını veririz" deyince memur gitmişti. Tren de düdüğü çalmıştı. Masamız da hazırlanmıştı. Bu sırada kapı vurulmuştu. Ben memur geldi diye bilet farkını cebimden çıkarırken, başdan geçme ceketli, orta yaşta bir asker içeri girmiş ve:

"Yer bulamadım, kompartmanlardan en neşeli yerin burası olduğunu görünce bana bir yer verebilirler diye geldim" demişti. İçimizde Cevad'la kemal en ince kıyım olduğundan, onların arasında bu askere yer vermiştik. Memduh, Cevad'a Almanca olarak: "Bu adam da nerden geldi, rahatımızı bozdu." dedi. Bu sözler üzerine askerin yüzünde hafif bir tebessüm belirmişti. Hemen Cevad'ın okumakta olduğu kitabı bir bahane ile elinden aldım ve sahife kenarına, "Galiba bu zat Almanca biliyor, dikkatli konuşun." diye yazarak geri verdim.

Biraz sonra bu zat konuşmaya başladı. Ve hangi cepheye gittiğimizi sordu. "Bu Konya'da belli olacakmış, tayin yerlerimiz oraya bildirilmiş." dedik. "Pek iyi ama tıbbi muayene edilerek hangi iklime müsait olduğunuz tespit olunmadı mı? deyince, Cevat cevap verdi: "Muayene ettiler, sıcağa da, soğuğa da dayanırlar, çelik gibi heriflerdir diye rapor verdiler", deyince gülmeğe başladı. "Çocuklar harb çok kötü bir şeydir, o bazan çelik gibi vücutları da eritir." diyerek, konuşmasına devam etti. Ben mastika şişesini açmıştım, Cevad da elma soyuyordu. Bu yaşlıca asker: gülerek, nazik bir tavırla, "Çocuklar, bana da bir kadeh verebilir misiniz, ben acele ile almayı unutmuştum "deyince", baş üstüne, yalnız biz matara bardaklarıyla içiyoruz, biraz müsaade ediniz size de bir kadeh yapayım" diyerek, bir portakalın kabuğunu tas gibi çıkardım, içine mastikayı da doldurdum, verdim. "Teşekkür ederim." diyerek içti. Cevad da çakısının ucuyla bir elma dilimini verdi. Artık daha serbestçe konuşuyorduk. Memduh sordu, "siz de harbe gidiyorsunuz galiba" dedi ve ilave etti. "Yaşınız bize göre oldukça ileri, siz her halde redif askeri olacaksınız" dedi. Asker gülerek, "Tabii" dedi. Memduh tekrar sordu: "Evvelce nerde askerlik yaptınız, cebinizde gazete var, her halde okumanız olacak. Belki askerde çavuş olmuşsunuzdur." deyince, asker hafifce gülerek," Biraz okumam vardır, askerliğimi de Balkan harbinde yaptım ve onbaşı olarak terhis edildim". deyince, Memduh, "Arkadaşımız Hikmet de Balkan Savaşı'na katılmıştır, şu halde onunla silah arkadaşı sayılırsınız" dedi. Biraz sonra da harb gençlerin işi, size şimdi güç gelecek. Temenni edelim ki, menzillerde, nakliye kollarında bir iş verirler de rahat edersiniz, bu saçma sapan sözlerle epey vakit geçmişti. Akşam olmuştu. Yine kapı vurulmuştu, Memduh "gel" diye seslendi. Ben de mevki farkını cebimden çıkarıyordum, gelen kondüktör değil, kordonlu bir yüzbaşı yaverdi. Bu yaver bizim Redif askeri yaptığımız zatın karşısında topuklarını bir birine vurarak hazırol vaziyetinde: "Yemeğiniz hazır paşam, teşrif edecek misiniz" deyince, bizim Koca Memduh, "Eyvah yedik!" demez mi. Paşa bunu duyunca kahkahalarla gülmeğe başladı ve yaverine "Yemeği buraya gönder, bir masa da tedarik ediniz. Bol rakı ve meze de... Burada bu dört neşeli arkadaşla yemek, benim için çok hoş olacak." dedi. Şaşırmıştık. Evvela ben söze başladım:

"Afedersiniz paşa hazretleri, sizi birer elbisesi ile görünce tanıyamadık. Bazı münasebetsiz sözler söyledik, rica ederiz, bizim kusurumuzu affediniz" dedim.

"Ne kusuru yahu, o kadar güzel şeyler söylediniz ki, ne hoş bir vakit geçirdik. Ben kılık kıyafete, debdebeye kıymet veren bir adam değilim. Ben o er elbisesini onu giyenleri canım kadar sevdiğimden giyer ve rahat ederim. Keyfinize bakın ve çok rica ederim, konuşma temponuzu aynen muhafaza edin, o zaman beni çok memnun edersiniz" demişti. Ortaya bir masa kondu, tabaklar, çatal, bıçaklar, billur kadehler. İşin tuhafı bizden mevki farkı istemeye gelen Kondüktör bey de masanın hazırlanmasında yardımcı oluyordu. Neşe ile yedik içtik. Ben Balkan harbi anılarımı anlatırken paşa çok müteessir oluyordu ve "Hikmet sen oradan yakanı kurtardığın gibi inşallah bu harpten de sağ, salim çıkarsın da yine bu günki gibi neşelerle görüşürüz" demişti. Vakit de gece yarısı olmuştu. Paşa: Çocuklar benden istediğiniz bir şey var mı" diye sormuştu. Hemen cevap verdik. "İstanbul'dan evlerimize bile uğrayamadan yola çıktık, yanımızda iç çamaşırımız bile yok. Konya'da bir iki gün kalmamızı emrederseniz lâzım olan şeyleri alabiliriz." deyinece:

"Pekâlâ. Konya'ya varınca siz trenden çıkmayınız. Esasen tren orada kalacak. Ben merkez kumandanına söylerim, o sizi görür ve istediğiniz kadar Konya'da kalabilirsiniz." demişti. Teşekkür ettik, paşa da gitmişti. Konya'da trenden çıkmadık. Biraz sonra merkez kumandanı yanında bir kanunla (yani inzıbat askeri) gelmişti. Bize paşadan aldığı emri söyledi ve "İstediğiniz kadar Konya'da kalabilirsiniz" demişti. Biz de teşekkür ederek, zaten fazla kalamayız, çünki yanımızda az paramız vardır, bununla otel, yemek masraflarını karşılayamayız. Ancak iki gün lüzumlu eşya aldıktan sonra işimiz bitmiş olur." demiştik. Kumandan bey, "Otelde kalmayacaksınız, sizler için yatacak yer hazırdır." dedi ve yanındaki kanunla bizler için hazırlanmış olan bir evin odasına kadar gönderdi. Odaya temiz dört karyola konulmuştu. Eşyalarımızı bıraktık dışarı çıkmak üzere iken karşımıza bir hizmetçi kadın çıktı ve "kahvaltılarınız yandaki odada hazır" dedi ve bizi yemek odasına götürdü. Karnımızı doyurduk. Çaylarımızı içtik. Dışarı çıkarken de bu hanım öğle ve akşam yemeklerimizi de burada yiyeceğimizi söyledi. Çarşıya gittik. Lazım olan şeyleri aldık. Halama da gittik. Çamaşır değiştirdik, temiz ve rahat bir gece geçirdik. Bu gün Kafkas cephesine tayin edildiğimizi bildirmişlerdi. Çıkardığımız çamaşırların yıkanmasını da evde bize hizmet eden hanımdan rica etmiştik. Onlar da yıkanmış, kurumuş ve ütülenmişti. Çantalarımıza yerleştirdik.

Konya'nın mühim olan eski mimari eserlerini, Mevlâna Türbesini, İnce Minareyi, Sabib Atayı gördük. Öğlen yemeğinden sonra merkez kumandanı beye giderek yarın sabah yola çıkmak üzere hazır olduğumuz haber verdik. Akşam yemeğini de neşe ile yedikten sonra bizlere bu rahat iki günü yaşatan *Halil* Paşa'ya (Enver Paşa'nın amcası.) dualar ederek yattık.

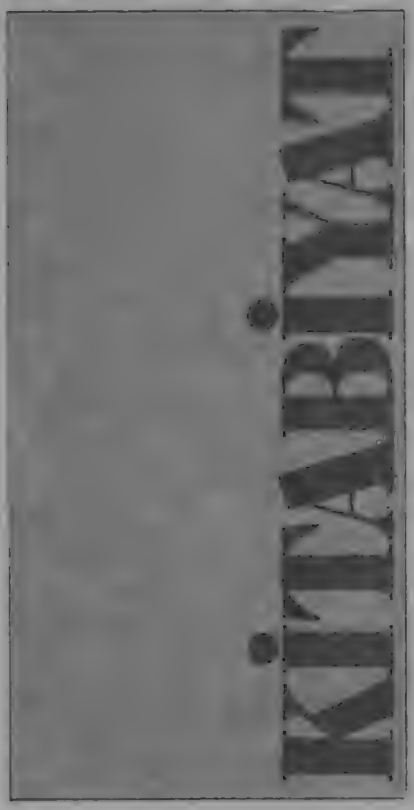

Gazi Abdülhamid Han ve "Reklâmlar"...

Görkemli bir cilt. Beş ayrı renk kağıda basılmış, yalnızca reklâmlara ayrılmış 165 sayfasını da katarsak, toplam 1029 sayfa tutan kocaman bir rehber ya da katalog. Hazırlayanların ifadesiyle, "Doğu'nun Rehberi": *Rehber-i Şarkî* ya da *Indicateur Oriental*. Birinci sayfasından öğrendiğimize göre, Maarif Nezaret-i Celilesi'nin izniyle basılmış. Aslında bir ticaret yıllığı. Eski deyimle Sâlname-i Ticaret. Her ne kadar Osmanlı ve Rus İmparatorlukları ile Bulgaristan, Romanya ve Yunanistan Krallıklarının, endüstri, yönetim ve bürokrasilerine ışık tutan bir rehber olma iddiasında ise de, büyük ağırlık Osmanlı İmparatorluğu'na verilmiş. Yer yer dört dilde (Türkçe, Fransızca, Rumca ve Ermenice) açıklamaların yer aldığı rehberin basım tarihi 1888. Basıldığı yer İstanbul'da J. Pallamary Matbaası. Fiyatı 23 Frank! Naşiri, Cervati Biraderler. Rehberin kendisinden öğrendiğimize göre Cervati ailesi bir hayli kalabalık. İkisi rantiye, biri şan hocası, biri avukat ve biri de İstanbul'daki Fransız ve İngiliz fabrikalarının temsilcisi.

Elimizdeki sayıda "...sekizinci defa olmak üzere, bu kerre tab'ettiğimiz Rehber-i Şarkî nam eserimiz..." denildiğine göre, ilk kez 1881 yılında yayımlanmaya başlamış. O yıl, ünlü Muharrem Kararnamesiyle Düyun-u Umumiye'nin (Osmanlı Borçları Yönetimi) kurulduğu yıl. Yüz yıl öncesini hatırlama zahmetine katlanacak olanların pek iyi bilecekleri gibi, koskoca bir imparatorluğun, borçlarına karşılık gelirlerini yabancı alacaklıların yönetimine verdiği yılda yayınlanmış oluyor ilk kez. Eski hastalık, iğneden ipliğe, kumaştan cevahire, havyardan kuşkonmaza ithal mallarının vitrinleri süslediği ve bununla övünüldüğü bir dönemin rehberi yani...

Rehber başlıca iki kısımdan oluşuyor. Birinci kısım, sekiz bölüm halinde Osmanlı, Rus, Bulgar ve Romen endüstri, ticaret, yönetim ve bürokrasilerine ilişkin bilgileri içeriyor. İkinci kısımda ise yalnızca ilân ve reklâmlara yer veriliyor. İlân ve reklâmlar konusunu aşağıda biraz daha ayrıntılı göreceğiz.

Birinci bölümde Osmanlı yönetimine ilişkin ne ararsanız bulabilirsiniz. Zat-i Hazret-i Padişahînin Mabeyn-i Hümayunlarındaki Kapu Çuhadarı'ndan, Teftiş-i Umum-i Askerî Komisyon-u Âlisi Heyt'et'indeki Kaymakam Ahmet Beye kadar kimi ararsanız mevcut. *Corps Diplomatique* ve Konsolosluklar, Şura-yı Devlet, Nezaretler, Osmanlı gümrükleri, Düyun-u Umumiye, İtfaiye Alayı, Altıncı Daire-i Belediye vb. 1888 yılında, hademe-i devletten tüm faziletlû efendileri bu rehberde bulabilirsiniz. Bu tür bilgiler toplam 110 sayfa tutuyor. Devlet bürokrasisini bir bir tanıtan böyle bir rehber bugün var mı bilmiyorum.

İkinci bölüm, Dersaadet'te mukîm bütün eşhas-ı muteberânın ad ve adreslerini içeriyor. 227 sayfa tutan bu bölümde, Müslüman, gayrimüslim, Levanten, yabancı herkes var. Kabaca bir hesapla yalnızca bu listede 13.000 dolaylarında ad ve adres bulunuyor.

Üçüncü bölüm, İstanbul'un tüccar ve "sanayici"lerine ayrılmış. Meslek gruplarına göre yapılan kümelendirmede, piyano akordçularından gemi acentalarına, bankerlerden kuyumculara eshab-ı mesalih'in, yani Devlet kapısında bitecek işi olan özel teşebbüs erbabının adları yer alıyor. Toplam 95 sayfa tutan bu bölümde de yaklaşık 3500 kişinin (ya da kurumun) kaydı var.

Osmanlı İmparatorluğu'nun Vilâyat-ı Şahanesi, İstanbul dışında kalan yörelere ilişkin bilgiler dördüncü bölümde ele alınmış.

Beşinci, altıncı ve yedinci bölümler, sırasıyla Rusya, Yunanistan ve Romanya'ya ayrılmış. Bu bölümler önceki bölümlere göre cılız.

Sekizinci bölümde, bu kez, Avrupa'nın kimi fabrikatör ve imalatçıları, ürün grupları ve ülkeler itibariyle Osmanlı ithalatçılarının nazar-ı dikkatlerine sunuluyor. Son dört bölüm, ilk dört bölüm gibi kapsayıcı ve tüketici değil. Özellikle son yıllarda görmeğe alıştığımız türden ithalat, ihracat, sanayi vb. katalogları anımsatan rehberimizin, bugünkülerden belki de tek farkı renkli olmaması.

Yazımızın asıl konusunu rehberin ikinci kısmı oluşturuyor. Bu kısım, daha önce de belirtildi, tam 165 sayfa. Dört ayrı renk kağıda basılmış. Bu kısımda, İstanbul, İzmir, Samsun, Bursa, Selanik vb. Osmanlı kentleriyle, Avusturya, Bulgaristan, Mısır, Yunanistan, İtalya, Rusya ve Fransa'da (araya bir iki tane İngiltere'den de sıkışmış) bey'ü şirâ eden, alıp-satan, erbab-ı ticaretin ilân ve reklamları yer alıyor. Biz bunlardan yalnızca İstanbul'a ait olanlara bir göz attık ki, 165 sayfanın 72 sayfasını oluşturuyor. Sözkonusu ilân ve reklamların büyüklükleri 1/4 sayfadan iki tam sayfaya kadar değişebiliyor. Bu bölümde tam 128 reklâm saydık. Bunları on ana başlık altında toplamaya çalıştık. Şöyle bir manzarayla karşılaştık:

	Reklamın Konusu	Adedi	Toplama Oranı
I.	Giyim-Kuşam Büyük mağaza (4) Konfeksiyon-Kumaş (10) Bijüteri-Lüks giyim eşyası (5) Tuhafiye (2) Ayakkabı (2) Terzi (2) Şapka (1)	26	% 20
II.	İthalat-İhracat Danışmanlık, Komisyon İthalat-İhracat, Komisyon (12) Danışmanlık, Temsilcilik (3) Makine İthalatı (6)	21	% 16
III.	Sigortacılık	17	% 13
IV.	Gıda Maddeleri Alkollü İçkiler (6) Bakkaliye (4) Lokanta/Pastahane (3) Alkolsüz İçki (1)	14	% 11
V.	Eğitim/Kültür Kâğıt (4) Büro Malzemeleri (3) Matbaa Malzemesi (3) Kitapçı (2) Müzik Aletleri (1)	13	% 10
VI.	Ulaşım, Haberleşme Gemi Simsar/Acentesi (5) At/Araba Gereçleri (2) Seyahat Acentesi (2)	9	% 7
VII	Sağlık, İlaç, Tıbbi Cihaz Eczane/Parfümeri (5) Dişçi (1) Ortopedi/Protez (1) Tıbbi Cihaz (1)	8	% 6
VIII.	İnşaat İnşaat Malzemesi (6) Hırdavat (2)	8	% 6
IX.	Mobilya, Mefruşat	7	% 5
X.	Diğer Sigara Kağıdı (2) Mahrukat (odun, kömür) (1) Aydınlanma Gereçleri (1) Temizlik Malzemesi (1)	5	% 4
	TOPLAM	**128**	**% 98**

Manzara bizi fazla şaşırtmadı. Giyime, kuşama süse, eğlenceye, yemeğe içmeğe ve özellikle "ecnebî" malına düşkün İstanbul zurefasından başka türlüsü de beklenemezdi. Bu reklam metinlerine şöyle bir göz atılması, Dersaadet'in zarif takımının, Avrupa'nın ünlü mağazalarından giyindiğini, ithal malı içkilere, gıda maddelerine, süs eşyasına vb. meraklı olduğunu ortaya koyuyor. Avusturya ve Fransız yapımı möblelere yan gelip kurulmak, bugün olduğu gibi o zaman da bir hayli revaçtaymış.

İthalat, ihracat, danışmanlık, komisyonculuk, sigortacılık vb. alanlarda da epeyce reklam yapılmış olması bizi şaşırtmadı. İlginç olan tek nokta, banka reklamlarının o sıralar ya henüz moda olmamış ya da bu yıllığa girmemiş olmasıydı.

Bu arada bizi şaşırtan birşey de olmadı değil. İşte şimdi yazımıza

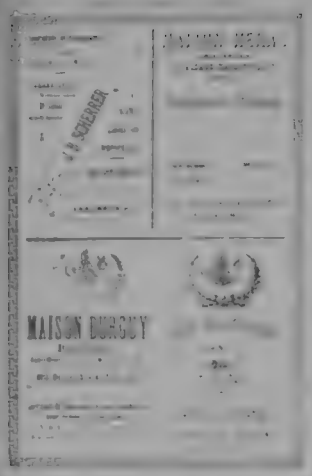

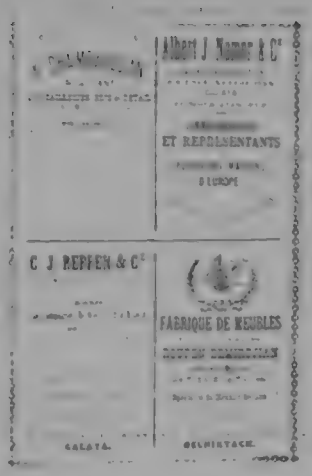

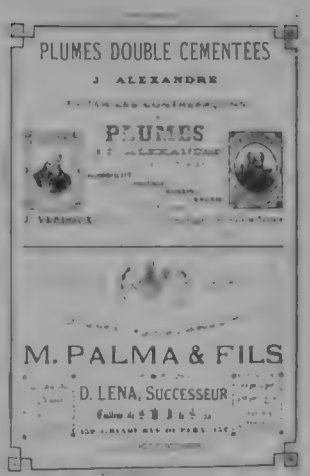

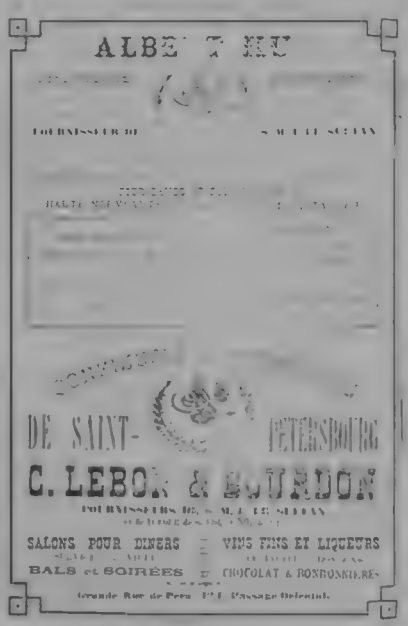

başlık olan konuya geldik.

Padişah-ı âlem penah (alemin koruyucusu), zıll-ullah-ı fi-l-arz (Tanrının yer yüzündeki gölgesi) Abdülhamid-i Sânî hazretlerinin reklamlara çıkması doğrusu bizi şaşırttı. İrili ufaklı bu 128 reklamdan tam tamına 10'unda, Padişah hazretlerinin *ism-i pâk*'i geçiyordu.

Günümüzde de geçerli olan bir reklamcılık kuralından habersiz değildik: Ünlüler malınızı sattırır. Bu kuralın çok eskiden beri yürürlükte olabileceğine de aklımız yatıyordu. Üstelik bunun çok çeşitli örneklerini Batı'da da görmek mümkündü. Ayrıca, Abdülhamid Han Hazretlerinin ne denli girişimci bir ruha sahip olduğunu, mal, mülk, hisse senedi, fabrika vb. bir hayli yatırımları bulunduğunu bilmez değildik. Ama yine de, koskoca Osmanlı Sultanının ve Müslümanlarının halifesinin "temiz adı"nın reklamlara konu edilmesini epeyce yadırgadık.

Bu reklamlardan birincisi tam sayfa bir reklamdı. Padişahın tuğrasının altında şunlar yazılıydı: "Saray-ı Hümayûn Âzâ-yı Sun'iyye ve Âlât-ı Cerrahiyye Amili Mösyö Hugo Avellis", yani Padişah Sarayının yapay organlar ve cerrahi aletler üstlenicisi...

İkinci reklam ise kutlu sarayın dişçisi H. von der Heyde'e ait. Dedelerimizin Cadde-i Kebir dedikleri *Grand Rue de Pera*'da 194 nümeroda hastalarına şifa dağıtan Medecin-Dentiste, diş tabibi, von der Heyde'in, reklamına padişah tuğrasını oturtmayı başarmış becerikli biri olduğu açık.

Ulu Hakan'ın tuğrasını taşıyan üçüncü reklam ise terzibaşı M. Palma'nın reklamı. Son moda kumaşlarla, İngiliz ve Fransız yapımı giyim eşyası da satan "tüccar-terzi" M. Palma, reklamının üzerine "Zat-ı Hazret-i Padişahinin Terzibaşısı M. Palma ve Mahdumu" etiketini kondurmuş.

Avrupa takımı diktiriniz; gömlekti, fanilâydı, kravattı, iç çamaşırıydı, şöyle tepeden tırnağa donanmak istiyorsanız, Pera'da Bizans Oteli'nin karşısındaki Albert Kun'un mağazasına uğrayacaksınız. Zira Kun efendi de Padişah tuğralılardandır. Reklamının tepesine tuğra-i hümayûnu oturtmuş, altına da "Fournisseur de S.M.I. Le Sultan" yani Padişah da hep bizden alış-veriş eder demeğe gelen bu fiyakalı sözleri yazdırmıştır.

Alış-verişten yoruldunuz. Birkaç

adım ötedeki Lebon'a uğrayıverin. Çünkü kendileri, çikolataları, bonbonlarıyla Padişah hazretlerinin de ağzını tadlandırmaktadır.

Çizme, potin, iskarpin, terlik vb., hem de Paris'in en son moda ayak giysilerine ihtiyacınız varsa Maison Burguy'a uğrayın. Çünkü onun da reklamında Padişah tuğrası var.

Dekorasyon, halı vb. ihtiyaçlarınız da olacak. Bu kez Mecidiye nişanı hamili Léon Rosenthal'a başvurmanız gerekecek.

At arabası, koşum takımları ve sarraciye için J. Martin'in reklamı yeterince dikkat çekici. Mösyö Martin, reklamının üzerine hamili olduğu Mecidiye nişanını koymakla yetinmemiş, Osmanlı devlet armasının reklamının sol köşesine *logo* gibi kondurup altına da Emperyal Majestelerinin Üstencisi ibaresini yazdırmış.

Bir reklam da -tuğralı tarafından- Roupen Demirciyan'ın mobilya fabrikasına ait. Kendileri de ince bir marangoz oldukları için, Sultan Abdülhamid'in tuğrasını reklamına koyma hakkına öncelikle sahip olan kişi kuşkusuz Ahbar Demirciyan'dır.

Tam sayfa boyutlarında bir reklam da, "Zat-ı Hazret-i Padişahinin Sırma İşlemecibaşısı Onnik Lazyan ve Şeriki"nden. Lazyan efendi, Padişah ve Saray'ın yanısıra, Ordu-yu Hümayûn'a da sırma işlemeler yapıyor.

XIX. yüzyılın ortalarında Rus Çarı İkinci Alexander'ın, Osmanlı İmparatorluğu'nu, "ölüm halinde hasta adam" ilân ettiği bilinir. Rus Çarının bu kehanetinden yirmi yıl önce, Fransız elçisi Rouissin, Memâlik-i Mahrûse-i Şâhâne hakkında şu gözlemi yapmıştı.

> "Hayatiyete sahip elemanları olan, ancak bunları geliştirmenin olanaksızlığı içindeki Osmanlı Devleti, karşıt güçler arasında eziliyor, küçülüyor. Onu havadan yoksun bir hastaya benzetebiliriz... Bu durumda eylem olanağını koruyan tek bir içgüdü kalıyor, o da en son kaynaklarını ele geçirebilmek için ülkenin can çekişmesinden kâr etmenin yollarını aramaktır."*

Osmanlı İmparatorluğu tarihe karıştı. Abdülhamid Han dedesinin türbesinde yatıyor. Hugo Avellis, von der Heyde, Albert Kun, Léon Rosenthal vb. bugün artık yoklar. Bizler acaba niçin inatla yüz yıl öncesinin "Düyun-u Umumiye" koşullarını geri getirmeye çalışıyoruz?

Uygur KOCABAŞOĞLU

* İsmail Adel, *Document Diplomatiques et Concularies Relatifs a l'histoire du Liban*, vol. 1-28 (1975-1981), Beyrouth, Doc. 138'den aktaran, Orhan Koloğlu, *Miyop Çörçil Olayı*, Yorum Yayınları, Ankara, 1986, s.29.

Ayvazovski'nin Osmanlı Tarihi

Kapriel Başpiskopos Ayvazovski, "Badmutyun Osmanyan Bedutyan" (Osmanlı Devleti Tarihi), Venedik, 1841, birinci cilt: 11+670+2 sayfa, ikinci cilt: 676+1 sayfa, dizgi: 55×311 sm.

Ayvazovski denilince, dünyaca meşhur Ermeni asıllı Rus deniz ressamı Hovhannes veya İvan Ayvazovski (1817-1900) hatıra gelir. Halbuki, ağabeyi Kapriel Başpiskopos Ayvazovski de, tarih, edebiyat ve tedrisat sahasında şöhretli bir şahsiyet olmuştur.

İşbu yazımızla, ecnebiler tarafından hemen hemen hiç bilinmeyen veya istifade edilemiyen, Ermeniler arasında ise az bilinen ve pek az da istifade edilen, Osmanlı tarihini tanıtmayı arzu ediyoruz. Önce, tercümeihalini sunuyoruz. Başlıca kaynağımız Ermeni Ansiklopedisi'dir[1].

Ünlü tarihçi, yazar, mütercim, gazeteci, müderris ve din adamı Kapriel Başpiskopos Ayvazovski, veya eski soyadı ile Ayvazyan, 10 Mayıs 1812 de Kırım'ın Theodosya (eski adı Kefe) şehrinde doğmuştur. Kevork Ayvazyan adında, Moldavya'dan hicret eden bir tacirin oğludur. Pederi daha sonra Konstantin Ayvazovski tesmiye olunmuştur. İlk tahsilini doğduğu şehirde yaptıktan sonra, 1826'da, Mekhitharistlerin Venedik'teki San Lazzaro Manastırına gönderilmiştir. 1834'de ise, "vartabed" (rahip) rütbesini almıştır. Müteakiben, San-Lazzaro'daki Seminerin felsefe ve ilâhiyat derslerini deruhde etmiş ve aynı zamanda Tarikatın genel sekreteri olmuştur. 1842-1848 yılları esnasında, Venedik'teki Rapayelyan Mektebi'nde muallimlik yapmıştır. 1843'de, bugüne kadar neşredilen, Tarikatın resmî organı olan "Pazmavep" dergisini tesis etmiş ve 1848 yılına kadar neşriyatını yönetmiştir. 1848-1854 yılları arasında ise, Mıkhitharistlerin Paris'teki Muradyan Mektebi'nin müdürü ve Ermeni tarihi ve lisanı muallimi olmuştur. Bir ihtilâf dolayısiyle, Rahip Amprosios Kalfayan veya Lusinyan (1826-1906) ve Rahip Sarkis Theodoryan'la (1788-1877) beraber, 18 Mayıs 1856'da Ermeni Gregoryan Kilisesi'ne intisap etmiş ve birlikte Paris'teki Haygazyan Mektebini kurmuşlardı ki ömrü kısa olmuştur. 1855-1858 yıllarında, yine Paris'te, "Masyatz Ağavni" (Masis veya Ararat dağının güvercini) adlı Ermenice ve Fransızca bir dergi neşretmiştir. Muhteviyatında Osmanlı Devleti ile ilgili makaleler de mevcuttur. 1858'de Rusya'ya dönerek, Nor Nakhiçevan (Şimali Kafkasya'da) ve Besarabya Ermenileri'nin dinî önderi tayin edilmiştir. 1858'de, Theodosya'da Khalipyan Mektebi'ni tesis etmiş ve 1858-1865 yıllarında müdürü olmuştur. 1860-1865 yılları esnasında mezkûr şehirde, bu defa Ermenice ve Rusça olarak "Masyatz Ağavni" dergisini yeniden neşretmiştir. 1867'de, Eçmiadzin'de episkopos takdis olunmuştur. 1871'de, başpiskoposluk ünvanını alarak, Eçmiadzin Kathoğikosluğu Sinoduna üye seçilmiştir. 1875'de, Dördüncü Kevork Kathoğikos (1812-1882) tarafından Eçmiadzin'deki Kevorkyan Semineri'nin müdürü tayin edilmiş ve iki yıl aynı görevde kalmıştır. Müteakiben, Tiflis Ermenileri ruhanî reisi nasbolunmuş ve işbu görevde iken 8 Nisan 1880'de orada vefat etmiştir.

Ayvazovski kayda değer 12 telif eser bırakmıştır. Bunlar muhtelif mevzuları kapsamaktadır. Tarihî mahiyette olanlar, Osmanlı Tarihi'nden maada şunlardır:

1. "Hamarod Badmutyun Rusatz" (Rusların Muhtasar Tarihi), Venedik, 1836, 463 safa.
2. "Nikol Episkopos yev Badmutyun Tartzin Haykazantz Lehastani i Katholikutyun" (Nikol Piskopos ve Polonya Ermenileri'nin Katholikliğe İntisap Etmelerinin Tarihi), Vağarşabad, 1877, 130 sayfa.
3. "Badmutyun Khalipyan Usumnaranin -1858-1871" (Khalipyan Mektebi Tarihi), Tiflis, 1880, 393 sayfa.

Oniki lisana vâkıf olan Ayvazovski'nin, sekiz adet de tercümesi vardır. Bunlar arasında, Silvio Pellico'nun (1789-1854) "Benim Hapishanelerim" isimli romanı 1853'de İtalyanca'dan, Josehp Droz'un (1773-1850) "Pensées du christianisme" (Hıristiyanlık Tefekkürleri) adlı dinî eserini 1854'de Fransızca'dan, ve İvan Kriloff'un (1768-

1844) meselelerini ise meçhul bir tarihte Rusça'dan çevirerek neşredilmiştir.

Ayrıca, Ermenice'den İtalyancaya tercüme ettiği, beşinci yüzyıl ünlü Ermeni tarihçisi Horenli Movses'in ve dördüncü veya beşinci yüzyıl tarihçisi Akatankeğos'un Tarihleri, 1841 ve 1843 yıllarında basılmıştır.

Venedik Mıkhitharist rahiplerinden Mıgırdiç Boduryan'a (1881-1956) göre, Ayvazovski San-Lazzaro'da bulunduğu esnada, 1836-1837 yıllarında büyük eb'adda iki cilt halinde neşredilen "Nor Parkirk Haygazyan Lezvi" (Ermeni Dili'nin Yeni Sözlüğü) ve 1846'da neşredilen "Artzern Pararan Haygazyan Lezvi" (Ermeni Dili El Sözlüğü) adlı kamusların hazırlanmasında teşriki mesaide bulunmuştur[2].

Şimdi de Osmanlı Tarihini tanıtmaya başlıyoruz.

Ayvazovski'nin eseri, Ermenice basma benzeri tarihler arasında en mühimi ve en mufassalıdır. Müellif, hem Türk, hem Ermeni, hem de ecnebi dillerdeki kaynaklardan istifade etmiştir. Daha doğrusu bu lisanlardaki eserlerin bir sentezini meydana getirmiştir. Bu bakımdan da yapıtının müstesna bir önemi vardır. Ancak, edebî eski Ermenice ile kaleme alındığı için, Ermeni tarihçiler ve araştırmacılar tarafından bile, kaynak olarak pek yararlanılmamıştır.

Ayvazovski kitabını, İstepannos ve Bağdasar Nepisyantz adlı iki kardeşe ithaf etmiştir ki, muhtemelen baskı masraflarını temin etmişlerdir.

Beşbuçuk sayfalık önsözde, ezcümle şu hususlar belirtilmektedir:

"Osmanlı Devleti'nin tarihi, meşhur, hayret verici, eğlendirici veya korkunç vak'alarla doludur. Buna delil olarak, onların sayısı kabarık olan tarihçilerinin, kendi zamanlarında geçen hâdiseleri kaleme aldıklarını gösterebiliriz. Beş asırdan daha fazla bir zamandan beri, Allahın inayetiyle, himayesi altında yaşayan milletimizin de bu muhteşem padişahlığın başarılarını, terakkisini ve mühim yönlerini, esaslı bir şekilde bilmesi lâzımdır. İşte bu gaye ile ve Ermenilerin kendi ana dilinde okumaları için, işbu muhtasar tarih yazıldı."

Müteakiben müellif, eserinde bulunabileceği hatalar ve Ermenicede dahi vezir, han, şah, sultan, yeniçeri vs. Türkçe kelimeler kullandığı için özür dilemektedir. Keza, Osmanlıların şahıs ve şehir isimlerini, Ortaçağ Ermeni müverrihlerinin kullandığı şekilde yazmayıp, kendi zamanındaki Osmanlıların telâffuz ettikleri gibi yazdığını belirtmektedir. Bu hususta da misal olarak, Mahmad yerine Mehemmed, Payezit yerine Bayezid, Langtamur yerine Lengtimur, vs. yazdığını iş'ar etmektedir.

Öte yandan, okuyucuların olayları zihinlerinde saklayabilmeleri için, sayfaların üst tarafında Hicrî tarihin karşısında Milâdî tarihi, günleri ise, yeni Takvim'e göre kaydettiğini bildirmektedir. Keza, kaynak dipnotlarından da sarfınazar ettiğini yazmaktadır ve sonra da şöyle demektedir:

"Zira, tarihimizin başlıca kaynağı, derin vukfu ile tanınan Alman Hammer-Purgstall'ın (1774-1856) eseri olmuştur. O, müteaddit ciltlerden mürekkep Osmanlı Tarihini hazırlamak için otuz yıl çalışmıştır ve doğrudan doğruya, ikiyüz kadarını zikrettiği Türklerin tarihî kitaplarından istifade etmiştir. Eseri, Avrupa milletleri tarafından umumiyetle takdir kazanmıştır, ve şimdiden bile muhtelif dillere çevrilmiştir. Diğer taraftan, yalnız Muradca (d'Ohsson, Tosunyan, 1740-1807), Kantemir (1673-1723), Tott (1733-1793), Toderini (1728-1799), Alix, Jouannin (1783-1844), vs. gibi Avrupalı müverrihlerden istifade etmekle yetinmeyerek, bizim için olduğu gibi, belki Hammer için de mühim olan, Ermeni tarihçilerden de birçok mevzularda oldukça yararlandık. Bunlar arasında, Medzopalı Rahip Tovma (XIV-XV. yüzyıl), Eremya Çelebi (Kömürciyan, 1637-1695), Mağakya Tıbir Cevahirciyan (1665-?), Balatlı Kevork Tıbir (Der-Ohannesyan, 1736-1811), Trabzonlu Kevork Oğullukyan (?-1828) zikredilebilir."

Yukarda ismi geçen yazarların doğum ve ölüm tarihleriyle, birkaçının soyadları tarafımızdan eklenmiştir. Türk tarihçileri hakkında ise şunları yazmaktadır:

"Osmanlı tarihçilerine gelince, bunların eserlerinin basmalarının büyük kısmı elimizin altında bulunmakta idi. Yazmaların ise sayısı azdı. Basma veya yazma olsun, bazılarını kaydediyoruz. Kısmî tarihleri coğrafyaya dair ve biyografik eserleri nazarı itibara almıyoruz."

Ayvazovski müteakiben, ayrı bir fasıl olarak, müellifleri Türk olan yazma ve basma Osmanlı tarihlerini beş sayfada sunmaktadır. Önce yazmalar kaydedilmiştir.

1. "Tarih-i Âşıkpaşazade" - Çok kıymetli bir tarihtir. Müellifi Derviş Ahmed isminde biridir ki, Aşık Paşa'nın torunu ve Yâhya'nın oğludur. İkinci Bayezid'in nezdinde kalmıştır. Tarihi ise, Sultan Orhan'ın görevlilerinden Elias'ın (İlyas) oğlu Yâhşi isminde bir kimsenin eserinden alınmıştır.

2. "Cihannüma" - Müellifi, Âşıkpaşazade'ye muasır Neşrî'dir.

3. "Heşt Bihişt" - "Yedi cennet" mânasına gelen Farsça işbu tarih, ikinci Bayezid'in emriyle Molla İdris tarafından telif olunmuştur.

4. "Tarih-i Ali Osman"-Lutfi Paşa tarafından kaleme alınan bu eser, 1953 yılına kadar gelmektedir.

5. "Tarih-i Ali Osman" - Yazır Muhiyeddin Cemalî dir.

6. "Taccüt-tevarih" - Tarihlerin tacı anlamına gelen bu kitap, ilk vak'a-

nüvis Şeyhülislâm Sadettin Efendi tarafından zengin bir ifade ile yazılmıştır.

7. "Tarih-i Ali Osman" - Üçüncü Sultan Mehemmed'in ölümüne (1603) kadar gelen ve tarafsız bir şekilde telif olunan bu eserin müverrihi, Ali isminde bir zattır.

8. "Tarih-i Ali Osman" - Müellifi Hasanbegzade'dir. Sadettin Efendi'nin, Sultan Süleyman'ın (Kanunî) padişahlığına kadar ki zamanı ihtiva eden tarihinin bir özetidir. Müverrih ayrıca, ölüm tarihi olan 1636 yılına kadar ki vak'aları da ilâve etmiştir. İşbu tarih ve bazı kimselerin yaptığı ilâveler, Balatlı Kevork Tıbir tarafından tercüme edilerek, iki ciltlik natamam bir Osmanlı Tarihi hazırlanmıştır.

9. "Tarih-i Ali Osman" - Tarihçi Solakzade tarafından yazılan bu eser, 1644 yılına kadar olan zamanı kapsamaktadır. Ayvazovski'ye göre, toplumun tarihini anlatan işbu yazardan sonra, aşağıdakiler de ünlüdür.

Celâlzade Mustafa, Karaçelebizade Abdülâziz Efendi, Peçuyi veya Peçevi İbrahim Efendi, Selânikî, Şemsi Paşa, Kemalpaşazade, Vecihî, Nasuhpaşazade, Nuri, Süheylî, Mehemmed Halife, Hacı Halife Kâtip Çelebi, Veyzi (Veysi), Melek Efendi, Resmî Ahmed Efendi, vs. Bunlardan bazıları Osmanlı padişahlarının icraatından, bazıları harplerden, bazıları ise saraydaki ihtilâllerden bahsetmişlerdir.

Ayvazovski müteakiben, (kronolojik sıra ile) basma Osmanlı tarihlerinin bir listesini vermektedir ki, onu da aynen takdim ediyoruz.

1. "Töhfet-ül-kübar fi esfar-ülehbar" (Büyük deniz seferleri armağanı) - Yazarı, birçok tarihî eserler bırakmış olan Kâtip Çelebidir. 1728'de basılmıştır.

2. "Gülşen-i Hülefa" (Halifelerin Gül Bahçesi) - Nazmizade tarafından telif olunup, 1730'da basılmıştır.

3. "Takvimat-ı Tevarih" - Kâtip Çelebi'nin, bazı diğer müelliflerin ilâveleriyle kronolojik bir eseridir. 1732'de basılmıştır.

4. "Naima" - Vak'anüvis olup, iki ciltten mürekkep tarihi, 1659 yılına kadar varmaktadır. 1734'de basılmıştır.

5. "Raşid" - Tarihi 1661-1721 yıllarını kapsamaktadır ve üç ciltten ibarettir. 1741'de basılmıştır.

6. "Çelebizade" - 1722-1728 yıllarını ihtiva eden dönemin dünya olaylarından bahsetmektedir. 1741'de basılmıştır.

7. "Sami, Şakir ve Subhi - İşbu üç tarihçi, 1730-1743 yılları arasındaki Birinci Sultan Mahmud devrini anlatmaktadırlar. 1783'de bir cilt halinde basılmıştır.

8. "İsi" - 1744-1750 yılları arasındaki devletle ilgili vak'alardan bahsetmektedir. 1784'de basılmıştır.

9. "Ahmet Vasıf Efendi" - 1774 yılına kadar, İsi'nin tarihini devam etmiştir. 1814'de basılmıştır.

10. "A'si Zafer veya U'si Zafer" - Vak'anüvis Esad'ın eseridir ki, Yeniçeriler Ocağı'nın lağvını ve tenkil olaylarını anlatmaktadır. Basıldığı tarih maalesef kaydedilmemiştir.

Yukardaki isimlerin Ermenicedeki imlâlarını aynen muhafaza ettik.

Müteakiben, İkinci Sultan Mahmud'un, Viviani İnciso imzasını, Ermenice Sultan Mahmud ismini, ortasında Tuğrasını ve altta da "MAHMOUD II, Empereur des Turcs" Fransızca ismini taşıyan bir gravürü yer almaktadır.

Nihayet, "Badmutyun Osmanyantz" (Osmanlılar Tarihi) başlığı ile, metin kısmı başlamaktadır. Fasılları, başlıkları ve sayfaları ile birlikte kaydediyoruz.

1. Osmanlıların atalarının menşei (s. 1-7).
2. Birinci Sultan Osman Gazi (s. 8-17).
3. Sultan Orhan Gazi (s. 18-25).
4. Birinci Sultan Murad Gazi Hüdavendigâr (s.26-40).
5. Birinci Sultan Bayezid Yıldırım (s.41-78).
6. Birinci Sultan Mehemmed Çelebi (s.79-94).
7. İkinci Sultan Murad Ebülhayrat (s.95-127).
8. İkinci Sultan Mehemmed Fatih (s.128-214).
9. İkinci Sultan Bayezid Veli (s.215-256).
10. Birinci Sultan Selim Yavuz (s. 257-304).
11. Birinci Sultan Süleyman Kanuni (s.305-402).
12. İkinci Sultan Selim Halim (s. 403-428).
13. Üçüncü Sultan Murad (s.429-465).
14. Üçüncü Sultan Mehemmed (s. 466-494).
15. Birinci Sultan Ahmed (s.495-524).
16. Birinci Sultan Mustafa (s.525-526).
17. İkinci Sultan Osman (s. 527-547).
18. Birinci Sultan Mustafa (ikinci defa) (s. 548-560).
19. Dördüncü Sultan Murad (s.561-637).
20. (Birinci) Sultan İbrahim (s.638-670).
21. Fihrist (s. 671-672).

İkinci cildin muhteviyatı da şudur:

1. Dördüncü Sultan Mehemmed (s. 1-69).
2. İkinci Sultan Süleyman (s.70-75).
3. İkinci Sultan Ahmed (s.76-79).
4. İkinci Sultan Mustafa (s.80-100).
5. Üçüncü Sultan Ahmed (s.111-193).
6. Birinci Sultan Mahmud (s.194-277).
7. Üçüncü Sultan Osman (s.278-285).
8. Üçüncü Sultan Mustafa Gazi (s.286-367).
9. Birinci Sultan Abdülhamid (s.368-401).
10. Üçüncü Sultan Selim (s.402-454).
11. Dördüncü Sultan Mustafa (s.455-472).
12. İkinci Sultan Mahmud Adlî (s. 473-603).

Müteakip 605-676 sahifeler, karışık olarak şahıs ve yer isimlerinin fihristine hasredilmiştir. Son sayfada ise, ikinci cildin fasıllarının endeksi dercedilmiştir. Ermeni Patrikliği'nin Kütüphanesi'nde bulunan ikinci cildin sonunda, Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa ve Asya'daki topraklarını gösteren birer Ermenice harita da mevcuttur. Ancak her ikisinin de büyük kısmı maalesef yırtılmış olduğundan, tarihi ve hakkâkı belli değildir.

Yazımızın sonunda, Ayvazovski'nin, Vezir-i âzam Mahmud Paşa'nın son günlerine dair yazdıklarını aktarmak istiyoruz. İşbu derginin 1986 Ağustos sayısında çıkan makalemizde, mumaileyhin, Vezir-i âzam İbrahim Paşa tarafından tertiplenen bir komploya kurban gittiği açıklanmıştı. Halbuki burada iki başka sebepler gösterilmektedir.

Fatih Sultan Mehmed, 1473'de, Uzun Hasan'a karşı çıktığı seferde, Karahisar'a vardıkları zaman, Mahmud Paşa Sultan'a, önce işbu kaleyi zaptetmelerini teklif eder. Padişah ise hiddetlenerek:

— Biz buraya kaleyi fethetmek için değil, düşmanın ordusunu yenmek için geldik, der.

İstanbul'a döndükten sonra, Mahmud Paşa, tekrar vezir-i âzamlıktan azledilmiştir. Sebebi, muhtemelen padişaha telkinde bulunmak cesareti olmuştur. Bazılarına göre ise, Şehzade Mustafa'nın o sıralarda ölmesinden sonra, Mahmud Paşa siyah elbiseler giyinip yas tutacağı yerde, beyaz elbiselerle oturup, tavla oynaması olmuştur. Bu sebeple ölüme mahkûm edilmiştir.

Bundan sonra, Ayvazovski, Mahmud Paşa hakkında şu bilgileri vermektedir (s. 191-192):

"İşbu Mahmud Paşa, Osmanlı vezirleri arasında ilkidir ki, eğitimi ve imarı seven meziyetleriyle ölümsüz bir hatıra bırakmıştır. Zira, o yalnız âlimlere hürmet edip, onları ağırlamakla kalmıyarak, kendisi dahi şiirler yazmıştır. İs-

tanbul'da, Edirne'de, Ankara'da ve Sofya'da yaptırdığı camiler, hamamlar ve hanlar, bugüne kadar onun ismini taşımaktadırlar. Her hafta Perşembe günleri, âlimleri yemeğe davet edip, diğer yemekler meyanında, bir tabak pirinç ve nohut ikram ederdi. Nohutların büyük kısmı dökme altundan idiler. Herbirinin kaşığına nekadar gelirse onun hakkı olurdu. Mahmud Paşa bu hususta şöyle derdi:

— Şansı bol olan bir kimsenin ağzına, altun kendiliğinden gelir.

Mahmud Paşa'nın, Padişah'a söylediği basiretli sözler meşhurdur. Bunlardan biri şudur:

Birgün padişah bir bilgine, Kırımda ilimlerin gerilemesinin sebebini sorar. Zira eskiden orada, 400 den fazla âlimler varmış. O da şu cevabı verir:

— Bunun kabahatı vezir-i âzama aittir. Zira, ilim adamlarını takdir etmediği için, dünyanın cenneti olan Kırım'ı .ıssız çöle çevirdi.

Bunun üzerine, Fatin Sultan Mehemmed, Mahmud Paşa'ya hitap ederek, aydınları takdir etmesi ve ilimlerin bir an evvel inkişafı hususunda kendisine telkinde bulunur. Dahi Mahmud Paşa ise, çekinmeden şu cevabı verir:

— Hakikaten bunlar vezirinizin kabahatidir, ancak, daha mümtazını seçemediği için, Padişah daha fazla kabahatlıdır.

Söylentilere göre, Mahmud Paşa vasiyetnamesinde şunları yazmıştır:

— Bir yürük atla, bir kılıçla ve 500 akçe ile padişahın tahtına vardım. Bundan sonra ne kazandımsa padişaha aittir. Oğlum Mehemmed'in hayatını onun merhametine emanet ediyorum, mülklerimin muhafazasını ise toplumun yararına terk ediyorum."

Yazımız burada sone ererken, Ayvazovski'nin Osmanlı Tarihi'nin Türkçeye, hattâ sair dillere de çevrilmesinin temenniye şayan olduğunu tebarüz etmek istiyoruz. Ancak, bu iş bir an evvel yapılmalıdır. Zira bugün bile, Türkiye'de, Eski Ermeniceyi lâyıkiyle bilenlerin sayısı, parmak üzerinde sayılabilecek kadar azalmıştır.

Nihayet, makalemize dışardan, Ayvazovski'nin bir gravürünü de eklediğimizi açıklamayı lüzumlu görüyoruz. İşbu gravür, şehrimizde neşredilmiş olan "Purastan Mangantz" adlı çocuk dergisinin, 1885 yılı 14. sayısının ilk sayfasında bulunmaktadır. Müteakip iki sayfada ise, biyografisi de dercedilmiştir. Hakkâk, Ermeni harfli ismi altta okunan Nışan Berberyan (1842-1907) dır ki, aynı zamanda tanınmış bir matbaacıdır.

Kevork PAMUKCİYAN

---

1 "Haykakan Sovetakan Hanrakidaran" (Ermeni Sovyet Ansiklopedisi), Erivan, 1974, cilt I., s. 349 b-c.

2 "Hay Hanrakidak" (Ermeni Ansiklopedisi), Bükreş, 1938, cilt I. s.147.

DIŞ AZINLIKLARDA "ESİR TÜRKLER"DEN "İNSAN HAKLARI"NA

BASKIN ORAN

Türk-Yunan İlişkilerinde Batı Trakya Sorunu (Ankara: Mülkiyeliler Birliği Vakfı) 1986, viii + 185 s.

Lozan Antlaşması'nın imzalanmasından sonra kurulan Türk-Yunan dostluğunun temelinde nüfus değişimi yatar. İki ulus arasında uzun ve kanlı bir geçmişin hemen ardından kısa bir sürede barışın kuruluvermesinin başka nedenleri de vardır, ama bu barışın önündeki çok önemli bir engelin kaldırılması, nüfus değişimiyle olmuştur.

Türkiye ile Yunanistan Lozan Barış Konferansı sırasında 30 Ocak 1923 tarihinde imzaladıkları "Türk ve Rum Nüfusun Değişimine İlişkin Protokol"la, ülkelerindeki Rum ve Müslüman nüfusu karşılıklı ve zorunlu olarak değiştirmeyi kararlaştırmışlardı. Bu sayede, Helenizme malzeme oluşturan Rum nüfus yeni Türkiye Devleti'nin sınırları dışına çıkarılarak Yunan irredantizminin önüne set çekilmiş olacaktı. Artık Yunanistan için "kurtarılmamış" Rumlar diye bir konu kalmıyordu. Etnik sınırlar, ulusal sınırlarla hemen hemen özdeş hale getirilmişti. Yunanistan, yakın geçmişinin verdiği derslerle kabuğuna çekilmiş, "Küçük Asya Felâketi"nin hesabını sorumlularından sormaya, ödenemeyecek kadar büyük dış borçlarını erteletme yollarını araştırmaya başlamıştı.

Bununla birlikte, 30 Ocak 1923 tarihli protokolun 2. maddesi, nüfus değişimine iki kuraldışılık getiriyordu[1]: İstanbul'da oturan Rumlarla Batı Trakya'nın Müslüman ahalisi değişimin dışında tutulacaktı. Bu kuraldışılıkla 129.000 kadar Müslüman Türkün Batı Trakya'da kalması sağlanmıştı[2].

Kimlerin değişime tâbi olduğunun belirlenmesi ("etabli" sorunu); değişim çerçevesinde ülke değiştiren Türklerle Rumların mallarının tasfiyesi ve değişimden doğan başka sorunların çözülmesi, Türkiye ile Yunanistan arasında altı yıla yakın süren bir pazarlık konusu oldu[3]. Değişimle ilgili sorunlar, 1920'lerin ikinci yarısındaki Avrupa siyasal ortamının da zorlamasıyla halledilmişti, ama Türkiye'deki Rumlarla Batı Trakya'daki Türkler, potansiyel birer sorun olarak duruyorlardı.

Türkçe ve Yunanca temel dış politika başvuru kitapları[4], 1926, 1930 ve 1933 yıllarında imzalanmış olan ikili antlaşmalarla nüfus sorununu noktalıyor. Bu kitaplara bakarak Batı Trakya diye bir sorunun varlığını ve niteliğini anlamak biraz güç.

Baskın Oran da, bir bakıma, konuyu bu kitapların bıraktığı yerden alıyor. Soruna, kendi deyişiyle "insan açısından" yaklaşıyor. Batı Trakya'daki Müslüman (Türk ve Türkleşmiş Pomak[5]) nüfusun Yunan Devleti karşısındaki durumunu özetliyor.

Türk-Yunan İlişkilerinde Batı Trakya Sorunu, iki ana bölüme ayrılmış. İlk bölümde Batı Trakya sorunu, azınlıkların uluslararası alanda korunmasına ilişkin gelişmeler açısından ele alınıyor. "Azınlık" kavramının bir uluslararası sorun haline gelmesi anlatıldıktan sonra, Milletler Cemiyeti döneminde kurulan azınlıkları koruma sisteminden söz ediliyor. Birleşmiş Milletler, Avrupa Ekonomik Topluluğu ve Avrupa Konseyi çerçevesinde azınlık konusuna nasıl yaklaşıldığı gösteriliyor.

Batı Trakya azınlığının haklarının uluslararası alanda korunması, Türkiye ile Avrupa arasındaki ilişkilerin yeni bir aşamaya girmekte olduğu bir sırada daha somut bir anlam kazanıyor. Şu sırada hemen gerçekleşecek gibi görünmese de, Türkiye'nin fazla uzak olmayan bir gelecekte Yunanistan'la kozunu AET içinde paylaşacağı belli olmuştur. Bu da Batı Trakya konusunun yeni bir uluslararası platforma gelmesi

demektir[6]. Bu durum Türkiye'nin yararına kullanılabilir.

Kitabın en önemli kısımlarından biri, sanıyorum, Yunanistan'daki azınlıkların rejimini belirleyen uluslararası metinlerin günümüzde Batı Trakya azınlığı bakımından geçerliğinin ve kapsamının tartışıldığı sayfalar. Bağımsız Yunanistan'ın kendi sınırları içinde bulunan azınlıklara karşı üstlendiği sorumluluklar, 1830 Londra Protokolu, 1881 İstanbul Sözleşmesi, 1813 Atina Antlaşması ve onun 3 Numaralı Protokolu tarafından düzenlenmişti. İlk iki antlaşma artık geçerli değildir. Batı Trakya'daki azınlığın hakları, daha sonra 10 Ağustos 1920'de Yunanistan'la Müttefik Devletler arasında imzalanmış olan ve Oran'ın "Yunan Sevr'i" dediği Sevr Antlaşmasıyla da korunmuştur. Kitaptan anlaşıldığına göre Yunanistan, hâlâ yürülükte olması gereken son iki antlaşmayı geçersiz saymaktadır[7]. Oysa uluslararası hukukun ardıllık kuralları gereği, 1913 Atina Antlaşmasının 3 Numaralı Protokoluyla 10 Ağustos 1920 tarihli "Yunan Sevr'i" Yunanistan açısından bugün de bağlayıcıdır. Baskın Oran'ın belirttiği gibi, Lozan Antlaşmasına ek XVI Numaralı Protokol da 10 Ağustos 1920 tarihinde Müttefik Devletlerle Yunanistan arasında imzalanmış olan azınlıklara ilişkin antlaşmanın yürürlüğe konması gerektiğini hükme bağlamıştır.

Bunların yanısıra Lozan Antlaşması'nda Türkiye'deki Hıristiyan azınlığın haklarını düzenleyen 37-44. maddelerinin hemen arkasından gelen 45. madde, aynı hakların Batı Trakya'daki Müslüman azınlık için de geçerli olacağın öngörmektedir.

Batı Trakya Sorunu'nun ikinci bölümünde Batı Trakya'daki Müslüman azınlığın eğitim alanında, ekonomik ve toplumsal alanlarda karşılaştığı sorunlardan örnekler sıralanıyor ve Türkiye'nin bu olaylar karşısındaki tavrı, eleştirel bir yaklaşımla değerlendiriliyor.

Yunanistan'daki Müslüman azınlık, devlet bürokrasisiyle 60 yıldır sürekli mücadele halindedir. Azınlık mensupları, ehliyet, av ruhsatı, pasaport gibi belgeleri edinmekte güçlüklerle karşılaşmaktadır. Yunan asıllı olmayan kişilerin yurttaşlıktan çıkarılmaları yasalarla kolaylaştırılmış bulunmaktadır. Eğitim alanında, kitap, öğretim dili, öğretmen gibi konularda, Yunan Hükûmeti en temel azınlık haklarını dahi dikkate almamaktadır. "Bugün eğitim açısından Yunanistan'da Müslüman azınlığın değil pozitif hakları, negatif hakları (yurttaşlık hakları) bile gerçekleşmemiş [tir]" (s.95). Öte yandan Müslümanların ekonomik gelişmelerine olanak verilmemektedir. Azınlığın elindeki arazi, sistematik olarak azaltılmaktadır. Oysa Türkiye ile Yunanistan'ın 1933 yılında imzalamış oldukları antlaşmaya göre, azınlık mülklerine el koyma, işgal ve kısıtlayıcı önlem uygulanmaması gerekmektedir.

Baskın Oran, Batı Trakya konusunu Türk-Yunan ilişkilerinin genel gelişimi içine oturtarak ve İstanbul'daki Rum azınlığa yapılan uygulamalardan da söz ederek kitabın bütünlüğünü sağlamış. Bu konu tek başına ele alınamayacağı gibi, Türkiye'nin Rum azınlığa karşı politikası hakkında da bir şeylerin söylenebileceği akıldan çıkarılmamalıdır.

Batı Trakya azınlığı, Türkiye ile Yunanistan arasındaki ilişkilerin seyrinden doğal olarak etkilenmektedir. 1954 yılında Kıbrıs sorununun gündeme gelmesi, 1967 yılındaki "Albaylar Darbesi", 1983 yılında KKTC'nin ilânı gibi olaylar Batı Trakya'daki Türklerin durumunda bazı gerilemelere yol açmıştır. Bir başka deyişle, Batı Trakya Türklerinin (ve İstanbul'daki Rumların) içinde bulundukları koşullar, Türkiye ile Yunanistan arasındaki güven ve iyiniyet ilişkilerinin göstergesi gibidir.

Batı Trakya Sorunu, Yunanistan'ın azınlıklar konusunda süreklilik gösteren bir devlet politikasına sahip olduğunu akla getiriyor. Yunanistan'da, İsrail'deki Koenig Raporuna benzer uzun dönemli ve ayrıntılı bir azınlıklar planı herhalde yoktur, ama Yunan hükümetleri belirli bir azınlık politikası ya da anlayışı doğrultusunda hareket etmektedirler. Türkiye açısından ise bu denli sürekli ve belirli bir azınlık politikasından söz etmek güçtür. Son otuz yılda Türk hükûmetlerinin Rum azınlığa karşı politikası daha çok Kıbrıs sorununun bir fonkiyonu olmuştur.

Bugüne kadar Türkçede Batı Trakya üzerine yazılmış olanların bir kısmı broşür niteliğinde[8], çoğu da ırkçılık kokan, hamaset türünde[9] şeylerdir. Oysa dünya literatüründe azınlıklar konusu ve azınlık sorunları 60 yıldır daha soğukkanlı bir şekilde ele alınmaktadır. Baskın Oran'ın kitabı, Dış Türkler konusunun Türkiye'de de "esaret" edebiyatından arındırılmış olarak insan hakları açısından incelenmeye başladığını müjdeliyor. Ayrıca bu kitabın, değerli araştırmacı A. Alexandris'in İstanbul'daki Rum azınlığı üzerine yazdığı bir kitabın[10] yayınlanmasıyla aynı döneme rastlamış olması sevindirici. Ne var ki Alexandris'in İngilizce yazılmış olan bu kitabını, örneğin ABD'deki bellibaşlı bütün üniversitelerin kitaplıklarında bulmak mümkün, ama Oran'ın kitabını Türkiye'yle yakından ilgilenen birkaç bilim kuruluşunun bile edinmemiş olduğunu tahmin ediyorum. Selânik'teki Balkan Araştırmaları Enstitüsü veya Atina'daki Küçük Asya Araştırmaları Merkezi gibi özel olarak Türk-Yunan sorunları üzerinde çalışan bir kurumun eksikliğini gittikçe artan ölçüde duyacağımız kesindir.

İnan ÖZYILDIZ

---

1 Bunun dışında, 24 Temmuz 1923 tarihli Lozan Antlaşması'nın 14. maddesi, İmroz ve Bozcaada'nın Rum ahalisinin de nüfus değişimine tâbi olmayacağını öngörüyordu.

2 Buna karşılık, İstanbul'da 86.000 Rum kalmıştı. Bugün Batı Trakya'daki Türk nüfusunun 120.000 kadar olduğu tahmin ediliyor. 60 yılda Batı Trakya'dan göç etmek zorunda kalmış olan Türklerin sayısı ise 250.000'i buluyor (s.8).

3 Nüfus değişimiyle ilgili bütün ayrıntılar için bkz. Stephen P.Ladas, *The Exchange of Minorities, Bulgaria, Greece and Turkey* (New York: Columbia University, 1932).

4 Bu temel başvuru kitaplarına örnek olarak bkz. *Olaylarla Türk Dış Politikası* (A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi öğretim üyelerinin ortak eseri) 1. baskı (Ankara: SBF) 1967; P.Pipinellis, (1923-1941), (*"Yunanistan'ın Dış Politikasının Tarihi"*) (Atina: M.Saliveros) 1948; G.Dafnis, *1923-1940)*, ("İki Savaş Arası Dönemde Yunanistan") (Atina: Estia) 1955.

5 Türkleşmiş Pomaklarla ilgili olarak ayrıca bkz. Alexandre Popoviç, "L' Islam et l'Etat dans les pays du Sud-Est Européen," in Olivier Cerré, dir. *L'Islam et l'Etat dans le monde d'aujourd'hui* (Paris PUF) 1982, s.126-129; P. Fotias, " " ("Batı Trakya Pomakları") , no.25 (Mart-Nisan 1977) s.65-73.

6 Nitekim iki İngiliz milletvekili 1983 yılında AET Parlamentosuna "Batı Trakya'da Durum" başlıklı bir rapor ve karar tasarısı sunmuştur (bkz. s.166). Öte yandan, İstanbul'daki Rumların malları konusu da Yunanistan tarafından yine AET içinde gündeme getirilmeye başlamıştır.

7 Yunan hükümetlerinin 1913 ve 1920 antlaşmalarının 1923 Lozan Antlaşmasıyla geçersiz hale geldiğini savunması, Lozan Antlaşmasının adaların silâhsızlandırılmasına ilişkin hükümlerinin 1936 Montreux Boğazlar Sözleşmesiyle ortadan kaldırıldığını ileri sürmesine benziyor.

8 Örneğin, Cengiz Orhonlu, *Yunanistan Türkleri* (Ankara: Ayyıldız M., 1976) [Aynı yazı, ayrıca *Türk Dünyası El Kitabı* (Ankara: TKAE) 1976 içinde, s.1099-1103.]

9 Örneğin, Ahmet Aydınlı, *Batı Trakya Faciasının İçyüzü (İstanbul: Akın Y. 1971); Adil Özgüç, Batı Trakya Türkleri* (İstanbul: Kutluğ Y. 1974); Abdürrahim Dede, *Rumeli'de Bırakılanlar* (İstanbul: Otağ Y. 1975).

10 Alexis Alexandris, *The Greek Minority of Istanbul and Greco-Turkish Relations, 1918-1974* (Atina: Küçük Asya Araştırmaları Merkezi 1983).